Nagy Attila
Dudlák Tamás

Társadalmi mozaik

ELTE Eötvös József Collegium

Társadalmi mozaik

Társadalmi mozaik

Tanulmányok a nemzetközi kapcsolatok, a politikatudomány és a társadalmi igazságosság témaköreiből

Szerkesztette:
Nagy Attila
Dudlák Tamás

Lektorálta:
Csizmadia Ervin, Ditzendy Orsolya,
Dudlák Tamás, Kalmár Zoltán,
Nagy Attila, Oross Dániel

ELTE Eötvös József Collegium
Budapest, 2025

Kulturális és Innovációs Minisztérium

Nemzeti Tehetség Program

A kiadvány a „Szakkollégiumok tehetséggondozó programjainak támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-25-0017) valósult meg.

ELTE Eötvös Collegium – Társadalomtudományi Műhely
Budapest, 2025
Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztette: Nagy Attila, Dudlák Tamás
Lektorálta: Csizmadia Ervin, Ditzendy Orsolya, Dudlák Tamás, Kalmár Zoltán, Nagy Attila, Oross Dániel
A címlapfotót készítette: Nagy Attila

Copyright © Eötvös Collegium 2025
Minden jog fenntartva!

Nyomdai munkálatok: CC Printing kft.
www.ccprinting.hu
Felelős vezető: Könczey Áron
ISSN 2631-1577

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó 7

GLOBÁLIS KITEKINTÉS

Sashalmi Ádám

A geopolitika fogalma. A különböző megközelítések rövid, szakirodalmi áttekintése 11

Dudlák Tamás

Kísérlet a civilizációs populizmus fogalmának meghatározására 31

Osztheimer Lujza

A hidegháború öröksége a kibertérben: Megérthetjük-e a kiberhadviselést a MAD-doktrína fényében? 53

Binder Bálint

Az amerikai külpolitika eltávolodása Európától és a kissingeri örökség lezárulása 69

MIGRÁCIÓ, PÁRTOK ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

Daczi Anna

Kanadai pártok viszonyulása a migrációhoz a 2019-es választások során 85

Nagy Attila

A pártrendszer koncentrációjának jelentősége és számítási módszerei – Összehasonlító elemzés, 1960–2022 115

Oross Dániel

Hogyan látják a választók, a párttagok és a politikusok a deliberatív fórumokat Magyarországon?.....137

TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG ÉS FENNTARTHATÓSÁG

Főglein Liza Kató

Társadalmi egyenlőtlenségek Brazíliában.....157

Szekeres Kata

Az éghajlatváltozás és a jóllét kapcsolatának kritikus vizsgálata 177

Horváth Ágoston

A magyar felsőoktatás értelmezési lehetőségei a társadalmi felelősség nézőpontjából.....201

Szerkesztői előszó

Az Eötvös József Collegium az ELTE legrégebbi és az egyik legnagyobb tekintélyű szakkollégiuma, amely küldetéseként tűzte ki, hogy olyan elhivatott és felkészült szakembereket neveljen, akik nemcsak mély tudással és rendszerszintű gondolkodással, hanem tudományos értelemben vett kutatói szemlélettel is rendelkeznek.

A Collegium egyik legfiatalabb műhelye a 2007-ben alapított Társadalomtudományi Műhely, amelyet sokszínű képzési program és interdiszciplináris szemlélet jellemez. A Műhely célja, hogy a hallgatók tudományos pályáját és szakmai kibontakozását támogassa, személyre szabott foglalkozások és gyakorlatorientált kurzusok révén. Oktatóink fiatal kutatók, akik a társadalmi és a tudományos felelősségvállalás jegyében a szakmai mentorálásra kiemelt figyelmet fordítanak. A Társadalomtudományi Műhelyben kis létszámú és gyakorlati jellegű tárgyakat hirdetünk, amelyek célja elsősorban a műhelytagság társadalomtudományokra (különösképpen: szociológia, nemzetközi tanulmányok, kulturális antropológia, statisztika, média, politológia) való rálátásának bővítése. A képzések során a hallgatók vitakultúrája, előadói készsége és kritikai gondolkodása is fejlődik, miközben megismerkednek a társadalomtudományi kutatás alapjaival. Ugyanakkor a Társadalomtudományi Műhely nemcsak tudományos fejlődést, hanem valódi közösségi élményt is kínál. A közös programok – például színház- és múzeumlátogatások, műhelykarácsony vagy bográcsozás – fejlesztik a hallgatók közötti kapcsolatokat, így alakítva a szakmai együttműködést baráti közösséggé.

A Műhely eddig több tanulmánykötetet jelentetett meg, amelyekben a hallgatók és az oktatók számára egyaránt biztosított publikálási lehetőséget. Collegiumi közösségünk céljaival összhangban jelen tanulmánykötet is a tudományos tehetséggondozás és utánpótlásnevelés fóruma kíván lenni. Ennek megfelelően szerzőink az egyes tanulmányokban igyekeztek a kutatási területükkel kapcsolatos, oktatási és szakpolitikai céllal hasznosan forgatható elemzést adni, közérthető formában, ekképpen is erősítve a tudományos felelősségvállalás eszméjét.

A kötet tanulmányai hűen tükrözik szerzőik kiemelkedő tehetségét, sokrétű érdeklődését és alapos módszertani felkészültségét. Írásaikból a tudományos igényesség, a kreatív kutatói szemlélet és a választott témák iránti elmélyült elkötelezettség egyaránt megmutatkozik. Szerkesztőkként méltán büszkék lehetünk a kötetben felvonultatott tanulmányok minőségére. Örömünkre szolgált a könyv szakmai és formai kereteinek kialakítása, a szerzőkkel folytatott tudományos párbeszéd megvalósítása.

A kötetben szereplő tíz tanulmány három nagyobb tematikai egység részeként jelenik meg: (1) Globális kitekintés; (2) Migráció, pártok és politikai kommunikáció; valamint (3) Társadalmi igazságosság és fenntarthatóság. Minden tanulmányhoz magyar nyelvű absztrakt, illetve rövid szerzői életrajz is tartozik, amelyeket a tanulmányok végén található angol nyelvű absztrakt egészít ki.

Mint minden jelentős munka, e kötet megjelentetése is sokak közös erőfeszítésének eredménye. Szerkesztőkként szeretnénk kifejezni hálánkat szerzőinknek, akik nyitottan fogadták a szakmai bírálatokat és fáradhatatlanul dolgoztak tanulmányaik tökéletesítésén. Külön köszönet illeti lektorainkat is, akik értékes észrevételeikkel, alapos szakmai munkájukkal nagyban hozzájárultak a kötet színvonalához. Végül, de nem utolsó sorban, hálával tartozunk a Collegium igazgatójának, Dr. Horváth Lászlónak, aki a kötet megjelentetését feltétlen és töretlen támogatásáról biztosította az ötlettől a megvalósításig. Ez a támogató környezet és a tudományos alkotás körülményeinek biztosítása teszi a Collegiumot valóban egyedülálló intézménnyé.

Záráskként kívánjuk, hogy a Tisztelt Olvasó ugyanazzal a nyitottsággal és örömmel merüljön el e kötetben, amellyel a szerzők kutatásaikat készítették, és amellyel a szerkesztők gondosan formálták a tanulmányokat egységes egésszé.

Budapest, 2025. október 10.

Nagy Attila
oktató, szerkesztő

Dudlák Tamás
műhelyvezető, szerkesztő

GLOBÁLIS KITEKINTÉS

Sashalmi Ádám[1]

A geopolitika fogalma. A különböző megközelítések rövid, szakirodalmi áttekintése

Absztrakt

Jelen írás a teljesség igénye nélkül egy rövid összegzés a geopolitika fogalmáról és értelmezési kereteiről. A tanulmány fő kérdése, hogy mi a geopolitika fogalma? Az írás emellett megvizsgálja, hogy milyen nagyobb területekbe, esetleg tudományos diszciplínákba sorolható a fogalom? Egyáltalán önálló tudománynak nevezhető-e a terület? Bár a geopolitika szó napjainkban egyre divatosabbá válik, egységesen elfogadott definíciója továbbra sem létezik. A *geopolitikai reprezentáció* többféle lehet, ebből fakadóan a geopolitika mint fogalom használata sok eltérő területen megjelenik, például a médiában, a politikában, különböző tudományos diskurzusokban, illetve elemzésekben. A geopolitika tudományosságával kapcsolatban megosztott a szakirodalom. A tanulmány szerzője azzal a megközelítéssel ért egyet, amely szerint a geopolitika nem önálló tudomány, hanem különböző tudományterületek módszereit alkalmazó elemzési forma. Elmondható közös pontként, hogy a különböző meghatározásokban és megközelítésekben általában a geopolitika valamilyen formában egyfelől a tér és földrajzi jelleg, másfelől pedig a hatalom és a politikai viszonyok kapcsolatát vizsgálja. A fogalomalkotók emellett a nemzetközi jelleget is rendszeresen kiemelik, a szerző véleménye szerint azonban a geopolitikai vizsgálódásnak vannak nemzetállamon belüli aspektusai is.

Kulcsszavak: geopolitika, politikai földrajz, nemzetközi kapcsolatok elmélete, tudomány, fogalomértelmezés

[1] Sashalmi Ádám a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának „Geopolitika, geoökonómia és politikai földrajz közép-európai perspektívából" című programjában szerzett abszolutóriumot. Korábban az ELTE TTK-n földrajz szakon BSc, az ELTE ÁJK-n politológia szakon BA oklevelet, az ELTE-TÁTK-n nemzetközi tanulmányok MA diplomát szerzett.

Bevezetés

Jelen írás célja rövid áttekintést nyújtani a geopolitika fogalmáról és értelmezéseiről. A napjainkban egyre elterjedtebbé és divatosabbá váló szónak nincs egységesen elfogadott definíciója. A kifejezéssel találkozhatunk a médiában, politikában, tudományos diskurzusokban, különböző elemzésekben. Adja magát a kérdés, hogy vajon mi a kapcsolat a különböző kontextusokban használt *geopolitika* kifejezések között?

A szakterület történelmi fejlődésével átfogóan már számos tanulmány foglalkozott. A felhasznált irodalomból az írás szempontjából fontosnak tartom kiemelni a Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, valamint Paul Routledge által szerkesztett *Geopolitikai szöveggyűjtemény* (Ó Tuathail és mtsai, 2003), a David Criekemans által szerkesztett *Geopolitika és nemzetközi kapcsolatok* (Criekemans, 2022) és a Gazdag Ferenc nevével fémjelzett *Geopolitika és biztonság* című műveket. Ezeken felül Bárdos-Féltoronyi Miklós *Bevezetés a geopolitikába* (Bárdos-Féltoronyi, 2006), Szilágyi István *Geopolitika* (Szilágyi, 2018), Csurgai Gyula *Geopolitikai elemzés* (Csurgai, 2019) című könyvét, illetve Mező Ferenc értekező cikkét (Mező, 2006) is érdemes hangsúlyozni.

A tanulmány fő kérdése, hogy mi a geopolitika fogalma? Az írás emellett megvizsgálja, hogy milyen nagyobb területekbe, esetleg tudományos diszciplínákba sorolható a geopolitika? Egyáltalán önálló tudománynak nevezhető-e a terület?

A felsorolt kérdések megválaszolásához a tanulmány feldolgozza és szintetizálja a különböző tudományterületek geopolitikát vizsgáló kutatóinak műveit, elsősorban a geopolitika mint fogalom és megközelítés meghatározására fókuszál, ezen felül pedig a terület rendszerezésére tett kísérleteket taglalja. Az írás először a *geopolitika* meghatározására tett kísérleteket veti össze, ezt követően megvizsgálja, hogy mennyire nevezhető tudományosnak és milyen tudományterületekhez kapcsolódik? Ez a fejezet szintén elemzi a geopolitika (és jelentésének) történelmi fejlődését a 19. századi megjelenésétől napjainkig. Ismerteti továbbá a szakirodalom alapján, hogy a gyakorlatban milyen területeken alkalmazzák a kifejezést, majd végül összegző következtetéseket von le.

A geopolitika szó jelentése

A *geopolitika* kifejezés két görög eredetű szó, a *geosz*, azaz Föld és a *politikosz*, vagyis közösség szavakra vezethető vissza (Szilágyi, 2018, 18). Magát

a *geopolitika* szót elsőként a svéd Rudolf Kjellén írta le először 1899-ben az *Ymer* című folyóiratban. Kjellén a társadalomtudományok (elsősorban a politikatudomány) irányából vizsgálta a földrajzi jelenségeket (Szilágyi, 2018, 13). A geopolitikával foglalkozó kutatók, elemzők, akadémikusok különböző definíciókat alkottak a téma megragadására. Jelen írás a teljesség igénye nélkül,[2] néhány szerzőt kiemelve kívánja szemléltetni a terminus jelentésének megközelítéseit és a széles körben elterjedt, egységes definíció megalkotásának nehézségét. Saul B. Cohen a geopolitika kifejezés alatt a nemzetközi hatalom és a földrajzi környezet kapcsolatát érti (Cohen, 1964). Colin S. Gray röviden úgy fogalmazta meg, hogy *„…azt kutatja, hogy a politikai hatalom számára mit jelent a földrajz"* (Gray, 2006, 18). Bárdos-Féltoronyi a hatalom és a tér viszonyát hangsúlyozza (Bárdos-Féltoronyi, 2006, 21), Gazdag (2006, 5) az államok fejlődésének, nemzetközi kapcsolatrendszerének, szövetségi-hatalmi viszonyainak földrajzi szempontú vizsgálatát emeli ki, Mező (2006, 78) a földrajz és a politika változó összeolvadásairól ír, Csurgai (2019, 15) a politikai folyamatok és a politikai folyamatoknak keretet adó földrajzi tér interakcióját húzza alá. Criekemans (2022, 97) szerint pedig a geopolitika azt a kérdést kutatja, hogy a területiség milyen szerepet játszik a nemzetközi politikában vagy egy entitás külpolitikájában.

Ebből a rövid áttekintésből látszik, hogy nagyon sokféle definíció és megközelítés létezik a geopolitikával kapcsolatban, amely időben is változott. Mindazonáltal megállapítható, hogy a legtöbb megfogalmazásban a tér[3] (és a politika valamilyen fajta kapcsolatát és a nemzetközi jelleget (nemzetközi kapcsolatok, külpolitika, államközi kapcsolatok) emelik ki. A meghatározások között gyakran említik az államot is. Ugyanakkor Csurgai rávilágít, hogy bár továbbra is a nemzetállamok számítanak a legfontosabb szereplőknek a nemzetközi kapcsolatokban, azonban a nem állami, a szubnacionális és a transznacionális szereplők jelentősége megnövekedett.[4] Ebből fakadóan a geopolitikai vizsgálatok nem fókuszálhatnak kizárólag a nemzetállamokra (Csurgai, 2019, 145–147).

[2] A geopolitika kutatásáról nagy számban jelentek meg különböző publikációk, mindezek felkutatására nem volt lehetőség a jelen írás elkészítése során.

[3] Elsősorban földrajzi tér, de egyes szerzők kiemelik a szellemi, vallási vagy képzeletbeli teret (Bárdos-Féltoronyi, 2006, 21), illetve a kiberteret és űr teret a fogalommal kapcsolatban (Szilágyi, 2018, 168–188).

[4] A nem állami szereplők a korábbi, történelmi időszakokban is meghatározó geopolitikai szerepet játszhattak, például a konkvisztádorok vállalkozásai vagy a kelet-indiai társaságok időszakában (Sharman, 2019).

A földrajzi tér és a hatalom viszonya

A geopolitikai megközelítéseken belül a földrajzi tér és a (politikai) hatalom kapcsolatát hagyományosan három csoportra osztja a szakirodalom (Békési, 2004, 79–81). A *földrajzi* vagy *környezeti nihilizmus* szerint az emberiség olyan szintre fejlődött, hogy függetleníteni tudja magát a környezetétől. A felfogás értelmében a vizsgált geopolitikai szereplő bármit képes megvalósítani a földrajzi környezet jellemzőire való tekintet nélkül. Példaként említhetők a Szovjetunióban megvalósított környezetátalakító projektek, mint a szibériai nagy folyók folyásirányának megváltoztatása.

A *földrajzi* vagy *környezeti determinizmus* képviselői azt vallják, hogy a földrajzi környezeti tényezők (pl. a klíma és a domborzat) alapvetően meghatározzák a rajta élő ember és népesség cselekvéseit és választási lehetőségeit. A determinizmusra jó példa Friedrich Ratzelnek, a német geopolitikai iskola megalapozójának felfogása, aki szerint az állam nem választható el a természeti viszonyok különbözősége által meghatározott, az abban gyökerező földrajzi környezettől (Szilágyi, 2018, 37). A determinista felfogás egyik jellemző következtetése szerint a különböző klimatikus zónákban élő emberekre eltérő gazdasági, politikai és kulturális viselkedés, illetve aktivitás jellemző. Markáns eltérések figyelhetők meg eszerint például egy európai és egy forró égövi afrikai lokális társadalom összehasonlításakor (Békési, 2004, 80).

A harmadik megközelítés pedig a *földrajzi* vagy *környezeti posszibilizmus*. Az irányzat elismeri a földrajzi környezet szerepét, de nem teszi azt kizárólagossá. Nem korlátozza az emberi tevékenységeket, a földrajzi tér jellemzői nem elsődleges telepítési vagy befolyásoló tényezők, hanem ezek a társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai tényezőkkel együtt hatnak. Az ember nem rabja a környezetnek, hanem egyensúlyra, harmóniára törekvő partnere (Békési, 2004, 80). A posszibilista megközelítés klasszikus képviselője a francia Vidal de la Blache (Criekemans, 2022, 117–118). A posszibilista felfogásra példaként említhető Japán acélipara. A második világháború után a nyersanyagokban gazdag Mandzsúria elvesztését követően, a nyersanyagokban szegény ázsiai ország acélipara nem épült le, hanem a világ élvonalába került.

A hagyományos csoportosítás mellett említést érdemel még Harold és Margaret Sprout felosztása. Ők öt kategóriát határoltak el a földrajzi vagy környezeti hatás és a döntéshozatal relációjában. A *determinizmus* és *posszibilizmus* között elkülönítették a *szabad akaratú environmentalizmust*. Az utóbbi abban különbözik a *determinizmustól*, hogy feltételezi az ember szabad akaratát. A földrajzi környezet instrukciókat ad a döntéshozó számára, aki figyelmen

kívül hagyhatja azt, az ignorálás viszont rossz döntést eredményez. Ilyennek nevezhető Alfred Thayer Mahan[5] vagy Nicholas John Spykman[6] elmélete. A megközelítés alapján történelmi példa lehet az ókori karthágói hadvezér, Hannibál döntése arról, hogy harci elefántokkal kel át az Alpokon. A hadvezér nem vette figyelembe a földrajzi korlátokat, ezért jelentős veszteségek érték.

A negyedik kategória a *földrajzi* vagy *környezeti probabilizmus*, amely azt feltételezi, hogy meghatározó földrajzi és környezeti körülmények között egy-egy döntés nagyobb valószínűséggel születik meg. Például egy növekvő népességű, édesvizekben szegény ország várhatóan lépéseket fog tenni stratégiai vízkészletek megszerzésére.

A Sprout házaspár által megalkotott, ötödik megközelítés a *kognitív viselkedés,* amelyben megjelenik a pszichológiai miliő mint befolyásoló tényező. A döntéshozó ebben a megközelítésben az általa érzékelt, szubjektív fölrajzi és környezeti körülményekre reagálva hozza meg a döntését (Criekmans, 2022, 167–173; Sprout és Sprout, 1971 [1965]). Ide sorolható John Lewis Gaddis megállapítása a kubai rakétaválságról, amely szerint Nyikita Hruscsov a kubai rakéták telepítésével szeretett volna stratégiai előnyhöz jutni. Ugyanakkor Kuba egy olyan térség volt a Szovjetunió számára, amely távol esett a katonailag hatékonyan ellenőrizhető zónától (Gaddis, 2001, 513).

A geopolitika mint tudomány?

Szilágyi István *A geopolitika elmélete* c. könyvében több, nemzetközileg ismert szerző definícióját vetette össze, majd a különböző megközelítéseket és meghatározásokat három nagy kategóriába különítette el (Szilágyi, 2016; Szilágyi, 2018, 22–30). A szerző az első csoportba sorolja a szociáldarwinista felfogás képviselőit, akik az államokra élő organizmusként tekintenek, a geopolitikát pedig államtudományként vagy politikatudományként határozzák meg. Ide

[5] Amerikai ellentengernagy, haditengerészeti történész, egyetemi tanár, Theodore Roosevelt elnök tanácsadója, az „amerikai haditengerészeti geostratégiai gondolkodás atyja". A tengerek feletti hatalom megszerzésének jelentőségét vizsgálta. A *tengeri hatalom* koncepció megalkotásával jelentős hatást gyakorolt a későbbi geopolitikai gondolkodókra.

[6] Holland származású, amerikai politikatudós, újságíró, egyetemi oktató. Sir Halford John Mackinder elképzeléseinek továbbfejlesztője. Koncepciója jelentős hatást gyakorolt a hidegháború alatti amerikai feltartóztatási politikára.

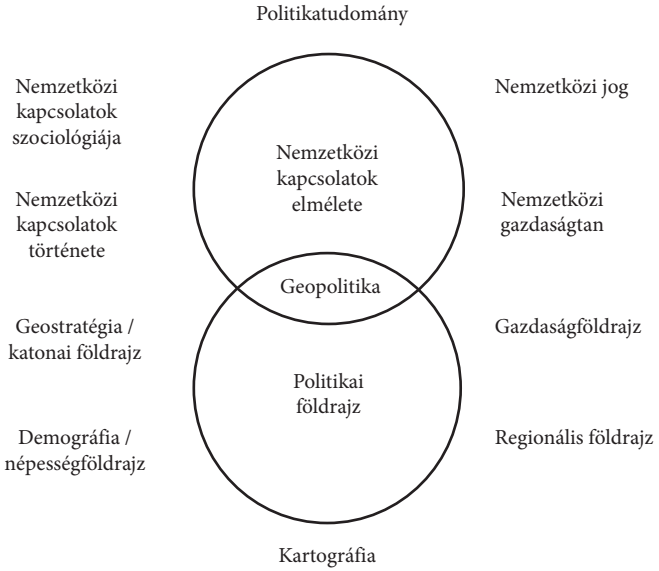
sorolható Friderich Ratzel[7] és Rudolf Kjellén[8] munkássága. Ugyanakkor már a klasszikus geopolitika időszakában is megfogalmaztak kritikákat a geopolitika tudományosságával kapcsolatban. Megemlíthető Teleki Pál, aki szerint *„…a geopolitika minden földrajzi vonatkozása mellett elsősorban politika marad, a politikai folyamat, sőt inkább a politikai esemény, vagy eseménysorozat egyik magyarázata."* (Teleki, 1931, 3). A második csoportba olyanok tartoznak, akik a geopolitikát erős földrajzi orientációjú politikatudománynak tekintik. A szerző ide sorolja Everado Backheuser, Jorge Atencio és részben Augusto Pinochet és Jaime Vinces Vives munkáját. Szilágyi szerint a harmadik csoportba tartoznak a legtöbben. Ők azt vallják, hogy a geopolitika a földrajztudomány és más tudományok (elsősorban társadalomtudományok) együttes alkalmazásából létrejött új tudomány.

Az egyes szerzők azzal is foglalkoztak, hogy a geopolitika hova sorolható a különböző tudományterületeken belül, illetve, hogy milyen területekhez kapcsolódik. Itt szintén sok értelmezési megközelítés létezik. Szilágyi a spanyol Méndez Gutérrez del Valle elképzelése alapján úgy írta le a geopolitika elhelyezkedését, hogy a politikatudomány és kartográfia tengelyén lévő nemzetközi kapcsolatok elmélete és a politikai földrajz metszésében helyezkedik el (Szilágyi, 2016, 57; Szilágyi, 2018, 21). Ebben az értelemben a geopolitikát a nemzetközi kapcsolatok szociológiája, a diplomácia és nemzetközi kapcsolatok története, a geostratégia vagy katonai földrajz, a demográfia vagy népességföldrajz, a nemzetközi jog, a nemzetközi gazdaságtan, a gazdaságföldrajz és a regionális földrajz veszik körül (1. ábra).

Bárdos-Féltoronyi a társadalomtudományok alá helyezi a geopolitikát. Könyvében összehasonlítja a „geopolitológus", a katona és a diplomata tevékenységét. Szerinte mindhárom szakterület esetében fontos a hatalmi viszonyok térben történő megjelenése. A különbség a módszerekben van, amely szerint a „geopolitológus" elsősorban elemez, magyaráz és értelmez, a katona fő célja a cselekvés, a diplomatáé pedig, hogy megvalósítsa és sikerre vigye a tárgyalásokat (Bárdos-Féltoronyi, 2006, 11–12).

[7] A német geopolitikai iskola megalapozója, az *organikus állam* felfogás megalkotója, újságíró, egyetemi tanár. A politikai földrajz kifejezés megteremtője, a kulturális földrajz aldiszciplína elindítója.

[8] A *geopolitika* szó megalkotója. Svéd politikus, egyetemi oktató. Ratzel tanítványának tartotta magát. Jelentős hatással volt a német geopolitikai iskola fejlődésére.

1. ábra. A geopolitika és a rokon (tudomány)területek
Forrás: Szilágyi (2016, 57) és Szilágyi (2018, 21) alapján saját szerkesztés

A geopolitika mai értelmezésével kapcsolatban Gazdag Ferenc a nemzetközi kapcsolatok elméletének realista iskolájának új vonulataként helyezi el a modern geopolitikát (Gazdag, 2006, 12). Szilágyi szerint viszont a leginkább elfogadott álláspont, hogy a geopolitika a realista-neorealista és az idealista-institucionalista paradigmák mellett a nemzetközi kapcsolatok elméletének harmadik, klasszikus irányzata (Szilágyi, 2018, 17–18). Jelen tanulmány szerzője elsősorban Csurgai Gyula megközelítésével ért egyet, aki a többi értelmezéshez hasonlóan azt vallja, hogy a geopolitika integrálja a különböző társadalomtudományi ágakat, ugyanakkor elveti, hogy azok szintéziseként egy új diszciplína lenne. Szerinte a geopolitika nem önálló társadalomtudomány, hanem egy interdiszciplináris elemzési módszer (Csurgai, 2019, 16).

A *geopolitika* kifejezés leginkább a politikai földrajzhoz kapcsolódik, gyakran a politikai földrajzzal állítják párhuzamba. A hasonlóság nem véletlen, hiszen közös a gyökerük, mindkettő foglalkozik a politika és a nemzetközi kapcsolatok térbeli és földrajzi jellegzetességeivel. Hosszú ideig nem is vált szét a kettő, hanem egy terület két irányzataként létezett (Gazdag, 2006, 6; Szilágyi, 2018, 13). További kapcsolatot jelent, hogy a *politikai földrajz* szó megalkotója a német

Friderich Ratzel volt, akinek műveire nagyban támaszkodott a geopolitika szó megalkotója, a már említett Rudolf Kjellén (Criekemans, 2022, 110).

A modern értelemben vett geopolitikával és politikai földrajzzal kapcsolatban Criekemans úgy fogalmaz, hogy a geopolitika elkötelezett a döntéshozatal támogatása mellett, míg a politikai földrajz semleges és leíró jellegű. Arra a következtetésre jutott, hogy a geopolitika a nemzetközi kapcsolatok elméletének és a politikai földrajznak a metszete, a szerző azt a kifejezést használja rá, hogy a „közös projektje" (Criekemans, 2022, 99–100). Szilágyi megemlíti könyvében, hogy a két terület modern változataiban számos tematikai hasonlóság mutatható ki. A két terület közötti különbségeket a könyvben kifejtett és illusztrált információk felhasználásával készített 1. táblázat foglalja össze.

Geopolitika	Politikai földrajz
• A politikatudomány egyik ága • Leginkább jövőorientált, az állam politikai, gazdasági, történeti fejlődését vizsgálja • Az alapot elsősorban a politikai földrajz adja • Dinamikus és érzékeny, forgatókönyveket készít • Valamilyen entitás működését kívánja segíteni • A döntéshozó számára nyújt támogatást	• A földrajztudomány része • Az állam adott történelmi pillanatában meghatározott térszerveződési struktúráját mutatja be • Az alapot elsősorban a társadalomföldrajz adja • Statikus, leíró jellegű • A földrajzi teret tekinti a társadalmi szerveződés keretének • Az állam múltját és jelenét tanulmányozza

1. táblázat. A geopolitika és a politikai földrajz összehasonlítása
Forrás: Szilágyi (2018, 19) alapján saját szerkesztés

A geopolitika jelentésének időbeli változása

A geopolitika tudományosságának vitájához nagyban hozzájárult, hogy a fogalom jelentése, felfogása, megítélése a történelem során többször, jelentős mértékben változott.

A geopolitikai jellegű gondolkodás már az emberi civilizáció korai szakaszában is jelen volt (Criekemans, 2022, 102), azonban a szakirodalmon belül abban széleskörű egyetértés van, hogy a *geopolitika* mint fogalom a 19. század végére jelent meg (Mező, 2006, 78; Gazdag, 2006, 6–11; Szilágyi, 2018, 13). A kezdetektől a második világháború végéig tartó periódust nevezik a *klasszikus geopolitikai gondolkodás* időszakának. Az ez idő alatt megjelent elképzelésekben meghatározó volt az állam- vagy birodalomközpontúság, az imperialista, gyarmatosító politika, a nemzetfejlődés, a világgazdaság kialakulása, a

világgazdaságot kiszolgáló infrastruktúra, valamint a katonai aspektus (Békési, 2004, 85). A klasszikus geopolitikában objektív, erősen meghatározó, sokszor determinista faktorként szerepelt a természetföldrajzi környezet (Criekemans, 2022, 102–119). Ugyanakkor természetesen eltérő hagyományú és felfogású iskolák jelentek meg ebben a korszakban. A teljesség igénye nélkül megemlíthető az angolszász (Egyesült Királyság és Egyesült Államok) iskola (Csurgai, 2019, 25–31), a német (szociáldarwinista) iskola (Szilágyi, 2018, 35–44; Csurgai, 2019, 31–36), a francia posszibilista iskola (Csurgai, 2019, 36–39) és az orosz iskola (Gazdag, 2006, 11; Szilágyi, 2018, 267–385). Mellettük szintén említést érdemelnek a kevésbé ismert, de a korszakban gazdag elméleti és publikációs háttérrel rendelkező olasz (Antonsich, 2009; Sinbaldi, 2010), illetve japán (Békési, 2004, 104–110) geopolitikai iskolák.

A második világháborút követően a geopolitikát száműzték a tudományos diskurzusokból, megvetett, áltudománynak bélyegzett területté vált. Elutasítása elsősorban a nemzetiszocialista Németország vezetése és a német geopolitikai iskola közötti kapcsolatra, a német külpolitikára és hatalmi törekvésekre gyakorolt hatására hivatkozva történt (Gazdag, 2006, 12; Szilágyi, 2018, 163). A Szovjetunióban nem létezett hivatalosan geopolitikai gondolkodás (Mező, 2006, 101), míg az Egyesült Államokban a politikai földrajzi kurzusok részanyagává korlátozódott (Csurgai, 2019, 39).

A második világháború lezárását követően rövidesen kialakult az Egyesült Államok vezette nyugati blokk és a Szovjetunió által irányított keleti blokk közötti vetélkedés által meghatározott bipoláris világrend. Az időszakot kezdetben az ideológiai versengés jellemezte, ami nem csak a politikai rendszerre, hanem horizontális formában (oktatás, fejlesztés, gazdasági övezetek, katonai szövetségek, diplomáciai szövetségek, tudományos együttműködések) terjedt ki. Véleményem szerint ebben a periódusban nem a geopolitikai célok, hanem a világnézet terjesztése (a Föld bármely pontján a stratégiai zónák figyelembevétele nélkül) volt a fő külpolitikai tényező. Ezt alátámasztja a már korábban hivatkozott Gaddis-féle álláspont a kubai rakétaválságról (Gaddis, 2001, 513). Az egyes blokkok megszilárdulásával viszont kialakultak az érdekövezetek, amelyek a stratégiai gondolkodás megerősödését és a geopolitika visszatérését eredményezték.

A geopolitika újjászületését több időponthoz is kötik. Az Egyesült Államokban a szakirodalom általában Saul B. Cohen *„Földrajz és politika egy megosztott világban"*[9] című könyvének 1964-es megjelenéséhez, valamint Henry Kissinger 1979-es fellépéséhez kapcsolja. A Kissinger-féle külpolitika

[9] Eredeti címe: *Geography and Politics in a World Divided*.

jól jellemzi, hogy az ideológiát felváltotta a geopolitikai érdek. Példaként említhető az Egyesült Államok és a kommunista Kína diplomáciai közeledése, amelynek célja volt a Szovjetunió gyengítése. Szintén megemlíthető Augusto Pinochet támogatása, aki szintén nem a nyugati, demokratikus politikai értékeket képviselte, ugyanakkor fontos volt az USA számára Chile szövetsége Dél-Amerikában. Európában pedig a francia Yves Lacoste által alapított *Hérodote* folyóirat 1976-os megjelenése számít mérföldkőnek (Szilágyi, 2018, 163). A geopolitika visszatérését egy nemzetközi eseménnyel is szokták magyarázni. Vietnám 1978-ban szállta meg Kambodzsát, Kína pedig a következő év elején megtámadta Vietnámot. A háború azért volt jelentős ebből a szempontból, mert addig a társadalomtudományokban uralkodó marxista felfogás ezzel az eseménnyel megdőlt. A felfogás alapján két kommunista ország nem indít háborút egymás ellen, azonban ebben a konfliktusban a geopolitikai és stratégiai célok felülírták az ideológiát (Jean, 1995, 4). Gazdag Ferenc szerint a hidegháború alatt a geopolitika helyett a katonai-stratégiai kérdések földrajzi fókuszú vizsgálata, azaz a geostratégia került előtérbe (Gazdag, 2006, 5). Gearóid Ó Tuathail ír-amerikai geopolitikai gondolkodó úgy fogalmazta meg, hogy a hidegháború alatt a geopolitika az USA és a Szovjetunió a világ államainak befolyásolásáért és a Föld erőforrásaiért vívott harcának leírását szolgálta (Ó Tuathail, 2003, 1).

A geopolitikai reneszánsz azonban nem csak a külpolitikai döntéshozatalban értelmezhető. Szilágyi István Peter Taylor és Colin Flint munkásságára hivatkozva három formáját különbözteti meg a geopolitika visszatérésének. Az első a kissingeri értelmezés, amely a geopolitikát a globális hatalmi egyensúly szinonimájaként alkalmazza a bipoláris világrendben – az USA szemszögéből. Mező Ferenc szerint a kissingeri geopolitika racionális, pontos számításokon alapszik (Mező, 2006, 81). Ezt tekinthetjük a külpolitikai döntéshozatalnak. Szilágyi szerint a második csoport összetett, olyan akadémikusok tartoznak ide, akik munkássága a korábbi elméletek történeti megközelítésű revíziójára utal. Ide sorolhatók a politikai földrajzzal foglalkozók, akik a nemzetközi kapcsolatokat vizsgálják, a geopolitika és a gazdaságpolitika összefüggéseit kutatók, valami a posztstrukturalista értelmezéseket alkalmazó kritikai geopolitikusok. A harmadik csoportba a hidegháborús retorikát alkalmazó konzervatív militarista köröket sorolja (Szilágyi, 2018, 164–165).

David Criekemans a visszatérő geopolitika amerikai ágát két csoportra osztja. Egyrészről Kissinger képviseli a *reálpolitikai geopolitikát*, mivel bár Kissinger visszahozta a *geopolitika* szót a diskurzusokba, nem hivatkozik annak földrajzi jellegére. A másik pedig a *neo-klasszikus irányzat*, amelynek fő képviselői

Colin S. Gray és Zbigniew Brzezinski, akik jelentős mértékben támaszkodtak a klasszikus geopolitikai elképzelésekre (Criekemans, 2022, 127). Bár a Szovjetunióban hivatalosan nem létezett geopolitika, Mező Ferenc szerint a szovjet külpolitikai döntésekben továbbra is szerepet játszottak a korábbi, cári idők geostratégiai[10] elképzelései (Mező, 2006, 101).

A geopolitika hagyományos korszakokra osztása mellett érdemes említést tenni a kevésbé ismert, második világháború utáni, tehát a geopolitika háttérbe szorulásának évei alatt megjelent *kognitív iskoláról* is. A klasszikus geopolitikai elképzelésekre sajátos választ adott a már említett Harold és Margaret Sprout az 1950-es években. Koncepciójuk szerint a külpolitikai döntéseket kétféle módon befolyásolhatja a földrajzi környezet. Az első esetben a döntéshozó érzékeli a környezetét, és ez alapján hozza meg a döntését. Ezzel a megközelítéssel a Sprout-házaspár a hagyományos, természettudományos módszerekre épülő objektív elemek elemzésén túl beemelte az emberi érzékelésen alapuló szubjektív faktort is a geopolitikai elemzésbe. A környezeti hatás döntéshozatalban történő megjelenésének másik módja, hogy a természeti, földrajzi környezetet úgy értelmezzük, mint egyfajta „mátrix", amely határt szab a döntés megvalósításának, még akkor is, ha a tényezőket nem tudatosítja a döntéshozó (Criekemans, 2022, 121–127).

Szintén érdemes megemlíteni a *latin-amerikai térség geopolitikai iskoláit*, amelyek sajátos fejlődési utat jártak be. A térség különböző iskoláira jellemző a magasfokú változatosság, ugyanakkor a sajátos történelmi helyzet hasonlóan hatott a helyi irányzatokra. Közös bennük az *uralkodó tér hiánya*, vagyis, az európai gyarmatbirodalmakhoz való tartozás, majd a függetlenedést követő, egymás területi rovására történő lokális háborúk következtében jelentős bizalmatlanság alakult ki a régióba tartozó államok között, amely megnehezítette az együttműködési kezdeményezések kialakulását, így a helyi államok többnyire régión kívüli, külső hatalmak irányába fordultak. Emiatt nem alakultak ki magállamok, regionális vezető hatalmak. A latin-amerikai iskolák szintén jelentős sajátossága a ratzeli és kjelléni *organikus állam* felfogás adaptálása, továbbá a hadsereg meghatározó szerepe a geopolitikai elméletek kidolgozásában és gyakorlati alkalmazásában. Ebből fakadóan a régió országainak külpolitikájában az *agresszív térszemlélet* vált jellemzővé. A bipoláris világrend idején egyre jelentősebbé vált a belső és ideológiai határok kérdése, amelyet az USA és a Szovjetunió versengésének aktuális helyzete is befolyásolt.

[10] A szerző írásában megemlíti, hogy a geostratégia egy fontos részterülete a geopolitikának, de nem egyenlő vele. A fogalom felfogható úgy, mint a geopolitikai célok megvalósítására irányuló cselekvési terv.

A bipoláris világrend megszűnésével kezdett el a helyi geopolitikai gondolkodás a potenciális regionális integrációk létrehozásának, a világgazdasághoz való illeszkedésnek és egyes államok esetében a regionális nagyhatalmi státusz kivívásának irányába tolódni (Szilágyi, 2018, 226–263).

A következő nagy korszak a bipoláris világrend megszűnésével létrejövő unipoláris világ geopolitikája az 1990-es évektől. A Szovjetunió megszűnésével az Egyesült Államok maradt a világ egyedüli nagyhatalma, így egy olyan nemzetközi rendszer alakult ki, amelyben az USA a stabilitás nélkülözhetetlen eleme (Szilágyi, 2018, 141). Az új geopolitikai korszakban egymással versengő irányzatok alakultak ki (Ó Tuathail, 2003, 2). Virginie Mamadouh az 1990-es évek geopolitikájának pluralitását úgy fejezte ki röviden, hogy *„egy zászló, sok jelentés"* (Mamadouh, 1998). Az egyik meghatározó mű a világrend változásával kapcsolatban Edward N. Luttwak 1990-ben megjelent *A geopolitikától a geoökonómiáig: A konfliktus logikája, a kereskedelem nyelvtana* című írása, amely azt feltételezi, hogy a katonai erő és annak alkalmazása egyre inkább háttérbe szorul a kereskedelmi logika szerepével szemben (Luttwak, 1990). A változásokhoz kapcsolódóan született meg Francis Fukuyama *A történelem vége és az utolsó ember* című műve 1992-ben (Fukuyama, 2022). A könyv egy békés, pozitív jövőképet vetít előre, amelyben végérvényesen győzött a liberális demokrácia az egész bolygón (Mező, 2006, 75). Ezzel szemben Samuel P. Huntington *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című 1996-ban megjelent műve (Huntington, 2008) azt hangsúlyozza, hogy egy teljesen neoliberális világrend győzelme lehetetlen az áthatható kulturális (etnikai, vallási és civilizációs) különbségekkel terhelt világban (Mező, 2006, 75).

A posztbipoláris korszakban ment végbe a *kritikai geopolitikai* megközelítés fejlődése, amely folyamatot Criekemans 1988 és 1996 közé teszi, legjelentősebb képviselőjének pedig Gearóid Ó Tuathailt nevezi. Criekemans szerint a *kritikai geopolitikai* megközelítés domináns pozícióba került a politikai földrajzon belül, azonban kevésbé ismert a nemzetközi kapcsolatok elméletének képviselői között. A *kritikai geopolitikai* megközelítés abból a feltételezésből indul ki, hogy a földrajz társadalmi konstrukció, amely a versengő hatalmak közötti, terek megszerzéséért, szervezéséért és irányításáért folytatott történelmi versengés eredménye. A döntéshozók eszerint a földrajzot a hatalom megszerzése és gyakorlása érdekében a saját szolgálatukba állítják, egyes elemeit ennek érdekében használják fel. A *kritikai geopolitika* a földrajzi hatalom új megnyilvánulásait kívánja feltárni, és a globális tér folyamatos, a hatalmi központok által végzett újragondolására és újraírására hívja fel a figyelmet (Criekemans, 2022, 130–132). Véleményem szerint a nemzetközi kapcsolatokban a földrajzi

tényező háttérbe szorulását bizonyítja, hogy az előző bekezdésben ismertetett gondolkodók (Fukuyama, Huntington, de akár Luttwak esetében is) eltűnt vagy visszaszorult a területi jelleg és szerintük más faktorok (demokratizálódás, civilizációs tényezők, gazdasági érdekek) határozzák meg a nemzetközi politika alakulását, nem pedig a stratégiai jelentőségű pontok, régiók feletti ellenőrzés megszerzése.

A *neo-klasszikus irányzat* képviselői is reagáltak az új világrend kialakulására. Elképzeléseik szerint a fő kérdéssé az vált, hogy az Egyesül Államok miképp tarthatja meg globális elsőségét? Könyvében Szilágyi Zbigniew Brzezinski, Paul Kennedy és Saul B. Cohen példáin keresztül mutat be olyan világrendszer elképzeléseket, amelyekben az USA hegemón hatalommal rendelkezik, de vannak további geostratégiai játékosok, tengelyállamok, regionális hatalmak, amelyek potenciálisan felemelkedhetnek. A könyv szerint a mackinderi[11] elképzelésekhez hasonlóan az Egyesült Államok unipoláris hatalmának fenntartásában is kulcsszerepe van az Eurázsiában biztosított amerikai hegemóniának (Szilágyi, 2018, 142–148).

Gearóid Ó Tuathail és Simon Dalby új időszaknak nevezi a *környezeti geopolitika* megjelenését, amely elsősorban Al Gore amerikai alelnök hivatali ideje (1993–2001) alatt erősödött fel (Ó Tuathail, 2003, 5–7, Dalby, 2003, 179–186). A környezeti problémák globálissá válása és a környezeti faktor globális biztonsági kérdésekbe történő bekerülése új helyzetet teremtett. A *környezeti geopolitika* olyan témákkal foglalkozik, mint a növekedés határai, a földi erőforrások végessége, illetve az ipari termelés visszaszorításának szükségessége. Vizsgálja, hogy egyes, környezetet érintő politikai döntések milyen geopolitikai következményekkel járnak, például, hogy az erdőirtások hatására bekövetkező népességmozgás, vagy a vízhiány milyen konfliktusokat generálhat (Dalby, 2003, 179–186). A népességnövekedés, az iparosodás, a mezőgazdasági termelés megváltozása, az urbanizáció, az elsivatagosodás és a fogyasztási szokások átalakulása a globális vízfogyasztás extrém mértékű

[11] Sir Halford John Mackinder (1861–1947) brit földrajztudós, egyetemi oktató, felfedező, politikus és diplomata. Nevéhez fűződik a földrajz önálló tudományként való beemelése a brit oktatási rendszerbe. Mackinder a Brit Birodalom szemszögéből vizsgálódva alkotta meg elképzelését, amelyben meghatározó szerepet tulajdonított a *kulcsövezet* (geographical pivot) vagy *magterület* (heartland) nevű eurázsiai zónában fekvő hatalomnak (Mackinder idején eleinte az Orosz Birodalom, majd a Szovjetunió), amely a technológiai fejlődésnek köszönhetően egy olyan eurázsiai szárazföldi hatalmat hozhat létre, amely kihívást jelentene a brit hatalmi dominanciára. Mackinder szerint ezért a Brit Birodalom érdeke megakadályozni Eurázsia egyesülését. Bővebben lásd: Mackinder (1904). Mackinder elképzelései jelentős hatással voltak a későbbi geopolitikai elméletekre.

megnövekedését eredményezték. Száz év alatt 700%-kal növekedett a bolygó vízfelhasználása. A folyamat új problémák és újfajta konfliktusok megjelenéséhez vezetett[12] (Csurgai, 2009, 59–67). A terület egyes képviselői, például Vandana Shiva feltételezik, hogy a gazdagabb globális Észak saját érdekeit szem előtt tartva fogalmaz meg globális célokat, amelyek a szerző szerint nem feltétlenül a globális Dél érdekei is egyben, ezért azt „*zöld imperializmusnak*" nevezi (Shiva, 2003, 231–235).

Különösen az ezredfordulót követően jelentek meg olyan geopolitikai művek, amelyek a klasszikus időszakhoz hasonlóan egy-egy állam szemszögéből, az adott állam érdekeit hangsúlyozva születtek meg. Példaként említhető Ahmet Davutoğlu 2001-ben megjelent *Stratégiai mélység* című könyve, amely Törökország aktív nemzetközi szerepvállalásának alapjait próbálja lefektetni (Davutoğlu, 2016). Oroszországban is megjelent egy új geopolitikai felfogás, amelynek legismertebb képviselője a sajátos politikai filozófiai megközelítést alkalmazó, elméletében az *atlantista hegemóniával* szembehelyezkedő Alexander Dugin (Szilágyi, 2018, 285–305). Dugin elképzelései és tudományos munkássága azonban széles körben vitatottak és kritizáltak (Criekemans, 2022, 139). Egyre népszerűbb a kínai geopolitika kutatása, amely újkeletű jelenség, azonban filozófiai gyökerei a régmúltra, az ókori kínai kultúrára és filozófiára (kiemelten a konfucianizmusra és a Kína-központú világfelfogásra) nyúlnak vissza, ezért az sok tekintetben eltér a nyugati világ geopolitikai logikájától, például sokkal nagyobb időtávban gondolkodik (Yaqing, 2012; Horváth, 2022).

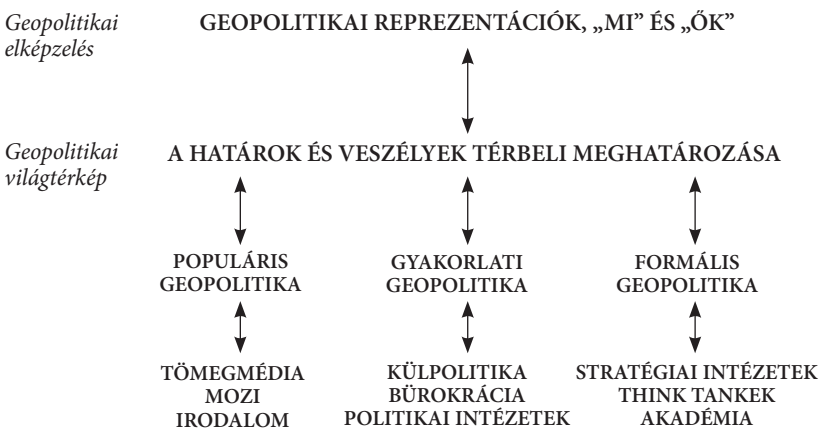
A geopolitika kifejezés használatának területei

A geopolitika mint fogalom vizsgálatának újabb megközelítését jelenti Gearóid Ó Tuathail és Simon Dalby (Ó Tuathail és Dalby, 1998, 5) osztályozása, illetve az ő megközelítésük alapján Criekemans fejtegetése a kifejezés használatának lehetőségeiről (Criekemans, 2022, 100–101). A szerzők szerint a geopolitika annyira sokrétű, hogy nem szűkíthető le egy akadémiai témára vagy elemzési

[12] Példaként említhető Etiópia gátépítési terve a Kék-Níluson, amely Egyiptommal élezte ki az ország kapcsolatait. Kína szintén jelentős gátépítési projektekbe kezdett a Tibeti-fennsíkon, amely a sarkvidékeket leszámítva a Föld legnagyobb édesvíz bázisa. Több fontos ázsiai folyó ered innét (Indus, Gangesz, Brahmaputra, Iravádi, Salween, Mekong, Sárga-folyó, Jangce). Kína tervei szintén konfliktusokhoz vezethetnek a régió országaival. Hozható példa országon belüli konfliktusra is. Spanyolországban az Ebro folyóra építettek gátakat, hogy biztosítsák Aragónia és Navarra tartományok ellátását, ami viszont a vízmennyiség csökkenését és a vízminőség romlását eredményezte Katalóniában.

megközelítésre, hanem sokkal inkább egy szociokulturális jelenségről van szó. A szerzők ebből fakadóan három csoportot különböztetnek meg (2. ábra). A *gyakorlati geopolitika* alatt értik azt az elemzési megközelítést, amelynek célja a döntéshozók támogatása. Jellemzően egy állam külpolitikai rendszerében, az állami adminisztrációban, a politikai elemző intézetekben fordul elő a geopolitikának ez a fajtája. A *formális geopolitika* a geopolitikai gondolkodást, a geopolitikai elméletek fejlődését jelenti. Ide általában a stratégiai intézetek, a think tank-ek, illetve az akadémiai világ tartozik. A harmadik csoport pedig a *populáris geopolitika*. Ez utóbbi kategóriába a geopolitikának az a fajta megjelenése tartozik, amely fellelhető a szélesebb populáris kultúrában, például az irodalomban, különböző magazinokban, a médiában, illetve filmekben, rajzfilmekben.

Véleményem szerint az osztályozás még további példákkal bővíthető lenne, például a katonai és gazdasági szféra beemelésével a gyakorlati és formális geopolitika területén. Ugyanakkor az ábra jól szemlélteti a kifejezés különböző területeken, különböző logikával történő alkalmazását. Az eltérő szférákban, különböző céllal történő szóhasználat is hozzájárul, hogy a geopolitikának nincs egységesen elfogadott fogalma, és olykor keveredik is az értelmezése.

2. ábra. A geopolitika kifejezés használatának területei
Forrás: Ó Tuathail és Dalby (1998, 5) és Criekmans (2022, 100–101) alapján saját szerkesztés

Összegzés

Jelen írás a teljesség igénye nélkül egy rövid összegzés a geopolitika fogalmáról és értelmezési kereteiről. Bár a *geopolitika* szó napjainkban egyre divatosabbá válik, egységesen elfogadott definíciója továbbra sem létezik. A *geopolitikai reprezentáció* többféle lehet, ebből fakadóan a geopolitika mint fogalom használata sok eltérő területen megjelenik, például a médiában, a politikában, különböző tudományos diskurzusokban, illetve elemzésekben. Gearóid Ó Tuathail és Simon Dalby a geopolitikát mint szociokultúrális jelenséget három nagy csoportba sorolták: *gyakorlati geopolitika* mint a döntéshozatalt támogató elemzési megközelítés, *formális geopolitika* mint a geopolitikai gondolkodás akadémiai háttérintézetekben művelt válfaja és *populáris geopolitika*, amely fellelhető a szélesebb populáris kultúrában.

A geopolitika tudományos mibenlétével kapcsolatban megosztott a szakirodalom. Van olyan megközelítés, amely önálló tudománynak tartja, volt azonban olyan időszak is a történelemben, amikor áltudománynak bélyegezték. Napjainkban a legáltalánosabb kritika a geopolitika tudományosságával szemben az, hogy az nem leíró jellegű, hanem dinamikus, jövőbe tekintő megközelítés. A legtöbb vélemény szerint a geopolitika a nemzetközi kapcsolatok elméletéhez és a politikai földrajzhoz áll legközelebb. A tanulmány szerzője azzal a megközelítéssel ért egyet, amely szerint a geopolitika nem önálló tudomány, hanem különböző tudományterületek módszereit alkalmazó elemzési forma.

Fontos megjegyezni, hogy a geopolitika egységes meghatározását az is nehezíti, hogy az értelmezése is több jelentős változáson ment keresztül, annak ellenére, hogy csupán a 19. század végétől létezik a fogalom. A geopolitika történelmi értelmezései erősen kapcsolódtak az egyes korszakok világrendjéhez, kulturális miliőjéhez, az aktuális nemzetközi politika jellegzetességeihez. A *klasszikus geopolitika* idején erős volt az imperialista, nacionalista és államvagy birodalomközpontú jelleg, a hidegháborúban a bipoláris hatalmi logika volt meghatározó, az 1990-es évektől pedig számos versengő megközelítés mellett megerősödött a *kritikai geopolitikai* gondolkodás, valamint a környezeti problémák globális jelentőségűvé válásával megjelent a *környezeti geopolitika* is.

Elmondható közös pontként, hogy a különböző meghatározásokban és megközelítésekben általában a *geopolitika* valamilyen formában egyfelől a tér és földrajzi jelleg, másfelől pedig a hatalom és a politikai viszonyok kapcsolatát vizsgálja. Ez alól kivétel a kritikai geopolitikai megközelítés, amely vitatja a földrajzi tér meghatározó szerepét. Véleményem szerint azonban a geopolitikának

fontos alkotóeleme a földrajzi szemlélet, amelyet bizonyítja, hogy az ezredfordulót követően ismét egyre inkább előtérbe kerülnek a klasszikus korszakhoz hasonlóan egy-egy adott hatalom szemszögéből vizsgálódó megközelítések. A fogalomalkotók emellett a nemzetközi jelleget is rendszeresen kiemelik, ugyanakkor azt gondolom, hogy a geopolitikai vizsgálódásnak vannak az (nemzet)államon belüli aspektusai is.

A *geopolitika* tehát egy olyan tudományterület vagy elemzési módszer, amelynek rengeteg értelmezése, megközelítése és elméleti elágazása létezik. A geopolitikával foglalkozók egyben az adott korszak nemzetközi politikai problémáit is elemzik, ezért mindenképpen fontos megközelítés a nemzetközi folyamatok megértéséhez. Emellett a geopolitikai gondolkodás további kutatása és értelmezése is lényeges szempontokkal gazdagíthatja a tudományos világot.

Felhasznált irodalom

Antonsich, M. (2009). Geopolitica: The 'Geographical and Imperial Consciousness' of Fascist Italy. *Geopolitics, 14*(2), 256–277.

Bárdos-Féltoronyi, M. (2006). *Bevezetés a geopolitikába*. L'Harmattan.

Békési, L. (2004). *A politika földrajza*. Aula Kiadó.

Cohen, S. B. (1964). *Geography and politics in a divided world*. Methuen.

Criekemans, D. (2022). Geopolitical Schools of Thought. In Criekemans, D. (szerk.) *Geopolitics and International Relations* (97–155). Brill.

Csurgai, Gy. (2019). *Geopolitical Analysis: A Multidimensional Approach to Analyze Power Rivalries in International Relations*. Aracne Editrice.

Dalby, S. (2003). Environmental Geopolitics. Introduction. In Ó Tuathail, G., Dalby, S. és Routledge, P. (szerk.) *The geopolitics reader* (179–187). Routledge.

Davutoğlu, A. (2016). *Stratégiai mélység*. Antall József Tudásközpont.

Fukuyama, F. (2022). *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa.

Gaddis, J. L. (2001). *Most már tudjuk A hidegháború történetének újraértékelése*. Európa.

Gazdag, F. (2006). A geopolitika fogalmáról és fejlődéséről. In Gazdag, F. (szerk.) *Geopolitika és biztonság* (5–16). Zrínyi Kiadó.

Gray, C. S. (2006). A geopolitika hatása a nemzetközi biztonságra. In Gazdag, F. (szerk.) *Geopolitika és biztonság* (17–33). Zrínyi Kiadó.

Horváth, L. (2022). *A kínai geopolitikai gondolkodás – „Egy övezet, egy út" kínai szemszögből*. Pallas Athéné Books.

Huntington, S. P. (2008). *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa.

Jean, C. (1995). *Geopolitica*. Editori Laterza.

Luttwak, E. N. (1990). From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. *National Interest, 1990 Summer* (No. 20), 17–23.

Mackinder, H. J. (1904). The geographical pivot of history. *The Geographical Journal*, *23*(4), 421–437.

Mamadouh, V. D. (1998). Geopolitics in the nineties: one flag, many meanings. *GeoJournal 46*, 237–253.

Mező, F. (2006). A geopolitika formaváltozásai. *Politikatudományi Szemle*, *15*(4), 75–107.

Ó Tuathail, G. (2003). Introduction. Thinking Critically About Geopolitics. In Ó Tuathail, G., Dalby, S. és Routledge, P. (szerk.), *The geopolitics reader* (1–14). Routledge.

Ó Tuathail, G. és Dalby, S. (1998). Introduction: Rethinking geopolitics: towards a critical geopolitics. In Ó Tuathail, G., Dalby, S. (szerk.) *Rethinking geopolitics* (16–38). Routledge.

Sharman, J. C. (2019). *A gyengék birodalmai*. Pallas Athéné Books.

Shiva, V. (2003). "The Greening of Global Reach" from Global Ecology: A New Arena of Political Conflict (1993). In Ó Tuathail, G., Dalby, S. és Routledge, P. (szerk.) *The geopolitics reader* (231–237). Routledge.

Sinbaldi, G. (2010). *La Geopolitica in Italia (1939–1942)*. liberiauniversitaria. it Edizioni.

Sprout, H. és Sprout, M. (1971 [1965]). *The Ecological Perspective on Human Relations with Special Reference to International Politics*. Greenwood Press Publishers.

Szilágyi, I. (2016). A geopolitika a társadalomtudományok rendszerében. *Comitatus 2016 nyár*, 49–65.

Szilágyi, I. (2018). *A geopolitika elmélete*. Pallas Athéné Könyvkiadó.

Teleki, P. (1931). *Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Yaqing, Q. (2012). Culture and global thought: Chinese international theory in the making. *Revista CIDOB d'Afers Internacionals,* n. 100*,* 67–89.

Abstract

This paper provides a brief summary of the concept of geopolitics and its interpretative frameworks, without claiming to be exhaustive. The main issue of the study is: what is the concept of geopolitics? The paper also examines the broader areas, or possibly academic disciplines, into which the concept can be classified. Is it possible to be considered as an independent science at all? Although the term geopolitics has become increasingly popular today, there is still no universally accepted definition of it. There are several ways of "geopolitical representation" and as a result, the concept of geopolitics is used in many different fields, such as the media, politics, various scientific discourses, and analyses. The literature is not unanimous on the scientific characteristics of geopolitics. The author of this study agrees with the approach that geopolitics is not an independent science, but rather a form of analysis that applies methods from various scientific fields. A common point that can be made is that, in various definitions and approaches, geopolitics generally examines the relationship between space, geography on the one hand, and power and political relations on the other. The authors of the concept also regularly emphasize its international nature, but in the author's opinion, geopolitical analysis also has aspects within the nation-state.

Keywords: geopolitics, political geography, theory of international relations, science, conceptual interpretation

Dudlák Tamás[1]

Kísérlet a civilizációs populizmus fogalmának meghatározására[2]

Absztrakt

A civilizációs identitás az utóbbi időben egyre hangsúlyosabban jelenik meg a nemzetközi kapcsolatokban, az egyes államok külpolitikájában, valamint a populizmussal összefüggésben. Tanulmányomban azt próbálom bizonyítani, hogy a különféle civilizációs identitások és a populizmus olyan jellegzetességekkel bír, amelyek lehetővé teszik, hogy összekapcsolódjanak, és így az általam civilizációnizmusnak nevezett jelenség a populizmus ideológiai kiegészítéseként jelenhet meg. A civilizációs populizmus fogalmának meghatározásához Cas Mudde populizmus-definíciójára támaszkodom, amely szerint a populizmus ideológiaként határozható meg, a nép és az elit közti kibékíthetetlen ellentétre épül, ugyanakkor a gyakorlatban való működése során szorosan kapcsolódik hozzá valamilyen más, kiegészítő ideológia is. Fontos megjegyezni, hogy a politikai-társadalmi céltól függően pozitív és negatív civilizációnizmust különböztethetünk meg. A populizmus alapvetően a negatív civilizációnizmushoz tud ideológiailag

[1] Dudlák Tamás a nemzetközi kapcsolatok doktora (Budapesti Corvinus Egyetem, 2022), Budapesten él, és a Pécsi Tudományegyetem EDUC posztdoktori kutatójaként dolgozik. Korábban az ELTE-BTK-n történelem, arab és török szakon alapképzéses okleveleket, az ELTE-TÁTK-n nemzetközi tanulmányok mesterfokozatú diplomát szerzett, valamint geopolitikát tanult. Fő kutatási területe a Közel-Kelet nemzetközi kapcsolatai, kimondottan pedig Törökország és annak közel-keleti szerepét vizsgálja az alábbi témákban: migráció és menekültek, bel- és külpolitika, energiapolitika és török-kurd kapcsolatok. Az utóbbi időben a kortárs török és magyar politika összehasonlító elemzésével is foglalkozik.

[2] A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú Egyetemi Kiválósági Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Jelen tanulmány a David Cadier, Angelos Chryssogelos és Sandra Destradi szerkesztésében *Routledge Handbook of Populism and Foreign Policy* címmel 2025-ben megjelent kötetben szereplő *Civilisational Populism. Ideology and Discourse* című fejezet átdolgozott változata.

és logikájában kapcsolódni, a továbbiakban ezeket a kapcsolódási pontokat vizsgálom. A közös jellemzők között említhető a leegyszerűsítő politikai diszkurzív gyakorlat, amely során a civilizációs populisták a civilizációra jellemző belső pluralizmust igyekeznek háttérbe szorítani vagy megszüntetni, és saját csoportjukra mint monolitikus, a külső hatásokkal szemben egységes civilizációs tömbre hivatkoznak. A civilizációs populista diskurzus a közösség céljainak kijelölésekor határozottan a távoli múltból eredő civilizációs nagyság képzetére épít. Továbbá a civilizációs populizmus kiváló ideológiai és diszkurzív eszköz lehet az egyes kormányok számára a külpolitika cselekvési területének kiterjesztésére („virtuális megnagyobbítás"). A tanulmányban a civilizációs populizmus ezen jellemzői mellett továbbiakra is kitérek, valamint Törökország példáján keresztül elemzem a civilizációs populizmus gyakorlati megvalósulását.

Kulcsszavak: populizmus, civilizáció, Törökország, vallás, külpolitika

Bevezetés

A nemzetközi kapcsolatokban a civilizációs identitás az utóbbi időben egyre gyakrabban a populizmus jelenségével karöltve jelenik meg. A populizmus és a civilizációs identitások előtérbe kerülése a Nyugat által uralt világrend, valamint a globalizációs folyamat válságának következménye. Kétségkívül, a liberális világrend elleni növekvő kulturális ellenállás a hagyományos életformák és ideológiák, valamint a területhez kötött identitások megerősödését váltotta ki (Chryssogelos, 2017). Ahogy azt a volt török miniszterelnök és nemzetközi kapcsolatok szakértő, Ahmet Davutoğlu (2014, 94) megfogalmazta: korunk nemzetközi kapcsolataiban egyfajta párhuzamosság figyelhető meg, mivel egyszerre tapasztaljuk a monolitikus globális kultúra fokozatos felemelkedését és a „*hagyományos világnézetek, értékek, intézmények és az autentikus civilizációk struktúráinak újjáélesztését*".

Fabio Petito (2011) rámutat arra, hogy a civilizáció fogalmának széleskörű elterjedése a Nyugattal szembeni ellenállásként is értelmezhető. A „*liberális világrend visszavonulása*" (Pabst, 2019, 1) fokozatosan teret engedett a horizontális világrend kialakulásának (Weiwei, 2012, 3), amelynek során helyi és regionális hagyományrendszeren alapuló politikai és identitásegységek jelentek meg, alternatívát kínálva a Nyugat kulturális, morális és politikai fölényével szemben.

Jelen tanulmány a civilizációnizmus és a populizmus közötti kapcsolatokat vizsgálja – ezek olyan ideológiák, amelyek egyre nagyobb hatást gyakorolnak a kortárs nemzetközi kapcsolatokra. A tanulmány először a populizmus és a civilizáció és a civilizációnizmus fogalmait tárgyalja. Ezt követi annak feltárása, hogy a politikai diskurzusokban hivatkozott vallás (amely általában a civili-

zációs keretek fő meghatározója), illetve vallási populizmus miben különbözik a civilizációs populizmustól. Végül a fejezet rávilágít a civilizációs populizmus egyes jellemzőire, valamint néhány példával ezek gyakorlati megnyilvánulását illusztrálja – különös tekintettel Törökország esetére. Az elemzés a civilizációs populisták közötti együttműködés lehetőségeinek értékelésével zárul.

A populizmus, civilizáció és civilizációnizmus fogalmának meghatározása

A populizmus és a civilizáció fogalmának nincs egységes meghatározása. A populizmusra a számos eltérő megközelítése közül ebben a fejezetben ideológiaként és diskurzusként tekintek, és Cas Mudde (2004, 543) definíciójára támaszkodom, amely szerint a populizmus ideológiailag „*vékony központú*". Ez utóbbi azt jelenti, hogy a populizmus keretrendszerébe több eszme és ideológia bekapcsolódhat (Aslanidis, 2016, 11). Mudde definíciójában a populizmus önmagában nem világmagyarázat, hanem inkább egy keret, amely csak korlátozottan képes konkrét politikai program kijelölésére. Vagyis a populizmus nem konkrét szakpolitikákat ír elő, hanem a társadalomszerveződésről fogalmaz meg állításokat (Rogenhofer és Panievsky, 2020, 3). Ez abból is ered, hogy Chryssogelos (2017) szerint a populizmus tartalma ideológiailag nem koherens, és az ún. „*populista keretet*" (Aslanidis, 2016, 11) az ún. üres jelölők (empty signifiers) révén kontextusfüggő tartalom tölti meg. Ebből következően a tartalom sokfélesége adja a populista irányzatok változatosságát. Mudde definíciója mellett Laclau (2005) azon értelmezését is számításba veszem, miszerint a populizmus a gyakorlatban diskurzusként nyilvánul meg és egyfajta politikai logikaként (a politikai kommunikáció kifejeződésének logikájaként) értelmezendő. Bár a populizmus „*vékony központú*" ideológiának tekinthető, a diszkurzív megközelítés is fontos, mivel a populizmus logikája és tartalma elsősorban a diskurzus révén nyilvánul meg (Yilmaz és Morieson, 2023, 11). A populizmus alaplogikáját tehát valamilyen két csoport („mi" és „ők") közötti antagonisztikus viszony határozza meg, amely mind horizontális (pl. nemzetek vagy civilizációk közötti), mind pedig vertikális szinten (nép és elit között) megnyilvánulhat (Taguieff, 1995). A populisták külpolitikai programjukban a belső (elit) és a külső (nemzetközi) ellenfeleket összekapcsolva alakítanak ki átfogó narratívát és ellenségképet. Számukra a saját csoport („mi") erős identitástudatának kialakítása kiemelten fontos, mivel ezen keresztül fejezik ki saját közösségük önállóságát és kivételességét.

A legújabb szakirodalomban egyetértés van abban, hogy a populizmus önmagában nem alakítja át egy állam hagyományos külkapcsolati kereteit (Destradi, Plagemann és Tas, 2021, 670). Amennyiben változás történik, az sokkal inkább a külpolitikai döntéshozatal átalakításában, illetve a külpolitikai lépések kommunikációjában érhető tetten (Destradi és Plagemann, 2019, 715). Ez a gyakorlatban személyre szabott és centralizált döntéshozatalt jelent, valamint az intézményi bürokrácia háttérbe szorításához vezet. A populisták külpolitikai gyakorlata tehát eltér a diskurzustól: a populisták általában nem dogmatikusak, hanem rugalmas politikát követnek (Wajner, 2022, 355). Mindez abból adódik, hogy a populista kormányok mozgásterét meghatározó tényező nem kizárólag a populizmus, hanem sokkal inkább a kormány stabilitása, az adott ország szövetségi rendszere, stratégiai hagyományai és geopolitikai helyzete.

A civilizációk kérdése Samuel Huntington *A civilizációk összecsapása* című művének megjelenése óta különösen hangsúlyosan van jelen a tudományos diskurzusban és a közbeszédben. Huntington szerint a világ különálló civilizációkra bontható, olyan egységekre, amelyek az „*emberi kultúrák legmagasabb csoportját és a társadalmi identitás legszélesebb szintjét*" képviselik (Huntington, 1996, 44), és mindegyik sajátos kulturális, vallási és történelmi identitással rendelkezik. Ebből a meghatározásból az is következik, hogy minden civilizáció eltérő erősségű belső kohézióval bír. Ezen modell szerint az ún. „civilizációs mag" a más civilizációkkal való interakció eredményeképp „megszilárdulhat". Ugyanakkor a kritikai megközelítés szerint a civilizációk esszencialista meghatározása, miszerint azok bizonyos koherens értékkészlettel rendelkeznek, nem fedi a valóságot, sőt egyesek szerint a civilizáció mint fogalom használata még pozitív értelemben is problémás (Iğsiz, 2014, 7). A gyakorlat azt mutatja, hogy Huntington harcias víziójával („a civilizációk összecsapása") ellentétben a hidegháború utáni korszak olyan társadalmak kialakulását eredményezte, ahol a különböző vallások és etnikumok sokszínű társadalmakban élhetnek együtt (Smith, 2018, 6), ezért a civilizációk egysége „feloldódik". A kritikai irányzat ugyanis nem a jól körülhatárolható kategóriákból, hanem a közösségek és egyének sokféle, átmeneti és egymásba átszövődő identitásaiból indul ki (Bettiza és Petito, 2018, 41).

A legújabb tudományos megközelítések szerint tehát a civilizációk olyan konstruált, „elképzelt közösségek" (Anderson, 1983), amelyek nemzetek feletti közösségi identitást adnak (Cerrone, 2023, 952). Ezen konstruktivista megközelítés szerint a civilizációk állandó változásban vannak; tartalmukat és jellemzőiket a kölcsönös interakciók eredményeképpen nyerik el (Smith, 2018, 7). Ez az értelmezés gyakran úgy jellemzi a civilizációkat, mint amelyek

centralizáció híján csupán gyengén körülhatároltak, laza integrációjuk révén pedig számos belső ellentmondástól szenvednek, mivel tartalmuk és körülbelüli határaik nem konszenzuálisan alakulnak ki, hanem valamilyen szűk csoport hegemón pozíciójának eredményeképp (Smith, 2018, 14).

Eleinte a civilizáció fogalmát egyes számban használták arra, hogy egy közösség (in-group) anyagi és ideológiai fölényét kifejezzék a „barbár" vagy „primitív" szomszédjaihoz (out-group) képest. A civilizáció szó az emberiség kollektív történelmi és kortárs vívmányaira is utalhat, egyfajta magaskultúrára, a „globális civilizációra" (Sen, 2010, 6997). Ugyanakkor a civilizáció többesszámban olyan társadalmi-kulturális egység, amelyet egyedi kulturális normák és vallási hagyományok jellemeznek; ezek az egyedi jellegzetességek pedig együttesen elkülönítik más civilizációs formáktól (Haynes, 2017). Ahogy azt Arnason nyomán Petito (2011, 767) hangsúlyozza, a civilizációkat többnyire kulturális-vallási értelemben határozzák meg. Mivel a nemzeten túli legnagyobb történelmi identitásközösség a vallási, ezért gyakorlatilag minden esetben a vallás mint egy nagyjából körülírható területhez kötődő kulturális kötelék válik a civilizációs identitás alapjává. Természetesen kontinensek vagy régiók lehetnek még területi alapjai a civilizációs alapon szerveződő közösségeknek, de ezek – érdemi kulturális kapcsolódási tényező híján – csupán gyenge identitásközösségeket alkotnak.

A civilizációnizmus a civilizáció és a civilizációs identitás politikai szereplők általi politikai-ideológiai és diszkurzív célú felhasználására utal (Ardıç, 2014, 117). Ez a definíció Bettiza, Bolton és Lewis (2023) értelmezését követi, akik a civilizációnizmust, hasonlóan a populizmus Mudde-féle definíciójához, lényegében „vékony központú" ideológiaként kezelik. A civilizációnizmus az emberi társadalmat mint civilizációkra osztott egységet képzeli el, amelyek a kulturális-vallási, történelmi vagy etnikai identitások elkülönülése révén jönnek létre. A civilizációnista megközelítés abból indul ki, hogy a civilizációknak specifikus tulajdonságai vannak, amelyeket meg kell őrizni, sőt támogatni is kell ezen értékek terjesztését.

A civilizációnizmus két paradigmatikus irányt vehet fel (Haug és Roychoudhury, 2023, 540). Mindkettő azonban hajlamos a civilizációk jelenét és múltját egyoldalúan, leegyszerűsítve bemutatni, kizárva azokat az ellentmondásokat, amelyek alapvető kihívást jelenthetnek a civilizációs közösség identitása szempontjából.

A pozitív civilizációnizmus (lásd az ENSZ Civilizációk Szövetsége kezdeményezést) a más civilizációkkal való békés együttéléssel, harmóniával, párbeszéddel és a közös nevező keresésével jellemezhető. Ez az értelmezés

inkluzívabb, és elismeri a különböző civilizációknak az egyetemes emberi fejlődésben betöltött szerepét. Bár eszerint a pluralista civilizációs értelmezés szerint is fontos a „mi" és „ők" csoportjának elkülönítése, ez csupán a civilizációs határok meghúzását szolgálja, nem pedig valamelyik civilizáció hegemón törekvéseinek a lenyomata. A pozitív civilizációnizmus a multikulturalizmust, a kulturális diplomáciát és a kölcsönös tiszteleten alapuló nemzetközi együttműködést támogatja.

A negatív civilizációnizmus, amely a „civilizációk összecsapása" kifejezéssel írható le, konfrontatív megközelítést képvisel. Ebben az értelmezésben a civilizációk mind univerzalisták, kizárólagosságra és dominanciára törekszenek, így antagonisztikus, egymást kölcsönösen kizáró különbségeik nem oldhatók fel békés úton. Mindezek ellenére azok a vezetők, akik negatív civilizációnizmusra támaszkodnak a politikai diskurzusukban, képesek lehetnek tranzakcionista módon együttműködni a hasonló gondolkodású vezetőkkel. Mindezt úgy, hogy figyelmen kívül hagyják a másik fél negatív civilizációnizmusát (lásd például a kortárs Magyarország és Törökország kétoldalú kapcsolatait) és a kapcsolatok pozitív oldalára helyezik a hangsúlyt (kompartmentalizáció). Egy-két ilyen civilizációs határokon átívelő együttműködés azonban nem teszi ezeket a vezetőket pozitív civilizációnistává, főleg, ha a civilizációkkal kapcsolatos világképük (ideológiájuk és diskurzusuk) továbbra is konfrontatív marad.

A populizmus és a civilizációnizmus összekapcsolása

Állításom szerint a negatív civilizációnizmus a populizmussal együttesen alkotja a civilizációs populizmust. Az alábbiakban összegzem a két jelenség közötti lehetséges kapcsolódási pontokat, illetve elkülönítem a civilizációs populizmust a vallási populizmustól.

A populizmus antagonisztikus, vagyis két csoport kibékíthetetlen ellentétén alapuló jellemzője lehetővé teszi, hogy az egy másik, a populizmushoz hasonlóan antagonisztikus természetű ideológiához, a negatív civilizációnizmushoz kapcsolódjon. Az összekapcsolódás során a populizmus milyenségében kiemelt szerepet játszó ún. „üres jelölő" civilizációs tartalommal telik meg. A populizmus logikája alapján a diskurzus alakítói a civilizáción belül (in-group) belső ellenséget (out-group) jelölnek ki, amely a civilizációs ellenpólussal (out-group) szövetkezik a civilizációs közösség (in-group) ellen.

A negatív civilizációnizmus másik, populizmussal könnyen összefüggésbe hozható jellegzetessége a kizárólagosság. A civilizációk általában területi

kizárólagosságra törekednek, ezért a kulturálisan eltérő, nem asszimilált elemeket kizárják ebből az elképzelt közösségből. A negatív civilizációs diskurzus a barbár vs. civilizált dichotómia kettősére épít, amelyben az utóbbi „*a hagyomány, az erkölcsiség, a kultúra, a humanista elvek világa, az emberi lét egyfajta magasabb rendű változata. A civilizáció monolit tömbje, amelyet a barbárok hordái ostromolnak.*" (Kiss, 2020, 171). A negatív civilizációnizmusnak ez a horizontálisan meghatározott ellenpontja (Taguieff, 1995) leginkább a jobboldali, etnikai alapú populizmus logikájával rokonítható.

A negatív civilizációnizmus felfogása szerint a nemzetközi rend plurális, amelyben több eltérő civilizáció létezik. Ez a világfelfogás a rendszer kulturális alapú felosztásán alapul (és mellőzi a társadalmi, gazdasági, vagy politikai szempontokat). A populisták ellenben csupán két részre (in-group és out-group) osztják a világot (kulturális, társadalmi, gazdasági vagy politikai alapon), a jobboldali populisták pedig kimondottan kulturális alapon alakítják ki a világra jellemző „mi-ők" dichotómiát. Így tehát mind a jobboldali populizmus, mind pedig a (negatív) civilizációnizmus kulturális alapokon építi ki meghatározó ideológiai hátterét, ezért a két ideológia között kapcsolódásra ezen a téren lehetőség nyílik.

Kézenfekvő kapcsolódási pontot jelent a negatív civilizációnizmus és a jobboldali populizmus között a vallás. A legtöbb civilizáció kialakulásában, meghatározásában kiemelt szerepet játszik a közös kultúra, illetve annak legmélyebb hagyományrendszere, a vallás. Emiatt a fontos szerepe miatt a vallás tekinthető az elképzelt civilizációt leginkább összetartó erőnek, az emberek legalapvetőbb azonosulási pontjának, amit az adott civilizációval kialakítanak. A vallás a populisták számára komplex, történelmi tapasztalatokon, kiterjedt intézményeken és írásos hagyományon nyugvó eszközkészlet, amelyből az aktuális céloknak megfelelő értelmezés, üzenet, példa kiemelhető. A vallás a civilizációs populista diskurzusban egy olyan „csomópont", amely számos szimbólumot, narratívát és jelentést köt össze (Laclau, 2005, 103; Stavrakakis, 2004). A vallás révén a populista diskurzus könnyebben kapcsolható a történelmi örökséghez, a közösséget transzcendens szintre emeli, mivel a közös vallási hagyomány közös hitet, megtartó erőt, közös nyelvet, szimbólumkészletet és szakrális küldetést ad, valamint (a nemzetnél) nagyobb közösséghez kapcsol.

A civilizációs populizmus azonban konfrontatív jellegénél fogva a vallási hagyományból nem a pozitív olvasatot hangsúlyozza, hanem egyértelmű civilizációs határokat jelöl ki az adott vallás mint legfőbb összekötő elem elterjedési területére támaszkodva. A civilizációs populista diskurzus a vallásokhoz hasonlóan bizonyos moralizáló tartalmat is magáévá tesz, miszerint a civilizációk

összecsapása a jó és a rossz, a helyes és a helytelen harcaként értelmezendő, amelyet egy megváltást ígérő alak, a közösség karizmatikus vezetője irányít. Mindezek a populizmusra, illetve a negatív civilizációnizmusra egyaránt jellemzőek, így ezek a jegyek a kettő között újabb kapcsolódási pontot alkotnak. Az erős érzelmi bevonódás, a közösségi élmény, a konfliktusos világkép, az igazság helyreállításának igénye, a karizmatikus vezetés (a vezető mint megváltó) mind a vallásokban, mind a populista politikai gyakorlatban jelen van, ezért ezek ideológiailag könnyen kapcsolódnak.

Ugyanakkor fontos különbség jelenik meg a vallási populizmus és a vallási elemekkel átitatott civilizációs populizmus között. A vallási populizmus esetében a hangsúly a vallási elemen, a transzcendentális küldetésen, az isteni inspiráción, a jó és a rossz közötti harcon, valamint az Istennel való kapcsolaton van. A vallási populizmusban vagy a „vallás politikaivá alakítása", vagy a „politika szentté varázslása" történik (Zúquete, 2017, 447). Ezzel szemben a civilizációs populisták a vallást kulturális és történelmi tapasztalatként, életmódként, valamint az identitás jelzőjeként használják. Lényegében a vallási hagyományok erkölcsi útmutatókként, normatív alapként értelmeződnek újra, amelyek „történelmi beágyazottságuknál" fogva ugyan meghatározzák az emberek mindennapjait és szocializációját, ugyanakkor mellőzik a vallási tanítások szövegszerű követését és háttérbe szorítják annak intézményesített, közösségi gyakorlását. Vagyis a vallást kulturális markerekre csupaszítják le, a vallási doktrínákat pedig háttérbe szorítják. A civilizációs populizmus – a vallási utalások ellenére – tehát nem a vallási populizmus isteni, szent vagy transzcendens szféráiban gondolkodik. Ennek eredményeképpen a gyakorlatban az egyén úgy is azonosulhat civilizációs populista eszmékkel, hogy feltétlenül vallásos lenne.

A civilizációs populizmus kérdéskörével legátfogóbban Yilmaz és Morieson (2023) foglalkozott. Mudde-ra támaszkodva ők a civilizációs populizmust a következőképpen határozzák meg: *„olyan eszmék csoportja, amelyek szerint a politika a nép és a társadalom általános akaratának (volonté general) megnyilvánulása kell, hogy legyen, végső soron pedig a politikai teret két homogén, egymással szembenálló csoportra – „a tiszta nép" és „a korrupt elit" – kell szétválasztani, ahol az elit együttműködik azokkal a veszélyes, más civilizációkhoz tartozó egyénekkel, akik egyértelmű veszélyt jelentenek a „tiszta nép" civilizációjára és életmódjára"* (Yilmaz és Morieson, 2023, 10–11). Elfogadva a fenti definíciót, a civilizációs populizmus az én meghatározásomban nem csupán ideológia, hanem diskurzus is. Mindazonáltal fontos megjegyezni, hogy a civilizációs populizmus általában a politikai aktorok nem kizárólagosan használt

ideológiája és diskurzusa, hanem emellett más ideológiai hagyományok és diszkurzív gyakorlatok is érvényre juthatnak a mindennapi politizálás során.

A civilizációs populizmus jellemzői

A civilizációs populizmus fő jellemzői az alábbi témák köré csoportosíthatók: a civilizációs populista aktor egyedi identitása (az erős állam eszméje, valamint a civilizációk esszencialista felfogása), sajátos idő- és térérzékelés (a múlt visszaállítása, illetve a „virtuális megnagyobbítás" elvének alkalmazása), valamint a külvilággal való kapcsolat jellegzetes módja (a válságok és érzelmi politizálás kiaknázása).

A civilizációs populisták számára a civilizációk fejlődése és helyzete elválaszthatatlan az erős és szuverén államiság eszméjétől. Néhány kortárs civilizációt egyetlen állam képvisel – például a kínai, japán, indiai és orosz civilizáció esetében –, amelyeket egyes szerzők ún. civilizációs államokként határoznak meg (Jacques, 2012; Weiwei, 2012; Coker, 2019; Acharya, 2020). Ez azért is fontos, mert az adott civilizáció a vívmányait csupán az állami erőforrásokra támaszkodva képes terjeszteni a nemzetközi térben. Ez az államközpontú szemléletmód általában a populistákra is jellemző, akik az állam primátusának (az állam szuverenitása és sérthetetlensége) visszaállítása érdekében lépnek fel (Destradi és Plagemann, 2019, 715). Eszerint csak az erős államhatalom képes az egyént és a közösséget megvédeni a globalizáció veszélyeitől, így a civilizációs populizmus kiváló indokot szolgáltat a globalizáció kihívásai eredményeképpen meggyengülő állam megerősítésére (Haug és Roychoudhury, 2023, 542).

A leegyszerűsítés és az esszencializálás gyakorlata a civilizációs populista szereplők lényeges jellemzőiként határozhatók meg. A civilizációk alapvetően kettős természetűek, amennyiben kifelé monolitikusnak láttatják magukat, befelé viszont bizonyos mértékig teret engednek a pluralizmusnak (Marchetti, 2009, 103). Ezzel szemben a civilizációs populisták ezt a belső pluralizmust háttérbe kívánják szorítani, illetve felszámolni, és helyére egy monolit civilizációs tömböt állítanak, amely egységként száll szembe a külső hatásokkal. Bár a civilizációs populisták a saját civilizációjukon belül a kulturális homogenitást részesítik előnyben, ugyanakkor plurális, multipoláris világrendet képzelnek el, ahol egyszerre több civilizáció küzd a dominanciáért. A konfrontatív civilizációs narratívák táptalaját a közösség (civilizáció) büszkeségérzete, kivételességébe vetett hite, valamint az adott civilizáció leegyszerűsített képe adja. Egy civilizáció bonyolult és sokrétű kulturális öröksége politikai célok elérésére is

felhasználható (Dudlák, 2022). Az esszencializálás célja – az összetett valósággal ellentétben – egy olyan politikai képzelet megalkotása, amelyben a közösség egyértelmű határokat kap egyértelmű elvek alapján. Ennek eredményeként egy idealizált, letisztult identitás alakul ki, amely a közösség (civilizáció) történelmének és hagyományainak pozitív elemeit hangsúlyozza, miközben háttérbe szorítja az esetleges negatívumokat.

A civilizációs populizmusnak a történelemmel és az idővel való viszonya fontos szerepet tölt be az identitás kialakításában (Couperus, Rensmann és Tortola, 2023). A civilizációs populista diskurzus tipikusan egy olyan múltbéli állapot visszaállítását (restaurációját) tűzi ki célként, amelyet a közösség erkölcsi és anyagi értelemben is sikeresnek fogad el. E tekintetben a történelmi idő két különböző szakaszra osztható: a közelmúltra, amelyet meg kell változtatni, valamint a távoli múltra, amely ideálként szolgál a közelmúlt átalakításához (Taş, 2022). A megszépített múlt a biztonság, a harmónia és a koherens világkép bizonyítéka (Kinnvall, 2018, 2). A múlthoz való kapcsolódás egyben a jövőbeni irányokat is kijelöli, és az egykori civilizációs nagyság visszaállítását ígéri.

A globalizáció hatására a nemzeti és a nemzetközi közötti határ elmosódik, és ez a populisták számára is kiszélesíti a nemzetközi lehetőségeket. A civilizációs populista kormányok a civilizációs diskurzus révén kiterjesztik az állam külpolitikai hatókörét. Acharya (2020, 141) ezt a jelenséget „önmegnagyobbításként" írja le, és az ún. civilizációs államok egyik lényeges jellemzőjeként utal rá. A „virtuális megnagyobbítás" fogalma is jól jellemzi a civilizációs populisták magatartását a nemzetközi térben (Chryssogelos, Jenne és LaRoche, 2023, 12–13), amely eddigi tapasztalatok alapján a nemzetközi rend korlátai miatt csak korlátozott eredményekkel járt.

A civilizációs populizmust mint a regionális hatalomra törekvő vezetők mozgósítási stratégiáját is felfoghatjuk. Míg a nacionalizmus vagy az etnopopulizmus általában az államhatárokon belül érvényesül, addig a civilizációs diskurzus lehetővé teszi, hogy egy adott politikai vezető vagy mozgalom külföldön is népszerűséget szerezzen, és nemzetközi támogatói hálózatot építsen ki. A technológiai vívmányok és a közösségi média kiaknázása a politikusok számára a nemzetközi ismertség kialakításának lehetőségét rejti (Wajner, 2022, 356).

A civilizációs populisták külpolitikai téren tapasztalható aktivizmusa abból az igényből táplálkozik, hogy a közösség identitása és világnézete szorosan kapcsolódik a külvilághoz. Amellett, hogy a külvilág önálló térként határozható meg, a civilizációs populisták stratégiájában a külvilág és a belső viszonyok összekapcsolása különös jelentőségre tesz szert, amennyiben a civilizációs populisták a populizmus logikájának megfelelően belpolitikai és nemzetközi

ellenségeik között párhuzamot vonnak, azokat összekötik. Eszerint a nemzetellenes elit nem csupán a „tiszta nép" ellensége, hanem valamely másik, kívülről fenyegető civilizációs hagyomány kiszolgálója is. Ilyen külső ellenség kijelölése segíti a populisták számára a mozgósítást, illetve a bűnbakképzést (Bulut és Hacıoğlu, 2021, 763). Destradi és Plagemann (2019, 717) szerint ez annak az ellentmondásnak a kezelésére is szolgál, hogy a populisták úgy vannak hatalmon, hogy eközben folyamatosan elitellenesnek kell mutatkozniuk. Az elitellenesség és a „lázadó" hozzáállás fenntartása megakadályozza, hogy a populista vezetés a választók szemében az „establishment" részévé váljon (Mazzoleni, 2008, 58). A külső ellenségképzés folyamata azonban konfrontatív külpolitikához vezet (Destradi, Plagemann és Tas, 2021, 672), ami végső soron több külpolitikai válságot eredményez.

A válságok generálása, fenntartása és menedzselése (Moffitt, 2015) a civilizációs populizmus alapvető gyakorlataiként értelmezhetők. A civilizációk között fennálló vélt vagy valós feszültségek és konfliktusok olyan krízishelyzetekként jelentkezhetnek a civilizációs populisták számára, amelyeket érdemes hatalmi szempontból kihasználniuk. A krízishelyzetet gyakran az ún. „biztonságiasítás" révén a napirend legfontosabb teendői közé emelik. Ennek érdekében a populista szereplők a polarizációt elősegítő retorikájukkal egzisztenciális félelmet generálnak. A civilizációs populisták diskurzusában az ellenségképzés mint kirekesztő folyamat két szinten is megnyilvánulhat. Egyrészt a civilizáción belüli elhatárolódás célja a civilizáció belső tartalmának megreformálása (általában retrospektív módon, az idealizált múlt visszaállításával). Másrészt a civilizációk közötti ellenségképzés egy adott civilizáció felsőbbrendűségét hirdeti a többi civilizációval szemben. Ebben a folyamatban általában egy másik civilizációt jelölnek meg főellenségként (például a muszlim civilizációt a nyugati civilizációhoz képest), míg a többi civilizációval való kapcsolat kevésbé konfliktusos, kevésbé hangsúlyos, vagy alig definiált (például ilyen a nyugati civilizációs populisták szempontjából a hindu civilizáció).

A konfliktuskeresés mind retorikailag, mind pedig a politikai gyakorlatban ugyancsak meghatározó a civilizációs populisták számára, mivel a konfrontáció során „feszültségpontok" jönnek létre, amelyek körül egy csoport politikai identitása megszilárdulhat és elválhat a környezetétől (Dudlák, 2022). Mindezeken túl a krízishelyzetek lehetőséget teremtenek arra, hogy a vezető és a „nép" közti érzelmi kötődés megerősödjön (Çelik és Balta, 2020, 7).

A „néppel" való érzelmi kötelék kialakítására a populisták jellemzően két alapvető érzelmi kategóriát alkalmaznak: az áldozatiságot („mindenki ellenünk van") és az ebből táplálkozó félelem és bosszú érzetét, valamint a morális

felsőbbrendűséget („igazunk van") és az ebből táplálkozó igazságtalanság érzetét (Löfflmann, 2022, 404). A civilizációs populisták ezeket az érzelmeket a nemzetközi térre vetítik, illetve a civilizációk közti kapcsolatok meghatározó elemeiként hivatkoznak rájuk. Az érzelmek segítenek a kirekesztés legitimálásában, a felelősség kifelé hárításában (bűnbakképzés), és abban, hogy megszűnjön minden morális korlát a kívülállókkal szemben (Kiss, 2021, 172). Az áldozati narratíva azt a célt is szolgálja, hogy a társadalomban felgyülemlett érzelmeket kifelé vezesse le, mivel az áldozat a felelősséget magán kívül keresi (Bulut és Hacıoğlu, 2021, 770). Az érzelmek arra is alkalmasak lehetnek, hogy a civilizációs populista diskurzus hatékonyan összekösse a regionális és globális fejleményeket, jelenségeket a nemzeti szinttel és az ember egyéni életével, így az emberekből pozitív affinitást válthatnak ki egyébként földrajzilag távolinak tűnő ügyek iránt is. Ennek az érdeklődésnek és kapcsolódásnak a kialakítására a sikeres civilizációs populista diskurzus megvalósítása érdekében különösen nagy szükség van.

Törökország: a civilizációs populizmus egyik példája

Manapság a civilizációs populizmus mint jelenség megfigyelhető a kortárs India és Magyarország esetében, ahol olyan populista politikai erők vannak hatalmon, amelyek civilizációs populista diskurzust (is) alkalmaznak. Geert Wilders Hollandiában és Marine Le Pen Franciaországban ebből a szempontból szintén releváns esetek lehetnek azzal a különbséggel, hogy ők nincsenek kormányzati pozícióban. További jellemző példa Törökország Recep Tayyip Erdoğan vezetése alatt, aki már több mint két évtizede irányítja az országot. Törökország abból a szempontból is érdekes eset, hogy az ország 21. századi történetében a pozitív és a negatív civilizációnizmus példáit is megtaláljuk, valamint tanúi lehetünk annak, hogy az iszlamista vezetés miként aknázza ki a vallásban rejlő politikai lehetőségeket és alakít ki civilizációs populista diskurzust.

Törökország példája kiválóan megmutatja, hogy a civilizációs diskurzusok különböző formái hogyan jelenhetnek meg egy politikai közösségen belül, és ugyanazon kormányzó párt, az AKP (Igazság és Fejlődés Pártja) vezetése alatt. Az elmúlt 25 évben a török politikában a pozitív és negatív civilizációnizmus különböző formái váltak uralkodó narratívává:

- a nyugatosodás (az „európai civilizációval" való szorosabb integráció),
- a neo-oszmánizmus (a volt Oszmán Birodalom területén élő népekkel

való szorosabb együttműködés, a birodalom egyfajta modern restaurációjának igénye),
- az iszlamizmus (a politikai iszlámnak az értelmezése, miszerint a muszlimok Törökország vezetése alatt egyesülnek),
- a pántürkizmus (a török világgal való szorosabb integráció),
- az eurázsianizmus (Ázsia feltörekvő nagyhatalmaival való szorosabb integráció).

Ardıç (2014, 114) megfigyelése ma is érvényes Törökországra vonatkozóan: „*Különbözőségük miatt ezek az ideológiák nemcsak egymással versenyeztek, hanem párhuzamosan léteztek és olykor egymástól is átvettek bizonyos elemeket.*"

Kezdetben az AKP célja az volt, hogy a gyakorlatban megteremtse az iszlám és a demokrácia közti összhangot, és ezzel kihívást intézzen az olyan orientalista nézetek ellen, miszerint az iszlám világ alkalmatlan a demokratikus kormányzásra (Çınar, 2018, 1). Emellett az AKP politikája a cáfolata kívánt lenni Huntington elképzelésének, miszerint Törökország „*megosztott ország*", amely a nyugati és az iszlám civilizációk között félúton van (Çınar, 2018, 8). Huntington konfliktusos civilizációfelfogásával szemben Erdoğan a 2000-es években hangsúlyozta Törökország szerepét a civilizációk közötti harmonikus kapcsolatok elősegítésében, és cáfolni próbálta a Kelet és Nyugat, illetve Európa és a Közel-Kelet közötti konfliktusos kapcsolat létjogosultságát (Tetik, 2021, 9). A 2000-es években Ahmet Davutoğlu, az AKP-kormányok külügyminisztere és meghatározó külpolitikai gondolkodója Törökország és szomszédai között a problémamentes kapcsolatok vízióját képviselte. Eszerint Törökország a konfliktusos érdekek közötti közvetítő szerepét tölti be, kiemelve a civilizációk metszéspontjában elfoglalt egyedi helyzetét. Davutoğlu úgy érvelt, hogy a hidegháború végével megnövekedett a civilizációk jelentősége a nemzetközi rendben, miközben a nyugati liberalizmus hegemóniája („történelem vége" tézis) ellen foglalt állást (Yeşiltaş, 2014, 48). A török külpolitikai gondolkodó az umma (az iszlám közösség) újjáélesztését és a multipoláris világrend kialakítását javasolta, illetve a civilizációk összecsapásának elképzelése ellen, a békés párbeszéd mellett foglalt állást (Davutoğlu, 1993, 113). Davutoğlu a 2000-es években a globalizáció kihívásaival szemben kiállt a kultúra, a vallás és a civilizáció mint alapvető értékek mellett – mindezt ekkoriban még nem populista módon (Cohen, 2016, 5–7).

A 2000-es évek közepétől kezdve a neo-oszmánizmus fogalma vált az egyik leghangsúlyosabb elemmé az AKP civilizációs diskurzusában, bár a török vezetés többször is elutasította azt a feltételezést, hogy valamiféle neo-oszmán

politikát valósítanának meg (Yavuz, 2016, 462). Ennek ellenére ez a nehezen meghatározható fogalom továbbra is használatos az AKP által alkalmazott civilizációs geopolitika elnevezésére. Bizonysággal állítható, hogy a török kormány kommunikációja mind időbeli (történelmi), mind térbeli (területi) folytonosságot hirdeti az Oszmán Birodalommal. A Birodalom mint eszménykép azonban egy olyan összetett entitás, amelynek lényegét különféleképpen lehet értelmezni: akár muszlim birodalomként, multikulturális egységként, egy önálló civilizáció bölcsőjeként (Wastnidge, 2019, 9), vagy a török nemzeti identitás előfutáraként is felfogható. Megfigyelhető, hogy az AKP civilizációs diskurzusa 2011 körül a Birodalom multikulturális, „liberális" perspektíva szerinti értelmezéséből inkább az iszlám-fókuszú értelmezés felé tolódott el (Baskan, 2019), sőt annak a 19. század végi modernizáló, de a nyugati befolyásnak ellenálló, harcos attitűdöt tette magáévá.

Ebben a folyamatban a kormányzati diskurzus egyre populistábbá vált, és egyoldalú, csak a pozitív elemekre, a muszlim nagyságra támaszkodó képet festett a Birodalomról. Azáltal, hogy egyre inkább a távoli múlt leegyszerűsített képére támaszkodott, a török kormányzati diskurzus figyelmen kívül hagyta az iszlám/oszmán civilizáció belső sokszínűségét és történelmi összetettségét.

Ahogy Törökország és a Nyugat kapcsolatai a 2010-es évek közepén megromlottak, a török kormány egyre határozottabban kifejezésre juttatta az Oszmán Birodalom és a nyugati világ közötti különbségeket (kulturálisan az iszlamizmus, etnikailag a török nacionalizmus révén), és a belpolitikai ellenzéket is egyre inkább a civilizációs ellenpólus, a Nyugat kiszolgálásával vádolta. A konfrontatív civilizációnizmus narratívája a nemzeti büszkeségre és az áldozati szerepre támaszkodott, olyan érzésekre, amelyek a török-iszlám konzervativizmus hagyományának amúgy is jellemzői (Tokdoğan, 2019, 4). Ebben a keretben az olyan nyugati kulturális hatásokra mint a feminizmusra, a szexuális kisebbségek jogaira, valamint általánosságban a liberalizmusra az iszlám civilizáció és a török társadalom erkölcseit fenyegető civilizációs támadásokként hivatkoztak (Gürpınar, 2020, 81).

A 2010-es évek elején tehát Törökország külpolitikája megváltozott, és egyre inkább a nemzeti szuverenitás és az állam megerősítésének igénye került előtérbe, amely folyamatot a pozitív civilizációnizmustól negatív civilizációnizmus felé fordulás kísérte. Ennek eredményeképpen egyre hangsúlyosabban jelent meg a régmúlt (az Oszmán Birodalom) eszméihez és szimbólumrendszeréhez való visszatérés, miközben a közelmúltat (a 20. századi szekuláris Török Köztársaság időszaka) háttérbe szorították. A civilizációs ellentéteket pedig a török kormány diskurzusa populista logikába illesztette bele, így Törökor-

ság a 2010-es évek közepétől egyre többször került konfliktusba a politikai beszéd és a politikai cselekvés szintjén nyugati szövetségeseivel, akiket gyakran nem partnerként, hanem ellenfélként kereteztek.

A civilizációs populizmus ismertetőjegyei	A civilizációs populizmus megvalósulása Törökországban
Erős állam eszméje, az állami szuverenitás hangsúlyozása	Az AKP és Erdoğan a nemzeti szuverenitás helyreállítását és az állam megerősítését hirdeti a globalizációval és a Nyugat dominanciájával szemben.
Esszencializmus és homogenizálás	A török vezetés az Oszmán Birodalom örökségét leegyszerűsített, idealizált módon használja: a civilizáción belüli pluralizmust háttérbe szorítja, a muszlim identitást (kiegészülve a törökkel) előtérbe helyezi.
Múlt idealizálása („restaurációs" narratíva)	Az Oszmán Birodalom mint aranykor – szemben a 20. századi szekuláris Török Köztársasággal.
„Virtuális megnagyobbítás" – a külpolitikai hatókör kiterjesztése	Az AKP külpolitikája regionális vezető szerepre törekszik a Közel-Keleten, erősíti a kapcsolatokat a muszlim világgal (nemzetközi szervezeteken keresztül is), a pántürk és az eurázsiai orientáció hangsúlyozása.
Válságok és konfliktusok kiaknázása	Az EU-val, az USA-val és más nyugati partnerekkel olykor konfrontatív, de állandóan feszült viszony (a gyakorlatban pragmatikus együttműködés), illetve külpolitikai krízisek generálása belpolitikai támogatottság erősítésére.
Belső és külső ellenség összekapcsolása	Az ellenzék megbélyegzése mint az ellenséggel összejátszó, „a civilizációs ellenpólust" kiszolgáló nyugatbarát elit.
Érzelmi politizálás (áldozatiság, morális felsőbbrendűség)	A török kormányzati diskurzus a nyugati kulturális hatásokat (pl. feminizmus, LMBTQ-jogok) civilizációs fenyegetésként, a nyugati segítség elmaradását (pl. bizonyos kurd szereplők ellen) árulásként állítja be. Az iszlamista mozgalom az AKP hatalomra jutása (2002) előtt a kemalista vezető réteg elnyomó politikájának áldozata volt.

1. táblázat. Az AKP-kormányok civilizációs diskurzusának jellemzői
Saját szerkesztés

Összefoglalás

A civilizációs populizmus felemelkedése egyesek szerint a globalizálódó liberális nemzetközi rend hegemón törekvéseire adott egyik válaszként is értelmezhető (Bettiza és mtsai, 2023, 1). Ezt a felfogást erősíti, hogy a civilizációs diskurzus általában a civilizációt mint fogalmat a globalizáció, modernizáció és nyugatosodás liberális és univerzalista felfogásával szemben használja (Bettiza és Petito, 2018, 47). Ahogy ebben a tanulmányban bemutattam, a populizmus

logikája hangsúlyozza a civilizációk közötti különbségeket, amely ráadásul nem csupán a civilizációk között, hanem az azokon belüli feszültségkeltésben (belső ellenség kijelölése) is megjelenik.

Coker (2019) rámutat arra a veszélyre, hogy a civilizációs diskurzus hajlamos a nacionalizmus imperialista tendenciáit felerősíteni, és így aláássa a demokratikus értékeket és a jogállamiságot. Yilmaz és Morieson (2023, 296) szerint a civilizációs populizmus veszélyt jelent a liberális demokráciákra, mivel a pluralizmus elutasítása és konfliktuskereső magatartás jellemzi, ez pedig végső soron az egyszemélyi hatalom megerősítéséhez vezet. A szerzők kiemelik a civilizációs populisták és a szélsőjobboldali mozgalmak, pártok közötti szoros kapcsolatot (Yilmaz és Morieson, 2023, 11). Hasonlóképpen, Roussinos (2020) azt állítja, hogy a civilizációs államok és a civilizációnizmus térnyerése fenyegeti a liberális Nyugatot. Különösen igaz ez a nem nyugati civilizációs populistákra, amelyek a nyugati liberális modellek bizonyos mértékű elutasítására építik narratíváikat.

Kaya és Tecmen (2019) a civilizációs diskurzusnak a kisebbségekre gyakorolt negatív hatásaira hívja fel a figyelmet, mivel nem csupán a kulturális-vallási (civilizációs), hanem az etnikai alapú kirekesztés is megfigyelhető a civilizációs populizmus gyakorlati megvalósulásakor. Mindemellett a külpolitika (civilizációs) populista alapokon történő szervezése állandó konfliktushoz, túlterjeszkedéshez, külpolitikai kalandorsághoz és kiszámíthatatlan viselkedéshez vezethet, ami bizalmatlanságot szülhet a nemzetközi partnerek között, sőt legrosszabb esetben ez a civilizációs populista kormányok elszigetelődéséhez vezet. Ezt a negatív folyamatot azonban korlátozhatják a multilaterális intézmények, valamint a nemzetközi rend normái és szabályai, amelyek végső soron a gyakorlatban mérséklik a feszültségeket és konfliktusokat.

Az imént említett szerzők gondolataira tett néhány utaláson túl azonban ebben a tanulmányban a civilizációs populizmus önmagában vett bemutatására koncentráltam, és nyitva hagytam a civilizációs populizmusnak a liberális nemzetközi renddel összefüggő kapcsolatának vizsgálatát. Egy jövőbeni elemzés iránya lehet annak vizsgálata, hogy miként jelenik meg a liberális nemzetközi rend kritikája a civilizációs populizmus retorikájában, illetve hogy a civilizációs populizmus milyen alternatív normatív rendet (és együttműködési lehetőséget) kínál a liberális nemzetközi renddel szemben. Ennek megállapítására különböző országok civilizációs populista diskurzusainak összevetése célravezetőnek tűnik. A két paradigma kapcsolatának időbeli vizsgálatát, történelmi interakcióját, a civilizációs populizmus gondolatának megerősödését pedig a civilizációs populista diskurzusok egyes példáinak hosszú idősoros vizsgálatával

lehetne megvalósítani. A diskurzusok vizsgálatán túl érdekes elemzési szempontot jelenthet még a civilizációs populista kormányoknak azon gyakorlati politikai lépéseit számba venni, amelyek egyrészt a már meglévő liberális nemzetközi rend intézményeinek belülről történő alakítását, másrészt pedig új nemzetközi együttműködési keretek (intézmények) létrehozását célozzák.

A civilizációs populizmus fogalmának koncepcionális és földrajzi kiterjesztése is izgalmas lehetőségeket teremt a további kutatások számára. A koncepcionális kiterjesztés célja lehet a civilizációs populizmus elkülönítése olyan hasonló fogalmaktól és jelenségektől, mint a vallási populizmus, az etno-populizmus (Jenne, 2021) vagy a populista regionalizmus. Jövőbeni kutatások tárgyául szolgálhat a civilizációs populizmus vizsgálata különböző, nem nyugati empirikus esettanulmányok révén, illetve mindezen esettanulmányok összehasonlítása is érdekes eredményeket hozhat.

További vizsgálandó téma lehet a civilizációs populista aktorok közötti transznacionális együttműködés lehetősége. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy elméletileg lehetséges a transznacionális együttműködés a civilizációs populisták között, főként azokban az esetekben, amikor az egyes vezetők, pártok és mozgalmak ugyanazon civilizációs keretek között működnek (lásd például az európai populista radikális jobboldal egyes pártjait az Európai Parlamentben). A legfőbb kérdés azonban ebben a vonatkozásban az, hogy a civilizációs populista diskurzust folytató, de különböző civilizációkhoz tartozó politikai szereplők között adódik-e lehetőség együttműködésre? Mivel a civilizációs populizmus relatíve új jelenség és relatíve kevés stabilan hatalomban lévő civilizációs populista kormány van, ezért ennek a kérdésnek a megválaszolására több idő, több példa, illetve az egyes viszonyok kontextusfüggő vizsgálata szükséges.

Felhasznált irodalom

Acharya, A. (2020). The Myth of the Civilization State: Rising Powers and the Cultural Challenge to World Order. *Ethics and International Affairs*, *34*(2), 139–156. https://doi.org/10.1017/S0892679420000192

Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.

Ardıç, N. (2014). Civilizational Discourse, the 'Alliance of Civilizations' and Turkish Foreign Policy. *Insight Turkey*, *16*(3), 101–122.

Aslanidis, P. (2016). Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective. *Political Studies*, *64*(1), 88–104. https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-9248.12224

Baskan, B. (2019). Turkey's Pan- Islamist Foreign Policy. *The Cairo Review of Global Affairs*. www.thecairoreview.com/essays/turkeys-pan-islamist-foreign-policy/

Bettiza, G., Bolton, D. és Lewis, D. (2023). Civilizationism and the Ideological Contestation of the Liberal International Order. *International Studies Review*, *25*(2). https://doi.org/https://doi.org/10.1093/isr/viad006

Bettiza, G. és Petito, F. (2018). Why (Clash of) Civilizations Discourses Just Won't Go Away? Understanding the Civilizational Politics of Our Times. In D. Orsi (szerk.) *The "Clash of Civilizations" 25 Years On: A Multidisciplinary Appraisal,* 37–51. E-International Relations Publishing.

Bulut, A. T. és Hacıoğlu, N. (2021). Religion, foreign policy and populism in Turkish politics: introducing a new framework. *Democratization*, *28*(4), 762–781. https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1865318

Çelik, A. B. és Balta, E. (2020). Explaining the micro dynamics of the populist cleavage in the 'new Turkey.' *Mediterranean Politics*, *25*(2), 160–181. https://doi.org/10.1080/13629395.2018.1507338

Cerrone, J. (2023). Reconciling National and Supranational Identities: Civilizationism in European Far-Right Discourse. *Perspectives on Politics*, *21*(3), 951–966. https://doi.org/10.1017/S1537592722002742

Chryssogelos, A. (2017). Populism in Foreign Policy. In C. G. Thies (szerk.), *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.467

Chryssogelos, A., Jenne, E. K. és LaRoche, C. D. (2023). New Directions in the Study of Populism in International Relations. *International Studies Review*, *25*(4). https://doi.org/https://doi.org/10.1093/isr/viad035

Cohen, M. S. (2016). Ahmet Davutoğlu's Academic and Professional Articles: Understanding the World View of Turkey's Former Prime Minister. *Turkish Studies* 17(4): 527–543.

Coker, C. (2019). *The Rise of the Civilizational State*. Polity.

Couperus, S., Rensmann, L. és Tortola, D. P. (2023). Historical legacies and the political mobilization of national nostalgia: Understanding populism's relationship to the past. *Journal of Contemporary European Studies*, *31*(2), 253–267. https://doi.org/10.1080/14782804.2023.2207480

Davutoğlu, A. (1993). *Civilizational Transformation and the Muslim World*. Kuala Lumpur: Mahir Publications.

Davutoğlu, A. (2014). The Formative Parameters of Civilizations. A Theoretical and Historical Framework. In F. Dallmayr (szerk.) *Civilizations and World Order. Geopolitics and Cultural Difference*. Lexington Books.

Destradi, S. és Plagemann, J. (2019). Populism and International Relations: (Un)predictability, Personalisation, and the Reinforcement of Existing Trends in World Politics. *Review of International Studies* 45(5): 711–730.

Destradi, S. és Plagemann, J. (2019). Populism and international relations: (Un) predictability, personalisation, and the reinforcement of existing trends in world politics. *Review of International Studies*, *45*(5), 711–730. https://doi.org/10.1017/S0260210519000184

Destradi, S., Plagemann, J. és Taş, H. (2021). Populism and the politicisation of foreign policy. *The British Journal of Politics and International Relations*, *24*(3), 475–492. https://doi.org/https://doi.org/10.1177/13691481221075944

Dudlák, T. (2022). *The Rise of Civilizational States: Civilizational Discourse in International Relations*. Sylff. https://doi.org/https://www.sylff.org/news_voices/30725/

Gürpınar, D. (2020). *Conspiracy Theories in Turkey. Conspiracy Nation*. London: Routledge.

Haug, S. és Roychoudhury, S. (2023). Civilizational exceptionalism in international affairs: making sense of Indian and Turkish claims. *International Affairs*, *99*(2), 531–549. https://doi.org/https://doi.org/10.1093/ia/iiac317

Haynes, J. (2017). Global Governance and the United Nations: The 'Clash of Civilisations' and the 'Rise' of RNGOs. *Globalizations*, *14*(6), 1060–1068. https://doi.org/10.1080/14747731.2017.1283576

Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon és Schuster.

Iğsiz, A. (2014). From Alliance of Civilisations to Branding the Nation: Turkish Studies, Image Wars and Politics of Comparison in an Age of Neoliberalism. *Turkish Studies* 15(4): 689–704.

Jacques, M. (2012). China is a Civilization State. *The Economic Times*. http://www.martinjacques.com/when-china-rules-the-world/china-is-a-civilization-state/

Jenne, E. K. (2021). Populism, nationalism and revisionist foreign policy. *International Affairs*, *97*(2), 323–343. https://doi.org/10.1093/ia/iiaa230

Kaya, A. és Tecmen, A. (2019). Europe versus Islam?: Right-wing Populist Discourse and the Construction of a Civilizational Identity. *The Review of Faith & International Affairs*, *17*(1), 49–64. https://doi.org/https://doi.org/10.1080/15570274.2019.1570759

Kinnvall, C. (2018). Ontological Insecurities and Postcolonial Imaginaries:

The Emotional Appeal of Populism. *Humanity & Society*, *42*(4), 523–543. https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0160597618802646

Kiss, V. (2021). *Kívül/Belül. Egy új politikai logika*. Napvilág Kiadó.

Laclau, E. (2005). *On Populist Reason*. Verso Books. https://doi.org/10.1057/palgrave.cpt.9300255

Löfflmann, G. (2022). Introduction to special issue: The study of populism in international relations. *British Journal of Politics and International Relations*, *24*(3), 403–415. https://doi.org/10.1177/13691481221103116

Marchetti, R. (2009). Civilizationism and the Political Debate on Globalization. In M. S. Michael és F. Petito (szerk.) *Civilizational Dialogue and World Order,* 93–110. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230621602_5

Mazzoleni, G. (2008). Populism and the Media. In D. Albertazzi és D. McDonnell (szerk.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy,* 49–64. Palgrave Macmillan.

Moffitt, B. (2015). How to Perform Crisis: A Model for Understanding the Key Role of Crisis in Contemporary Populism. *Government and Opposition*, *50*(2), 189–217. https://doi.org/10.1017/gov.2014.13

Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, *39*(4), 541–563. https://doi.org/doi:10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x

Pabst, A. (2019). *Liberal World Order and Its Critics. Civilisational States and Cultural Commonwealths*. Routledge.

Petito, F. (2011). In Defence of Dialogue of Civilisations: With a Brief Illustration of the Diverging Agreement Between Edward Said and Louis Massignon. *Millennium: Journal of International Studies* 39(3) 759–779.

Petito, F. (2011). In Defence of Dialogue of Civilizations: with a Brief Illustration of the Diverging Agreement Between Edward Said and Louis Massignon. *Millennium: Journal of International Studies*, *39*(3), 759–779.

Rogenhofer, J. M. és Panievsky, A. (2020). Antidemocratic populism in power: comparing Erdoğan's Turkey with Modi's India and Netanyahu's Israel. *Democratization*, *27*(8), 1394–1412. https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1795135

Roussinos, A. (2020). The Irresistible Rise of the Civilisation-State. *UnHerd*, 7 May. Available from https://unherd.com/2020/08/the-irresistible-rise-of-the-civilisation-state/

Sen, A. K. (2010). Our Global Civilisation. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 2(5): 6996–6999.

Smith, J. C. A. (2018). Debating civilisations: Interrogating civilisational analysis in a global age. In *Debating civilisations: Interrogating civilisational analysis in a global age*. Manchester University Press.

Stavrakakis, Y. (2004). Antinomies of Formalism: Laclau's Theory of Populism and the Lessons from Religious Populism in Greece. *Journal of Political Ideologies* 9(3): 253–267.

Taguieff, P.-A. (1995). Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem. *Telos*, *1995*(103), 9–43. https://doi.org/10.3817/0395103009

Taş, H. (2022). The chronopolitics of national populism. *Identities*, *29*(2), 127–145. https://doi.org/10.1080/1070289X.2020.1735160

Tetik, M. O. (2021). Discursive reconstruction of civilisational-self: Turkish national identity and the European Union (2002–2017). *European Politics and Society*, *22*(3), 374–393.

Tokdoğan, N. (2019). Reading Politics through Emotions: Ontological Ressentiment as the Emotional Basis of Current Politics in Turkey. *Nations and Nationalism* 26(2): 388–406.

Wajner, D. F. (2022). Global Populism. In M. Oswald (Szerk.), *The Palgrave Handbook of Populism,* 351–367. Palgrave Macmillan.

Wastnidge, E. (2019). Imperial Grandeur and Selective Memory: Re-assessing Neo-Ottomanism in Turkish Foreign and Domestic Politics. *Middle East Critique* 28(1): 7–28.

Weiwei, Z. (2012). *The China Wave: Rise of a Civilizational State*. Hackensack, NJ: World Century Publishing Corporation.

Yavuz, M. H. (2016). Social and Intellectual Origins of Neo-Ottomanism: Searching for a Post-National Vision. *Die Welt Des Islams* 56(3): 438–465.

Yilmaz, I. és Morieson, N. (2023). *Religions and the Global Rise of Civilizational Populism*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-981-19-9052-6_1

Zúquete, J. P. 2017. Populism and Religion. In: C. R. Kaltwasser, P. Taggart, P. O. Espejo és P. Ostiguy (szerk.) *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press, 445–466.

Abstract

Civilizational identity has recently become increasingly prominent in international relations, as well as in the foreign policies of individual states and in connection with populism. In this chapter, I aim to demonstrate that various civilizational identities and populism share specific characteristics that enable them to be linked together, resulting in a phenomenon I refer to as civilizational populism. To define the concept of civilizational populism, I draw on Cas Mudde's definition of populism, which understands populism as an ideology based on the irreconcilable opposition between the people and the elite, while in practice, it is always closely tied to some other complementary ideology. It is essential to note that, depending on the political and social context, we can distinguish between positive and negative civilizationalism. Through their shared features, populism can be linked ideologically and logically to negative civilizationalism, and in this chapter, I examine these points of connection. Among the common features is the simplification of the political discursive practice through which civilizational populists seek to suppress or eliminate the internal pluralist character of a civilization, and instead present their own group as a monolithic civilizational bloc, unified against external influences. In setting the goals of the community, civilizational populist discourse firmly relies on the image of civilizational greatness rooted in a distant past. Furthermore, civilizational populism can serve as an effective ideological and discursive tool for governments to expand the scope of foreign policy actions ("virtual enlargement"). In addition to these characteristics, this study also addresses further aspects of civilizational populism and analyzes its practical implementation through the example of Turkey.

Keywords: populism, civilization, Turkey, religion, foreign policy

Osztheimer Lujza[1]

A hidegháború öröksége a kibertérben: Megérthetjük-e a kiberhadviselést a MAD-doktrína fényében?

Absztrakt

A hidegháborús időkben létrejött Kölcsönösen Biztosított Megsemmisítés elve keretein belül értelmezhetőbbé válnak a 21. században egyre gyakrabban megnyilvánuló kiberhadviselés dinamikái. A kutatás középpontjában annak vizsgálata áll, hogy milyen mértékben és milyen feltételek mellett alkalmazható az elrettentés klasszikus stratégiája a digitális térben zajló konfliktusokra, különös tekintettel a kibertámadások anonimitására, tagadhatóságára és az ezekből fakadó felelősségre vonhatóság problémáira. A tanulmányban összehasonlítom ezt a két hadviselési technikát, illetve feltárom a köztük rejlő különbségeket.

Kulcsszavak: kiberhadviselés, anonimitás, elrettentés, MAD-doktrína, hibrid konfliktusok

Bevezetés

A hidegháború egyik központi stratégiai pillére a Kölcsönösen Biztosított Megsemmisítés (MAD – Mutually Assured Destruction) doktrínája volt, amely

[1] Osztheimer Lujza Pilisszentivánon él, és az Eötvös Loránd Tudományegyetem alkalmazott közgazdaságtan hallgatója (angol nyelvű képzés, 2024). Tagja az Eötvös József Collegium Társadalomtudományi Műhelyének, valamint részt vett egy berlini konferencián, amely a német–magyar fiatalok kapcsolatát állította középpontba. Fő érdeklődési területe a nemzetközi gazdasági és társadalmi folyamatok vizsgálata, különösen a kiberhadviselés és az ifjúsági kapcsolatok szempontjából. Elérhetőség: osztheimerlujza11@gmail.com.

az atomfegyverekkel való kölcsönös elrettentés elvére épült, különösen az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti fegyverkezési verseny kontextusában. A doktrína alapja, hogy mindkét ország tudomásul vette, hogy abban az esetben, ha az atomfegyver tényleges használatára kerül sor, az kölcsönös megsemmisüléshez vezet. A hidegháború analógiájára a kiberhadviselés napjainkban olyan új típusú elrettentési rendszert képvisel, amely, bár nem pusztító azonnali fizikai értelemben, mégis stratégiai instabilitáshoz vagy akár kölcsönös bénultsághoz vezethet. A kiberhadviselés jelenleg központi szerepet tölt be napjaink konfliktusaiban. A kiberhadviselés több dimenzióját ismerjük, ezeknek egy részét már korábban is alkalmazták, miközben folyamatosan új technológiáknak lehetünk tanúi. Fontos kiemelni, hogy ezekkel a technológiákkal nehéz lépést tartania a modern haderőknek, hiszen napjaink leggyorsabban fejlődő iparága a technológiai szektor (Yee, 2025).

Ezzel szoros összefüggésben áll, hogy napjainkban az adat a legértékesebb „*nyersanyag*", amit bárki birtokolhat (Zuboff, 2023). Az adat zsarolás tárgyává, pénzbeli juttatás eszközévé válhat.

A hibrid hadviselés új formái, mint a kiberhadviselés, egyre inkább előtérbe kerülnek a politikai és gazdasági stabilitás aláásásában, és kulcsszerepet játszanak a globális konfliktusokban. A kiberhadviselés bizonyos aspektusai nem teljesen újkeletűek (pl. propagandaháború, pszichológiai hadviselés vagy titkosszolgálati információgyűjtés), a narratív háború fogalma már a hidegháború idején is megjelent, ám a modern korban még nagyobb jelentőséget kapott. A narratív háború a platform tekintetében változott, mivel a hadviselésnek ebben a formájában áthelyeződött a fókusz a kibertérre. Ezt a fajta hadviselést elsősorban az információs térben, vagyis a médiában és az online platformokon vívják, ahol az egyik fél célja a közvélemény befolyásolása, a társadalmi gondolkodásmód irányítása és a narratíva saját érdekei szerinti alakítása. Napjainkban a digitális forradalomnak köszönhetően a kibertér vált a háborúk egyik legfontosabb hadszínterévé, ahol a felek nem csupán katonai eszközökkel, hanem információs stratégiákkal is igyekeznek előnyre szert tenni.

Ez a jelenség különösen a külföldi médiához korlátozottan vagy egyáltalán nem hozzáférő országokra jellemző. Az ilyen rendszerekben a kormányoknak nagyobb lehetőségük van arra, hogy saját meglátásuk szerint mutassák be az eseményeket, így irányítva a lakosság percepcióját. A narratív háború tehát nemcsak a nemzetközi térben játszik fontos szerepet, hanem a belső propaganda egyik fő eszközévé is vált (Fekete, 2018).

Az összehasonlítás alapját Henry Kissinger (2014) *Világrend* című könyve adja. A MAD-rendszer nem a bizalomra, hanem a kiszámítható válaszra épült.

A könyv alapján ez a stratégiai elv azonban nem érvényesíthető a kiberhadviselésre, hiszen nincsenek világos visszatartó mechanizmusok. A könyv rámutat, hogy a kibertámadások aszimmetrikusak, rejtettek, gyakran nem köthetők egy-egy államhoz. Ha ebből a meghatározásból indulunk ki, a MAD-doktrína alkalmazhatósága a kiberhadviselés elrettentő mechanizmusának megértése korlátokba ütközik.

A kiberhadviselés természetét Fekete Csanád (2018) három, egymásra épülő szakaszra bontja, amelyek részletes ismertetésére a tanulmány későbbi részében kerül sor. Az elemzés során szoros kapcsolat rajzolódik ki a kiberhadviselés és a narratív háború között, amely nem csupán technológiai, hanem információs és társadalmi dimenziókban is értelmezhető. Fekete Csanád szerint már a kiberkonfliktusok első szakaszában, tehát a tényleges fegyveres összecsapást megelőző időszakban, megkezdődik a célország politikai és társadalmi narratívájának tudatos alakítása. Ennek célja, hogy hosszú távon befolyásolja a közvélemény percepcióját és kedvezőbb környezetet teremtsen az adott geopolitikai érdekek számára. Ez az összefonódás azt jelzi, hogy a narratív hadviselés nem csupán kiegészítője, hanem szerves része a modern kiberstratégiáknak (Fekete, 2018).

Az előbbiekben felvázolt kiberhadviselés megértésében a MAD-doktrína mint hidegháborús példa elemzése segíthet. Az összehasonlíthatóság lehetősége alapvetően abban rejlik, hogy míg a hidegháború idején a politikai és katonai lépések és az arra adott válaszok nagyon világosak voltak, mivel az elkövető identitása, hovatartozása nyílt információ volt mindkét fél számára. Ezzel ellentétben egy online támadás esetén gyakran a támadó kiléte, nemzetisége, motivációja rejtve marad. Egy fontos eltérés, hogy a támadó online akciója nem érinti a klasszikus határátlépés fogalmát.

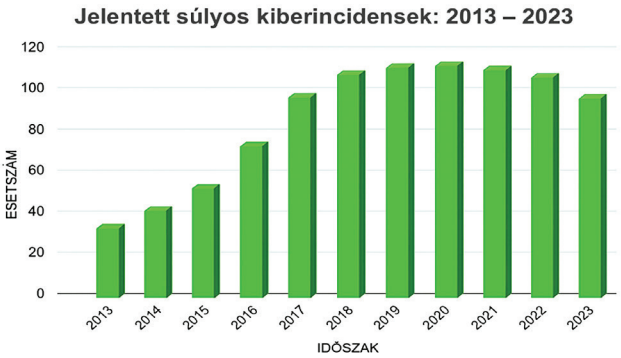
A következőkben azokat a hagyományos hadviseléstől eltérő, új konvenciókat és szabályrendszereket szeretném feltárni, amelyekre az online tér nyújt lehetőséget. Ezek között kiemelten fontos a támadók kilétének anonimitása, amely felveti a biztonság és a felelősségre-vonhatóság kérdését.

A tanulmány fő kérdése arra keresi a választ, hogy milyen módon alkalmazható a MAD-doktrína a kiberhadviselésben, vagyis milyen mértékben működik a kölcsönös elrettentés elve a digitális térben zajló konfliktusok esetében. Ehhez kapcsolódóan pedig azt is vizsgálom, hogy miben tér el a fizikai hadviselés és a kibertér logikája a támadó azonosíthatósága és a válaszcsapások lehetősége tekintetében. Milyen társadalmi vagy politikai eszközök segíthetik a digitális elrettentés megerősítését?

A tanulmány tehát megvizsgálja, mennyiben alkalmazható a MAD-doktrína logikája a kiberhadviselésben. Szerkezeti struktúráját tekintve a dolgozat négy

fő részből áll. Az első részben elemzésre kerül elkülönítve a kiberkonfliktusok világa és a hidegháború természete. Ezt követően a kiberteret mint új hadszíntéret fogom analizálni, és az új típusú fegyverek különböző verziói kerülnek majd bemutatásra. Ebben a részben körvonalazom kifejtem egy kibertámadás felépítését. A kibertér különböző sajátosságai mellett, az anonimitás kérdéskörét is tanulmányozom. Ezt követi a védekező és a támadó stratégiák összehasonlítása. A körülmények, feltételek és adatok pontos elemzése után pedig következik a dolgozat összehasonlító része, ahol a feltárt információk alapján kapcsolatot teremtek a kétfajta hadviselési forma között.

A narratív háború jelensége a hidegháború ideje alatt is megjelent. A háború mindkét szuperhatalmi résztvevője a saját állampolgárainak manipulált információkat közvetített. Egyes dezinformációs hatások kiküszöbölésére hozták létre a forródrótot (Kissinger, 2014). Ennek segítségével egymással mindig a valósnak vélt adatok és információk alapján tudtak tárgyalni. Ez a riválisok közötti közvetlen kapcsolattartás segített abban, hogy a konfliktus ne eszkalálódjon egy közvetlen, a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti konfliktussá. A narratív háború jelensége a kiberhadviselésben is fontos szerepet játszik.

1. ábra. A diagram a kiberincidensek növekedését mutatja
Forrás: Falowo (2024) alapján saját szerkesztés

A diagram jelzi a téma fontosságát és aktualitását, hiszen a súlyos incidensnek (DDos és malware támadások) minősülő támadások jelentős növekedést mutatnak a bázisévhez (2013) képest. Külön kiemelendő, hogy az ismertebb hadviselő felek – Kína, Oroszország, Irán és Észak-Korea – is egyre többször alkalmaznak kiberhadviselési eszközöket a fölény megszerzésének érdekében.

Napjainkban egyre nehezebb világosan elhatárolni, hogy mely konfliktusokban jelennek meg a kiberhadviselés különböző fajtái, hiszen ezek gyakran összefonódva mutatkoznak meg. Feltűnnek egyaránt hadászati és infrastrukturális támadások esetében is (Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, 2025.). Ennek három szakaszát elemzem *A kiberhadviselés természete* című fejezetben.

A hidegháború hadviselési doktrínája

A MAD-doktrína hagyatéka és a kibertér stratégiai kihívásai a modern hadviselésben

A hidegháború idején alkalmazott Kölcsönösen Biztosított Megsemmisítés doktrínája szerint a nukleáris háborúnak nem lett volna győztese, mivel mindkét fél teljes megsemmisülését eredményezte volna (Britannica, 2025). A doktrínából következik, hogy közvetlen fizikai összetűzés nem történt a két hadviselő fél között, mert tartottak az eszkalációs spirál beindulásától.

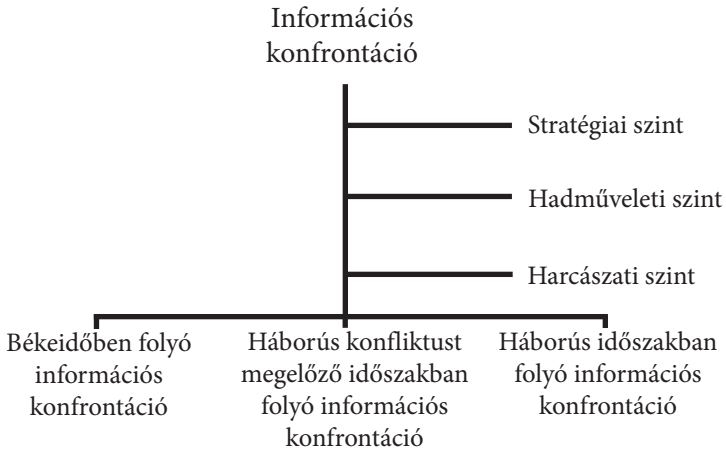
A következőkben a kibertámadások hatásait vizsgálom, amelyek nemcsak katonai jelentőségűek, hanem átterjednek a társadalom egészére, sőt gazdasági hatásuk is kimutatható. Jó példa erre a 2025-ben Szlovákia ellen irányuló kibertámadás, amely az Általános Egészségbiztosítót (VšZP) célozta (Tokár, 2025). Ebben az esetben pontosan kirajzolódott, hogy nem csak kizárólag az ország kormányzata, vezetősége szenvedett el veszteséget, hanem ezzel egyidőben sok ezer szlovák állampolgár adatai kerültek illetéktelen kezekbe. Az ilyen típusú újfajta fenyegetések új típusú védelmi mechanizmusokat, megközelítéseket igényelnek, amelyek számításba veszik az időfaktort, a gyors reagálási kötelezettséget.

Mivel a kibertámadások elkövetői, végrehajtói gyakran inkognitóban maradnak, az állami válaszlépések hatékonysága megkérdőjeleződik. A felelősségre vonásra irányuló szerveknek egy eddig nem ismert helyzethez kell igazodniuk, amelyekben az ismert szabályok gyakran nem alkalmazhatók. Például egy kibertámadás esetén nem történik fizikai határátlépés, ezért a kibertámadást elkövetők kézre kerítésé hagyományos eszközökkel és felhatalmazással (nemzeti határokon belüli joghatóság az elhárítás részéről) meglehetősen bonyolult (Corn és Taylor, 2017).

A kiberhadviselés természete

A modern háború új hadszíntere: a kibertér

Fekete (2018) három különböző szakaszra bontja fel az információs hadviselés időszakát. Az első a háborún kívüli, békeállapotban zajló kiberhadviselés, amelynek fókuszában az információszerzés és felderítés mellett a célországban való berendezkedés és a szükséges technológiák, infrastruktúrák kiépítése zajlik. Ennek részét alkotja a beavatkozó fél olyan kapcsolatrendszerének kialakítása, amely a számára kedvező ideológiai/narratív pozíciót foglalja el. Az információszerzés elengedhetetlen része a kémprogramok használata, amely az adott ország vezetésének az adatbiztonságát fenyegeti. Gyakori jelenség itt a már fentebb taglalt narratív háború jelensége, amely különböző percepciók és alternatív valóságok elültetésére épít.

2. ábra. Az információs konfrontáció időszakai és szintjei
Forrás: Fekete (2018)

A második szakasz a háborút közvetlenül megelőző időszak. Ez az időtartam hivatott arra, hogy az aktív fegyveres konfliktus eszkalálódása előtt az ellenfelet a lehető legnagyobb mértékben megbénítsa, valamint a közvéleményt indoktrinálja. A beavatkozás négy fő célterülete: a katonai döntéshozatal befolyásolása,

a szemben álló fél információs infrastruktúrájának megzavarása, belső feszültségek és ellentétek szítása, valamint a célország társadalmának destabilizálása. Ebben a szakaszban lényegében az információs fölény megszerzése a cél.

Fekete (2018) szerint a harmadik szakasz a már deklarált háború ideje alatti kiberhadviselés. Az ekkori támadások elsődleges célja a hagyományos katonai műveletek támogatása. A folyamat egyszerre több lépést is felölel. Ide tartozik a tömegek befolyásolása mint lélektani hadviselés, a számítógépes hadműveletek, az ellenséges ország vezetési és katonai információs rendszereinek az ellehetetlenítése.

A kiberkonfliktusok típusai: DDoS, ransomware, adathalászat

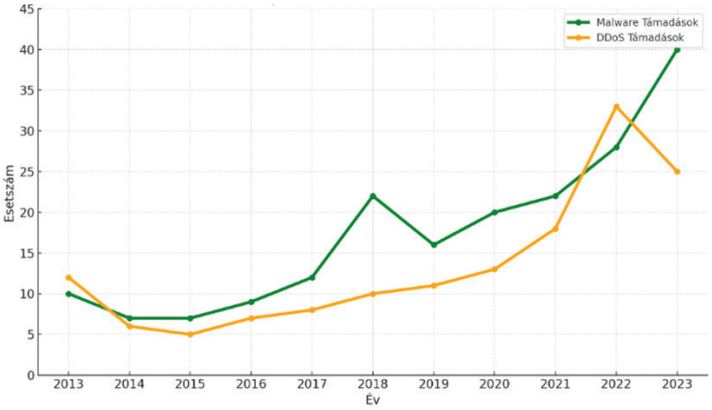
A modern konfliktusokban az információs hadviselés kiemelt szerepet kapott, amely az új típusú hadviselés egyik formáját jelenti. Célja a szemben álló felek információs rendszereinek támadása vagy destabilizálása, gyakran társadalmi és politikai problémák előidézésével (Desouza és mtsai, 2020). A hidegháború alatt eszkalálódott fegyverkezési verseny esetén és a jelenlegi digitális korszakban is kulcsfontosságú szerepet játszik a technológiai fejlődés gyorsasága. Az online térben történő fejlődés új támadási módszerek megjelenéséhez vezet.

A hibrid hadviselés olyan katonai és nem katonai eszközök kombinációját jelenti, amely a hagyományos és az új haditechnikák közös alkalmazhatóságára és bevethetőségére épít. A hibrid hadviselés további két fő csoportra osztható: a magasan szervezett és az alacsonyan szervezett támadásokra. Az előbbibe azok az összehangolt nagyobb kaliberű támadások sorolhatók, amelyeknek célpontjába akár több létfontosságú létesítmény is tartozhat. A támadások mögött meghúzódó motiváció gyakran politikai, gazdasági vagy katonai változások előidézése. A háttérben általában terrorista csoportok, katonai és félkatonai szervezetek, valamint hírszerző szolgálatok állnak (Haig, 2009).

A második csoportba tartoznak a kisszabású, kevésbe rendszerezett támadások. Ezeket általában hackerek, crackerek vagy más jogosulatlan felhasználók hajtják végre. A támadások ezen fajtája jellemzően nem politikai célból, hanem egyéni anyagi előnyök miatt indul el, célja a pénzszerzés (Haig, 2009).

Az információs hadviselés a modern konfliktusok egyik meghatározó eszköze, amely különböző módszereket alkalmazva befolyásolja a politikai döntéshozatalt, a közvéleményt és a társadalmi stabilitást. Az információs hadviselés egyik alapvető összetevője a narratív háború, amelyek különböző formákban valósulnak meg, mint a dezinformáció, politikai propaganda és médiamanipuláció (Varga és Gulyás, 2023).

A kiberhadviselésnek két különböző támadási metódusa ismert, a Distributed Denial of Service (DDoS) és a ransomware. A ransomware, egy zsaroló vírus, amely információkat zárol, majd pénzért cserébe visszaszolgáltatja őket (O'Kane, 2018). A DDoS ezzel szemben nem zárol információkat, hanem a rendszer túlterhelésével ellehetetleníti a szerverek használatát, ezzel fennakadást okozva az adott ország infrastruktúrájában (Falowo, 2024).

3. ábra. A diagram a Malware és a DDoS fenyegetések számának növekedését ábrázolja
Forrás: Falowo (2024)

Ahogyan a diagramról tisztán leolvasható, a zsaroló vírusokat használó támadások napjainkra megelőzték a DDoS támadások számát. Ezek a támadások legtöbbje adathalászathoz kapcsolható. Ezek jelszóval kapcsolatos, IoT (Internet of Things) típusú támadások. Az IoT támadások jellemzően okoseszközöket támadnak meg, mert ezeket a gyengébb biztonsági háttér miatt egyszerűbb feltörni (Falowo, 2024). A legnagyobb veszélyben lévő szektor a közigazgatás, az Európai Parlament által publikált adatok alapján ez 19 százalékot jelent. Emellett a közlekedés áll még a támadások fókuszában 11 százalékkal. A magánszemélyek tekintetében 8 százalékos a fenyegetettség mértéke (Európai Parlament, 2021).

A kibertámadások társadalmi dimenziói és az anonimitás kihívásai

A kibertámadások növekvő tendenciája világosan jelzi, hogy az online térben zajló támadások egyre nagyobb fenyegetést jelentenek, és ennek megfelelően a kiberbiztonságra is fokozott figyelmet kell fordítani. Nemcsak a támadások száma nő, hanem azok összetettsége és hatékonysága is egyre nyilvánvalóbbá válik. Ezzel párhuzamosan a kibertámadásokat végrehajtó csoportok létszáma is növekszik, és bár a támadási módszerek idővel változhatnak, az elsődleges célkitűzéseikben általában nem történik változás. A legtöbb esetben ezek a támadások zsarolási szándékkal indulnak, vagyis a támadók pénzügyi haszonszerzés céljából próbálnak nyomást gyakorolni a célpontjaikra.

Fontos megjegyezni, hogy sok ilyen zsarolási eseményről nem érhető el hivatalos információ. Ennek egyik fő oka, hogy a támadások célpontjai gyakran állami szervek vagy más kritikus infrastruktúrákat üzemeltető intézmények, amelyek nem mindig hozzák nyilvánosságra az ilyen eseteket. Mivel ezek az információk gyakran titkosak vagy bizalmasak, a nyilvánosság általában csak a támadások közvetett hatásait érzékelik, például egyes szolgáltatások leállását, rendszerek akadozását vagy egyes online platformok ideiglenes kiesését (Sabin, 2023).

A háttérben azonban ennél jóval összetettebb folyamatok zajlanak. Gyakran a támadók és a megtámadott szervezetek között tárgyalások, információcserék és akár pénzügyi tranzakciók is történhetnek, amelyek a nyilvánosság számára rejtve maradnak. Ennek következtében a társadalom csak a probléma felszínét látja, míg a valódi fenyegetések és azok kezelése a háttérben zajlik, sok esetben a médiától és a közvéleménytől elzártan (Basett, é.n.).

A kibertámadások anonimitása felveti a felelősségre vonhatóság kérdéskörét. Milyen szabályrendszer tudja az elkövetőket felelősségre vonni? Tallin Manual egyik megállapítása alapján felelősségre vonható egy állam a nemzetközi jog alapján, ha a területéről támadás indul ki, vagy az állam nem akadályozza meg a támadást. Az anonimitás azonban jelentős problémát jelent, hiszen az elkövetők gyakorta nem köthetők egy-egy tényleges államhoz (Schmitt, 2017). A folyamat elveszi a retorzió jelenlétének visszatartó erejét.

Fontos aspektusa a felelősségre vonásnak, hogy a hackercsoportok, ha nem tartoznak egy-egy államigazgatás alá, vagy nem hagyta jóvá semmilyen felsőbb irányítási szerv, nem vonhatók felelősségre a nemzetközi jog alapján. Mivel a kiberhadviselés egy újkeletű jelenség, a nemzetközi jogszabályok nem fedik minden egyes aspektusát az online térben történő atrocitásoknak. Ez különösen igaz a felelősségre vonhatóság és szankciók szempontjából. Az előállt helyzet új jogszabályokat és gondolkodásmódot igényel (Schmitt, 2017).

A kiberhadviselés dinamikája a történelmi tapasztalatok tükrében

Felmerül a kérdés, hogy mennyire képesek államok az esetleges támadásokat visszatartani, visszaszorítani? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához nyújthat fogódzót a hidegháborús történelmi és stratégiai tapasztalat.

A MAD-doktrína alapjaiban határozta meg a hidegháború logikáját, mivel mindkét szuperhatalom atomhatalom volt és a kölcsönös elrettentés elve alapján nem kerültek közvetlen fizikai konfliktusba. Hogyan különbözik mindettől egy digitális konfliktus dinamikája? A digitális konfliktusokban a technológiai fejlődés gyorsasága miatt a védekező helyett inkább a támadó rendszerek és technológiák élveznek stratégiai előnyt, miközben az elrettentésre épülő MAD-doktrína esetében inkább a felek közötti egyensúly volt a jellemző, vagyis egyik fél sem juthatott előnyösebb pozícióhoz. A hálózatok védelme mindig problematikus, mivel a rendszerekben folyamatosan új sebezhetőségi területek jelennek meg. Emellett kiemelendő, hogy az online offenzíva mindig kevesebb időt igényel, mint a támadás által okozott károk kijavítása és a támadás előtti status quo visszaállítása. Továbbá megnehezíti a védelmet a gyors adaptáció. A támadást célzó fegyverek az AI (Artificial Intellegence) és ML (Machine Learning) segítségével gyorsan tudnak fejlődni. Ez a folytonos fejlődés és adaptáció megnehezíti a válaszképes védekezési módszerek kifejlesztését (Nobles, 2024; Huntley és Shives, 2025).

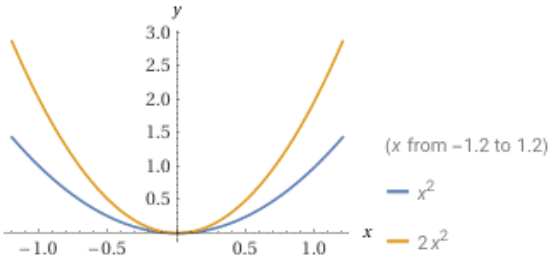
Az offenzív kiberhadviselési technikák demonstrálása értelmezhető a hidegháborús elrettentés logikája szerint. A technológiai felkészültség, fölény nyilvános szemléltetése visszatartó, elrettentő erővel hat a másik félre. Ennek példájaként a 2018-as Locked Shields gyakorlat keretein belül tesztelték, hogy az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Dánia, Észtország és Hollandia egyaránt a NATO tagállamainak kiberhadviselési eszközöket nyújtsanak a közös válaszakciókhoz. Ezeknek a nyilvános támadásoknak az elemzése láthatóvá teszi a másik fél válaszképességét a kibertérben. A kiberhadviselés ezen formája tehát nemcsak technikai kérdés, hanem tudatos információs és pszichológiai hadművelet is, amely a támadás helyett egy esetleges támadás elkerülésére, megelőzésére fókuszál (Pfannenstiel, 2024).

A kormányzati szerveknek az eddigi hagyományos hadviselési formáktól különböző, eddig ismeretlen veszélyekkel kell szembenézniük (Prunckun, 2018). Míg a támadási technikák fejlődési üteme egy másodfokú függvény (x^2) szerint növekszik, a védekező rendszerek próbálnak ezzel lépést tartani, de összességében egy lassabb ütemű növekedési pályát követnek. Hosszútávon ez azt jelentheti, hogy a támadások és védekezések közötti különbség egyre

nagyobb lesz és a biztonsági rendszerek nem tudják majd időben ellensúlyozni az újabb fenyegetéseket. Matematikai modell alapján a jövőben a következő tendencia várható:

x^2 → a védekezési technológiák fejlődése (lassabb növekedés)
2^*x^2 → a támadási technológiák fejlődése (gyorsabb növekedés)

Ha ez a minta folytatódik, akkor a támadások dominanciája egyre erőteljesebbé válik és a védekezési stratégiák valószínűsíthető, hogy egyre nehezebben tudnak a jövőben lépést tartani a fenyegetések növekvő számával és komplexitásával. Ezt az összefüggést az alábbi ábrával szemléltetem.

4. ábra. Védekező és támadási technológiák fejlődése
Forrás: Wolfram Alpha (2025)

A támadó technológiák fejlődése a 2000-es évektől jelentősen felgyorsult, míg a védekező technológiák ezzel a növekedéssel nem tudtak lépést tartani. Fekete (2018) tanulmánya is alátámasztja ezt a tendenciát az információs hadviselés fejlődésének bemutatásával, amely szerint a modern konfliktusokban egyre inkább az offenzív információs és kiberhadviselési stratégiák dominálnak, miközben a védekezési mechanizmusok nehezebben képesek alkalmazkodni a gyorsan változó fenyegetésekhez.

Életbe léphet-e a MAD-doktrína egy kiberkonfliktus későbbi szakaszában?

Működik-e az elrettentés doktrínája, abban az esetben, ha részletesebben körvonalazódik a másik fél felszereltsége kiberhadviselési szempontból?

A technológiai fejlődés gyors üteme végett a kibertámadások is egyre kifinomultabbá válnak, ezáltal nő az általuk okozható veszteség mértéke is. Ez lehetővé teszi a civil infrastruktúrák károsítását is. A 2024-ben az Egyesült Államok 19 tagállamában történt kórházak elleni ransomware támadás jól mutatja ennek következményeit. A rendszer összeomlása miatt szünetelt az online történő kórházi adminisztráció és betegnyilvántartás. Ennek következtében át kellett térni a papír alapú adatkezelésre, amely gyógyszerezési hibákhoz, késedelmekhez, különböző biztonsági protokollok elmaradásához vezetett (Quantum Cyber AI, 2025). Ez adott esetben akár „tömeges káosz" kialakulásához vezethet, mely elrettentő dinamikaként hathat. Napjaink modern infrastruktúrái és gazdaságai mind sebezhetőek. Ebből következően a kölcsönös sérülékenység visszatartó erő. Hiszen az országok és államok egyre inkább digitális alapokra helyezik a gazdaságot és a társadalmi működtető rendszereket egyaránt. Az egészségügyi ellátórendszer, a közlekedési hálózatok, a pénzügyi infrastruktúra, mind a politikai élet, például a kormányzati kommunikáció áldozatul eshet egy-egy kibertámadásnak. Ennek eredményeképp kialakulhat egy instabilitástól való félelem és ezáltal visszatartó erővé válhat.

Ezzel szemben azonban a kiberkonfliktusok esetén jelentkező aszimmetria, amely azt takarja, hogy a támadó fél nem ország vagy állam, hanem hackercsoport, amelyet nem köti az elrettentés logikája, hiszen nem felel az állami infrastruktúráért (Iasiello, 2014). A MAD-doktrína a fegyverek bevetésén alapszik, amelyekkel a kibertérben nem lehet erőt demonstrálni, hiszen ott az eszközök „rejtetten" működnek (Ashraf, 2024).

Következtetések

Mit lehet tehát a régebbi történelmi eseményekből a kiberhadviselésre levetítve tanulni? Fontos tényező az elrettentés elve, mint működőképes védekezési metódus. Valós feltételezés az, hogy egy esetleges támadás esetén az ellenoldal is támadó pozícióba helyezkedik. Azonban a helyzet változott a hidegháborús idők óta. A kiberhadviselés során figyelembe kell venni a szereplők sokszínűségét, az attribúciós nehézségeket, a gyors technológiai fejlődést és az anonimitás lehetőségét.

Megállapítható, hogy a kiberhadviselés kérdésköre exponenciálisan növekedést mutat, és egyre nagyobb jelentőséggel bír napjaink hadviselési technikáiban. A legfőbb kihívást a védelem hiányossága és a támadási kapacitásokhoz és technológiákhoz képest hátrányos helyzete jelenti.

A MAD-doktrína és a modern kiberhadviselés közötti párhuzamokat, ellentéteket az alábbi négy téma köré lehetséges strukturálni: az elrettentés működőképessége, anonimitás és tagadhatóság, felelősségre vonás és biztonság.

A MAD-doktrína a kölcsönös elrettentés alapján volt szignifikáns és életszerű, azonban ez a kiberhadviselés tekintetében ez a metódus másképp alkalmazható. Míg az aktív fizikai konfliktus esetében egyértelmű lehet a retorzió kérdése, hiszen a válaszcsapás célpontja és mértéke magától értetődő, addig egy kibertámadás esetén a válaszlépés valószínűsége is kérdéses, mivel egyrészt nem mindig beazonosítható a támadó (anonimitás), másrészt a támadás során a védekező fél offenzív képességei is valószínűsíthetően gyengültek. Így egy esetleges kibertámadás esetén, a „vereséget" elszenvedő ország nem tud egyenlő mértékű retorzióval válaszolni a támadásra, mint az a nukleáris elrettentés esetében történne.

A kibertámadásra adott hatékony válaszlépés lehetőségét jelentősen csökkenti az időtényező, amely a MAD-doktrína esetében segítette az elrettentés megvalósulását. A hidegháborúban ugyanis a megtámadott fél érzékelhette volna a nukleáris támadás közeledtét (kilőtt hordozórakéták formájában), amire reakcióként hasonló nukleáris csapást indíthatott volna az eredetileg támadó félre. A modern kiberhadviselésben azonban az idő, ami alatt a támadás végbemegy, lényegében másodpercekre tehető, így nincs idő a támadó kilétét és céljait felismerni és ez alapján ellencsapásról dönteni. Az idő különösen fontos elem a válaszcsapás kérdéskörében is. Az attribúciós probléma esetében, ahol ahhoz, hogy a válaszlépés legitim legyen, az elkövető „személyének" ismerete elengedhetetlen információ, hiszen a helyes beazonosítás nélkül a támadás illegálissá válik. Kibertámadás esetén tehát – a hidegháborúval ellentétben - nem jellemzőek az előjelek, ezzel nehezítve az azonosítás kérdéskörét és a válaszcsapás legitimitását is egyben. Hiszen, ha egy bizonyos időtartamon belül nem érkezik válasz, az már annál kevésbé tekinthető jogerősnek és stratégiai értelemben indokoltnak.

Értékes további kutatási téma lenne adatbiztonsági szempontból analizálni, hogy milyen adatbázisok vannak a legnagyobb veszélyben, mik a legfőbb célpontok egy-egy ransomware támadás során. A kutatás alapján fény derülhet arra, hogy mi a kormány és a hackercsoportok által legértékesebbnek ítélt információ halmaz.

Fontos aspektus lehet a felkészültség vizsgálása. Mennyire vannak készen egy hibrid hadviselésre civil célokat kiszolgáló intézmények? Az esetleges hátrány behozása érdekében milyen tudást, hadviselési technikákat lehetne intézményesíteni?

Ez alapján felvetődik a kérdés, hogy a MAD-doktrína elrettentésre épülő elemei jelen vannak-e a kiberhadviselésben. Meglátásom szerint a retorzió lehetőségének hiánya miatt a fenyegetés ereje eltűnik. Az előbb tárgyalt nemzetközi jog hiányosságai miatt szimplán morális határok maradnak meg. Vajon elegendő-e mindez a támadások visszaszorításához, elkerüléséhez? A moralitás kérdésköre akkor a leghangsúlyosabb, mikor a támadások nem katonai célpontokat, hanem civil infrastruktúrát sértenek. Jó példát szolgáltat erre a 2025-ös szlovákiai egészségbiztosító elleni támadás, amely nem követelt civil áldozatokat, azonban nyomatékosította, hogy egy ilyen típusú támadás veszélyeztetheti a civil lakosság biztonságát és jólétét.

Felhasznált irodalom

Ashraf, M. (2024). *Cyber Deterrence: Challenges and Strategic Approaches*.

Bassett, J. (n. é.). *Negotiating with Ransomware Attackers: What to Expect*. https://www.getgsi.com/blog/negotiating-with-ransomware-attackers-what-to-expect

Britannica. (2025. augusztus 5). *Mutual assured destruction (MAD) | Definition, History, & Cold War*. https://www.britannica.com/topic/mutual-assured-destruction

Corn, G. P. és Taylor, R. (2017). Sovereignty in the Age of Cyber. *AJIL Unbound*, *111*, 207–212. https://doi.org/10.1017/aju.2017.57

Cybersecurity and Infrastructure Security Agency CISA. (2025. szeptember 20). *Nation-State Threats*, https://www.cisa.gov/topics/cyber-threats-and-advisories/nation-state-cyber-actors

Desouza, K. C., Ahmad, A., Naseer, H. és Sharma, M. (2020). Weaponizing information systems for political disruption: The Actor, Lever, Effects, and Response Taxonomy (ALERT). *Computers & Security*, *88*, 101606. https://doi.org/10.1016/j.cose.2019.101606

Európai Parlament. (2022. január 27). Kiberbiztonság: Fő és újonnan felmerülő fenyegetések. https://www.europarl.europa.eu/topics/hu/article/20220120STO21428/kiberbiztonsag-fo-es-ujonnan-felmerulo-fenyegetesek

Falowo, O. I., Ozer, M., Li, C. és Abdo, J. B. (2024). Evolving Malware and DDoS Attacks: Decadal Longitudinal Study. *IEEE Access*, *12*, 39221–39237. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2024.3376682

Fekete, Cs. (2018). Az információs hadviselés orosz koncepciójának fejlődése

a hidegháború végét követően. *Hadtudományi Szemle*, *11*(3), 28–44.
Haig, Z. (2009). *Connections between cyber warfare and information operations*.
Huntley W. és Shives T. (2025). *View of The Offense-Defense Balance in Cyberspace*. https://papers.academic-conferences.org/index.php/eccws/article/view/2500/2238. Utolsó hozzáférés: 2025. szeptember 20.
Iasiello, E. (2014). Is Cyber Deterrence an Illusory Course of Action? *Journal of Strategic Security*, *7*(1), 54–67. https://doi.org/10.5038/1944-0472.7.1.5
Kissinger, H. (2014). *World order*. Penguin Press.
Nobles, C. (2024). The Weaponization of Artificial Intelligence in Cybersecurity: A Systematic Review. *Procedia Computer Science*, *239*, 547–555. https://doi.org/10.1016/j.procs.2024.06.206
O'Kane, P., Sezer, S. és Carlin, D. (2018). Evolution of ransomware. *IET Networks*, *7*(5), 321–327. https://doi.org/10.1049/iet-net.2017.0207
Pfannenstiel, M. (2024). *NATO's Cyber Era (1999–2024): Implications for Multidomain Operations*.
Prunckun, H. (2018). *Cyber Weaponry: Issues and Implications of Digital Arms*. Springer.
Quantum Cyber AI. (2025. június 24). *Hospital Cybersecurity: 7 Shocking Failures Still Ignored*. https://quantum-cyber-ai.com/hospital-cybersecurity-crisis/
Sabin, S. (2023. november 7). *Why some ransomware victims end up paying hackers off during an attack*. Axios. https://www.axios.com/2023/11/07/ransomware-paying-ransoms-pledge-governments
Schmitt, M. N. (2017). *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations*. Cambridge University Press.
Tokár G. (2025. január 24). Kibertámadás alatt áll az Általános Egészségbiztosító. *Új Szó. A szlovákiai magyar napilap és hírportál*. https://ujszo.com/kozelet/ujabb-komoly-kibertamadas-indult-szlovakia-ellen
Varga N. és Gulyás G. (2023). Pszichológiai hadviselés a békefenntartó műveletekben. *Lélektan és hadviselés*, *5*(2), 9–24. https://doi.org/10.35404/LH.2023.2.9
Wolfram Alpha (é.n.). *2*x^2, x^2.* https://www.wolframalpha.com. Utolsó hozzáférés: 2025. szeptember 20.
Yee, L., Chui, M., Roberts, R. és Smit, S. (2025). *Which frontier technologies matter most for companies in 2025? Our annual tech trends report highlights the latest technology breakthroughs, talent trends, use cases, and their potential impact on companies across sectors.*
Zuboff, S. (2023). The Age of Surveillance Capitalism. In *Social Theory Re-Wired*. 3. kiadás. Routledge.

Abstract

Within the framework of the doctrine of Mutually Assured Destruction, which emerged during the Cold War, the dynamics of cyber warfare, manifesting with increasing frequency in the 21st century, become more comprehensible. The research focuses on examining to what extent and under what conditions the classical strategy of deterrence can be applied to conflicts in the digital domain, with particular attention to the anonymity and deniability of cyberattacks, as well as the resulting challenges of accountability. The study compares these two forms of warfare and explores the differences between them.

Keywords: cyber warfare, anonymity, deterrence, MAD doctrine, hybrid conflicts

Binder Bálint István[1]

Az amerikai külpolitika eltávolodása Európától és a kissingeri örökség lezárulása

Absztrakt

A tanulmány Henry Kissinger 2023-ban bekövetkezett halálát követően az amerikai külpolitikai gondolkodás átalakulását vizsgálja. A kutatás központi kérdése, hogy az Egyesült Államok külpolitikájának fókusza az elmúlt évtizedben valóban eltolódott-e Európáról az indo–csendes-óceáni térségre, és ez miként értelmezhető a kissingeri örökség fényében. A szakirodalmi háttérként Kissinger realista diplomáciafelfogása, valamint a liberális internacionalista irányzat kerül bemutatásra. A módszertan kvalitatív szövegelemzésre épül, amely szakirodalmi források és külpolitikai diskurzusok vizsgálatát ötvözi. A területi fókusz az Egyesült Államok, Európa és Kelet-Ázsia, időben pedig a hidegháború végétől napjainkig tartó folyamatok. A kutatás relevanciáját az adja, hogy a nagyhatalmi versengés visszatérése és Kína felemelkedése alapjaiban alakítja át az amerikai külpolitika súlypontjait és elméleti kereteit.

Kulcsszavak: amerikai külpolitika, Henry Kissinger, realizmus, liberális internacionalizmus, univerzalista külpolitika, Kína felemelkedése, indo–csendes-óceáni térség, Pivot to Asia

[1] Binder Bálint István Budapesten él, és az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) történelem mesterszakos hallgatója, ahol a 19–20. századi nemzetközi kapcsolatok és globalizáció szakirányon tanul. Tagja az Eötvös József Collegium Társadalomtudományi Műhelyének, valamint kutatási gyakornokként dolgozik a Danube Institute-nál. Alapképzését szintén az ELTE-n végezte, szakdolgozatát a magyar sajtó és az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikájának viszonyáról írta. Fő érdeklődési területe a magyar társadalom jelenkori folyamatai, a nemzetközi politika és a geopolitika, különös tekintettel Közép-Európára, kutatási érdeklődése pedig a jelenkori társadalmi és geopolitikai problémák történeti hátterének vizsgálatára irányul. Email: binder.balint.istvan@gmail.com. LinkedIn: http://linkedin.com/in/b%C3%A1lint-binder-984a38300.

Bevezető

Henry Kissinger 2023-ban bekövetkezett halála szimbolikusan egy korszak végét jelzi az amerikai diplomáciában. Kissinger, a realista külpolitika egyik utolsó nagy képviselője, az európai hatalmi egyensúly hagyományának és a hidegháborús diplomáciának volt a megtestesítője. Életműve – különösen a *Diplomacy* (Magyarországon *Diplomácia*) című munkája – a 19. és 20. századi európai nagyhatalmi játszmák tanulságait összegezte, és hosszú ideig meghatározta az Egyesült Államok (USA) külpolitikai gondolkodását. Halála azonban egybeesik az amerikai külpolitikai gondolkodás szemmel látható átalakulásával, amely folyamat során az Egyesült Államok külpolitikájának fókusza új irányt vett, és Európa helyett az indo-csendes-óceáni térségre, elsősorban pedig Kínára összpontosít. A térbeli váltás mellett pedig az európai alapok is mindinkább háttérbe szorulnak az Egyesült Államok külpolitikai gondolkodóinak világfelfogásában. Felmerül a kérdés, miként illeszkedik az új irány a korábbi nagy amerikai stratégiai gondolkodók nézetrendszerébe?

Ebben a tanulmányban áttekintem, hogy valóban eltolódott-e az USA külpolitikai fókusza Európáról Ázsiára az elmúlt évtizedben, és hogy ez menynyiben kapcsolódik a kissingeri örökséggel, vagy annak háttérbe szorulásával az Egyesült Államok külpolitikai gondolkodásában. A téma vizsgálata során három fő tényezőt elemzek. Kína felemelkedését mint elsődleges kihívást az amerikai hegemónia számára; az USA totális világcsendőri szerepének visszaszorulását, vagyis azt, hogy hogyan és miért mérséklődött az amerikai globális beavatkozási hajlandóság; valamint a belső amerikai politikai és társadalmi változásokat, beleértve azokat az erőket, amelyek az amerikai közvéleményt és ez által politikai elitet is az elszigetelődés (izolacionizmus) vagy éppen a fókuszváltás irányába terelték.

A tanulmány elméleti keretét Henry Kissinger *Diplomacy* (1994) című munkájának tanulságai képezik, különös tekintettel az európai hatalmi egyensúly elvére és a realista külpolitikai iskola nézőpontjára. Ugyanakkor összevetem a realista megközelítést a liberális internacionalista felfogással is. Célom, hogy átfogó képet nyújtsak az amerikai külpolitika stratégiai átrendeződéséről, bemutatom a fő mozgatórugókat, és azt, hogy Kissinger diplomáciai öröksége miként viszonyul az új geopolitikai valósághoz.

Realizmus és liberális internacionalizmus az amerikai külpolitikában

Az Egyesült Államok külpolitikájának fókuszváltását először tágabb elméleti összefüggésben érdemes szemügyre venni. A nemzetközi kapcsolatok elméletében két nagy iskolát hívok segítségül: a realizmust és a liberális internacionalizmust. Henry Kissinger életműve és gondolkodása a realista hagyományba illeszkedik. Realista szemszögből a külpolitikát elsősorban az államok hatalmi érdekei és az erőviszonyok alakulása határozza meg, nem pedig az ideológiák vagy a belpolitikai berendezkedés. Kissinger *Diplomacy* című művében részletesen elemzi, miként teremtett viszonylagos stabilitást a 19. századi európai egyensúlypolitika, amikor több, közel azonos erejű nagyhatalom tartotta sakkban egymást azáltal, hogy egyik sem kerülhetett túlsúlyba (Kissinger, 1994). Az európai „concert of powers" rendszerében a diplomácia művészete éppen abban állt, hogy állandóan váltakozó koalíciók és alkuk révén fenntartsák a hatalmi status quót, megelőzve a hegemónia kialakulását. Kissinger (1994) hangsúlyozza, hogy Európa „találta fel" a modern nemzetközi rendszer alapelveit, úgymint a szuverén nemzetállamot és a hatalmi egyensúly mechanizmusát, amely évszázadokon át meghatározta a diplomácia működését. Ezzel szemben az Egyesült Államok hagyományosan idegenkedett ettől a megközelítéstől: történelmi elszigeteltsége és ereje okán gyakran morális küldetésként, „világítótorony" vagy „misszionárius" szerepkörben tekintett önmagára a nemzetközi porondon (Kissinger, 1994). A wilsoni idealizmus, a kollektív biztonság, a nyílt diplomácia és a nemzetközi jog elsődlegességének hirdetése – amit Kissinger határozottan kritizál – éles kontrasztban állt a klasszikus európai realista diplomáciával.

A hidegháború alatt és azt követően is megfigyelhető volt ez a feszültség az amerikai külpolitikai gondolkodásban. A liberális internacionalista felfogás – amelynek egyik ikonikus alakja Francis Fukuyama – a nemzetközi intézmények, a demokrácia és a piacgazdaság terjedésének erejében bízott. Fukuyama (1992) a „történelem vége" tézisében azt állította, hogy a liberális demokrácia végső győzelme után a nagyhatalmi versengés és ideológiai konfliktusok kora leáldozóban van. E szemlélet szerint az USA mint hegemón hatalom a hidegháború utáni unipoláris pillanatban lehetőséget kapott egy olyan nemzetközi rend kiépítésére, amelyben a demokratikus értékek és a szabadkereskedelem teremt tartós békét – Európában és globálisan egyaránt (Fukuyama, 1992). A liberális internacionalisták támogatták az amerikai világcsendőr szerepet addig a mértékig, amíg az a liberális világrend fenntartását szolgálta: NATO- és

ENSZ-missziók, humanitárius intervenciók, a demokrácia exportja mind e filozófia részét képezték.

Ezzel szemben a realista kritikusok – például „power politics" gondolkodók, úgymint John J. Mearsheimer (2010) – már a 1990-es és 2000-es években is figyelmeztettek, hogy a történelem nem ért véget. Szerintük az Egyesült Államoknak fel kell készülnie az új nagyhatalmi kihívásokra, mert az erőviszonyok átrendeződése elkerülhetetlen. Kissinger (1994) is rámutatott, hogy a Szovjetunió összeomlása után egy többpólusú világrend kezd kialakulni, amelyben az USA sem visszavonulni, sem egyeduralkodóként irányítani nem tud többé. A 21. század elejére egyes országok (úgymint Kína, Oroszország és India) újra képesek nagyhatalomként viselkedni, hatással lenni az környezetükre, érdekszférájukra és helyenként akár szembeszállni az USA globális befolyásával. Így Washington kénytelen kompromisszumokat kötni és egy új egyensúlyi rend megteremtésére törekedni – hasonlóan ahhoz, ahogy a 19. századi Európa is tette (Kissinger, 1994). Kissinger szerint egy több centrummal bíró világ stabilitása csak a hatalmi egyensúly valamilyen formáján alapulhat, ami idegen ugyan az amerikai politikai kultúrától, de nélkülözhetetlen a nemzetközi rendhez.

Tanulmányomban ezt az elméleti keretet alkalmazom a gyakorlatban. Megvizsgálom, hogy Kína felemelkedése miként kényszeríti rá az USA-t a realizmus talaján álló nagyhatalmi versengésre? Hogyan járul hozzá az amerikai „világcsendőr" szerep leépüléséhez, és ahhoz, hogy az USA erőforrásait átcsoportosítja Ázsiába. Valamint azt is számításba veszem, hogy milyen belső politikai folyamatok támogatják vagy kényszerítik ki ezt a fordulatot, beleértve a liberalizmus iránti amerikai közbizalom erózióját és a befelé forduló közhangulatot. Mindezt annak tudatában teszem, hogy a nemzetközi kapcsolatok megértését szolgáló egyes elméleti iskolák nem egymást kizáró alternatívákat kínálnak: az amerikai külpolitika valóságát e gondolkodásmódok keveredése alakítja. Kissinger halála kapcsán azonban feltehetjük a kérdést: vajon az általa képviselt hagyomány – a türelmes, hatalmi egyensúlyt szem előtt tartó diplomácia – visszatér-e a gyakorlatba az indo-csendes-óceáni térségben, vagy az USA új stratégiája más logikát fog követni?

Kína felemelkedése mint szuperhatalmi kihívás

Az USA külpolitikai fókuszának Ázsia felé tolódásában a legnyilvánvalóbb tényező Kína példátlan felemelkedése. Az elmúlt négy évtized során Kína

gazdasági, katonai és technológiai ereje drámai mértékben megnőtt, és ezzel együtt nagyhatalmi ambíciói is felerősödtek. A hidegháború idején az Egyesült Államok elsődleges stratégiai riválisa a Szovjetunió volt, elsősorban az eurázsiai és az európai geopolitikai térben. A 21. századra azonban Kína vált azzá a kihívóvá, amely hosszú távon az amerikai érdekeket és dominanciát a leginkább veszélyezteti – több elemző szerint először szembesül az USA egy hozzá mérhető gazdasági erejű versenytárssal (Lind, 2024).

Kína gazdasági felemelkedése

Kína utóbbi évtizedekben tapasztalható dinamikus gazdasági növekedése a modern történelem egyik leglátványosabb átalakulása. A Kínai Népköztársaság az 1980-as évek elejétől kezdve a piacgazdasági reformok révén évente közel kétszámjegyű ütemben bővült. Ennek eredményeként az ország globális gazdasági súlya mára vetekszik az Egyesült Államokéval. Összehasonlításképpen: 2000 körül Kína GDP-je (PPP, vagyis vásárlóerő-paritás alapon) mindössze nagyjából az USA GDP-jének egyharmadát tette ki, míg 2020-ra Kína PPP GDP-je meg is előzte az amerikait. 2023-ra Kína gazdasága a Világbank adatai szerint az USA nominális GDP-jének mintegy 65%-át érte el, szemben az 1960-as ~10%-kal (Statisticstimes, 2024). Ez a drasztikus növekedés világosan jelzi a globális erőviszonyok eltolódását.

Mutató	USA (2000)	Kína (2000)	USA (2023)	Kína (2023)
GDP (PPP, USD)	≈10 billió	≈4 billió	≈30 billió	≈34 billió
GDP (nominális, USD)	≈10 billió	≈1,2 billió	≈25 billió	≈18 billió
Részesedés a világ GDP-jéből (PPP)	~19%	~7%	~15%	~18%
Katonai kiadások (USD)	~300 milliárd	~20 milliárd	~800 milliárd	~290 milliárd

1. táblázat. Az Egyesült Államok és Kína gazdasági és katonai ereje 2000-ben, illetve 2023-ban
Forrás: International Monetary Fund (2025) alapján saját szerkesztés

A fenti adatokból látható, hogy Kína két évtized alatt egy regionális hatalomra jellemző gazdasági erőből globális szuperhatalmi státuszra tett szert. Kína ma már a nemzetközi intézmények befolyásolására, a technológiai standardok meghatározására és új globális infrastrukturális hálózatok kiépítésére törekszik (lásd az Új Selyemút, vagyis az „Egy Övezet, Egy Út" kezdeményezést).

Az Egyesült Államok számára mindez azt jelenti, hogy többé nem tekintheti adottnak gazdasági fölényét és szabályalkotó hegemóniáját. Az Egyesült Államok ezért kénytelen külpolitikai fókuszát, gazdasági, diplomáciai és katonai erőforrásait elsődlegesen erre az új kihívásra irányítani, különben Kína behozhatatlan előnyre tesz szert vele szemben.

Kína mint katonai és geopolitikai kihívás

Kína felemelkedése nem csupán gazdasági értelemben jelent kihívást, hanem katonai-stratégiai tekintetben is. Bár Kína nyilvános katonai kiadásai elmaradnak az USÁ-étól, növekedésük üteme figyelemre méltó. 2000-ben Kína hivatalos védelmi költségvetése néhány tízmilliárd dollár volt, míg 2022-re meghaladta a 290 milliárd dollárt (SIPRI, 2023). Peking intenzíven fejleszti haditengerészetét, légerejét, rakétarendszereit és kiberhadviselési képességeit. Célja egyértelműen az, hogy megtörje az amerikai katonai dominanciát a csendes-óceáni térségben, különösen a Dél-kínai-tengeren és Kelet-Ázsiában. Kína napjainkra képes regionális szinten kihívni az USA-t, haditengerészete a hajók számát tekintve már meghaladja az amerikai flottáét, és a rakétafegyverzet terén is olyan képességeket épített ki, amelyek veszélyeztetik az amerikai anyahajók mozgásterét (Mearsheimer, 2010).

A Kína által jelentett stratégiai kihívást jól érzékelteti a „Thuküdidész-csapda" fogalmának újbóli előkerülése a külpolitikai vitákban. E koncepció – amelyet Graham Allison (2017) népszerűsített – arra utal, hogy amikor egy feltörekvő hatalom (Kína) utoléri az addigi domináns hatalmat (USA), gyakran fegyverkezési és terjeszkedési versenybe kezdenek, amely végső soron közvetlen összecsapáshoz vezethet. Az amerikai stratégák tehát az elmúlt években mindinkább Kínára koncentrálnak, mivel Kína az első olyan versenytárs, amely gazdasági és technológiai erejét geopolitikai befolyássá tudja konvertálni globális szinten. Jennifer Lind (2024) friss tanulmánya arra a következtetésre jut, hogy a nemzetközi rendszer lényegében ismét bipolárissá vált: az USA és Kína alkotják a két szuperhatalmi pólust, míg más nagyhatalmak – így Oroszország vagy India – jóval gyengébbek náluk. Ennek fényében logikusnak látszik, hogy az USA külpolitikájának fő prioritása a kínai hatalom növekedésének kezelése lett.

Az amerikai „Pivot to Asia" stratégiát Barack Obama kormánya hirdette meg a 2010-es évek elején: felismerve Ázsia növekvő fontosságát, az USA bejelentette, hogy diplomáciai, gazdasági és katonai erőforrásainak nagyobb hányadát összpontosítja az indo-csendes-óceáni régióra (Clinton, 2011). Ez

a fordulat magában foglalta új kereskedelmi megállapodások kezdeményezését (pl. a Transzcsendes-óceáni Partnerség), a regionális szövetségek erősítését (pl. a NATO ázsiai megfelelőinek tekinthető hálózat kiépítését, mint amilyen az USA–Japán–Dél-Korea együttműködés, az ausztrál–amerikai–brit AUKUS-paktum, illetve a Quad együttműködés az USA, Japán, India és Ausztrália között), valamint az amerikai hadsereg jelenlétének fokozását Ázsiában. Obama után Donald Trump és Joe Biden elnöksége alatt is megmaradt – sőt tovább erősödött – a konszenzus abban, hogy Kína jelenti az első számú geopolitikai kihívást (Varga és Colf, 2020). Trump első adminisztrációja nyíltan kereskedelmi háborút indított Peking ellen, és stratégiai dokumentumaiban Kínát „revizionista nagyhatalomként" említette. Biden pedig hivatalba lépésekor kijelentette, hogy az USA számára a Kínával való versengés meghatározó kérdés, és igyekezett új stratégiai keretet adni ennek a rivalizálásnak (Simon és Humeyra, 2021).

Kína felemelkedése az a külső tényező, amely a legerősebben az indo-csendes-óceáni térség felé húzza az amerikai fókuszt. Stratégiai értelemben az USA számára létfontosságú, hogy kordában tartsa Kína hatalmi expanzióját: megelőzze a kelet-ázsiai hegemónia kínai kiépülését, megvédje szövetségeseit (Japánt, Dél-Koreát, Ausztráliát és legfőképpen Tajvant), biztosítsa a szabad hajózást és kereskedelmet Ázsia vizein, valamint megőrizze technológiai fölényét a kulcsfontosságú területeken. Mindez csak úgy lehetséges, ha a külpolitikai, katonai tervezés súlypontja Európáról Ázsiára helyeződik át. Az orosz-ukrán háború ezt az eltolódást időlegesen kissé visszavetette, azonban azzal, hogy az Egyesült Államok az Európai NATO szövetségeseire hárítaná át a térség védelmének – ez által ennek a háborúnak is – a terhét, a fókusz eltolódás elméletben tovább folytatódhat majd (Raik és mtsai, 2025).

Az USA „világcsendőri" szerepének visszaszorulása

A második fő tényező, amely az amerikai külpolitika európai fókuszának gyengüléséhez és az ázsiai prioritás megerősödéséhez vezetett, az USA „világcsendőri" szerepfelfogásának visszaszorulása. A hidegháború utáni első két évtizedben az Egyesült Államok páratlan hatalmi fölénye („unipoláris pillanat") (Krauthammer, 1990) abba az irányba vitte az amerikai politikát, hogy globális rendfenntartóként lépjen fel. Ennek részeként az Egyesült Államok beavatkozott a regionális konfliktusokba, támogatta a „demokrácia terjedését" és általában véve a nemzetközi hatalmi status quo őreként lépett fel. Ennek jegyében

zajlottak az 1990-es években az olyan beavatkozások, mint az öbölháború (1991) Irak ellen, a balkáni háborúk idején a NATO-intervenciók (Bosznia 1995, Koszovó 1999), vagy a szomáliai és haiti missziók. Ezek a lépések azt sugallták, hogy az Egyesült Államok kész és képes világszerte rendet tartani. A 2001. szeptember 11-i terrortámadások után ez a világcsendőri szerep új fejezetet nyitott: a globális terrorizmus elleni háború keretében az USA megszállta Afganisztánt (2001) és Irakot (2003), majd hosszú évekig tartó nemzetépítési kísérletekbe bonyolódott e két országban. Az amerikai hadsereg és diplomácia befolyásolási képessége ekkor csúcspontján volt globálisan, különösen pedig a Közel-Keleten és Dél-Ázsiában.

Azonban a 2000-es évek végére és a 2010-es évekre nyilvánvalóvá vált, hogy ez a fajta expanzív világcsendőri stratégia fenntarthatatlan és részben kontraproduktív. Az iraki és afganisztáni háborúk kimerítették az amerikai erőforrásokat, a katonai konfliktusok társadalmi támogatottsága drasztikusan lecsökkent, és stratégiai céljaikat (stabil demokráciák létrehozása, terrorizmus felszámolása) nem, vagy csak korlátozottan érték el. Az amerikai közvélemény és a politikai elit körében egyaránt megerősödött az az érzés, hogy az Egyesült Államok „túlterjeszkedett" („overstretch") (Saxer, 2024) birodalmi szerepkörében, és ideje visszalépni ebből a pozíciójából. Ezzel párhuzamosan a stratégiai figyelem is elaprózódott: miközben az USA erői a Közel-Keleten voltak lekötve, Kína zavartalanul erősödhetett Ázsiában. Ez felismerésre késztette Washington döntéshozóit: ha Amerika mindenhol jelen akar lenni, végül sehol sem lesz igazán hatékony.

A 2010-es évektől így egyre hangsúlyosabbá vált az amerikai külpolitikában a „retrenchment" (visszahúzódás vagy erőgyűjtés) (Saxer, 2024) stratégiája. Barack Obama elnök már hivatalba lépésekor (2009) jelezte, hogy különbséget kíván tenni a létfontosságú és a másodlagos amerikai érdekek között. Obama híres 2014-es West Point-i beszédében kijelentette: „*Amerika nem lehet minden konfliktus világcsendőre*" – jelezve, hogy az USA nem fog mindenhol katonai erővel beavatkozni, csak ott, ahol valóban szükséges (Obama, 2014). Ennek szellemében kezdte meg az USA a csapatkivonásokat: Irakból 2011-ben, Afganisztánból pedig hosszú halogatás után, de végül 2021-ben vonta ki a katonáit (Mahmood, 2022). A szíriai konfliktus és az Iszlám Állam iraki és szíriai felemelkedése kapcsán is csak korlátozott segítséget nyújtott a helyi szövetségeseinek, és a „leading from behind" stratégiáját alkalmazta. A közel-keleti és dél-ázsiai szerepvállalás mérséklése stratégiai lehetőséget teremtett arra, hogy az USA újra priorizáljon – és a felszabaduló figyelmet Ázsiára irányítsa.

A „világcsendőr" szerep feladása nem pusztán katonai értelemben történt azon országokban, ahol az Egyesült Államok hadseregével volt jelen, hanem diplomáciai és anyagi értelemben is, elsődlegesen az Európai Unióval kapcsolatban. Úgy tűnik, hogy az USA a 2010-es évekre belefáradt szövetségesei védelmi terheinek átvállalásába. Robert Gates volt védelmi miniszter már 2011-ben figyelmeztette európai szövetségeseiket, hogy az amerikai türelem véges: a NATO európai tagállamainak többet kell tenniük saját védelmükért, mert az USA nem tudja mindenhol egyedül finanszírozni és viselni a terheket (Gates, 2011). E figyelmeztetés és a Trump-kormányzat nyílt „America First" retorikája (amely bírálta, bírálja a szövetségeseket, amiért „potyautasként" az amerikai biztonsági garanciára támaszkodnak) azt jelezte, hogy Washington stratégiai fókusza szűkül, a másodlagos fontosságú régiók (Európa, Afrika) háttérbe szorulnak.

Az USA álláspontja, hogy Európában a biztonsági helyzet (egészen 2022-ig, az orosz–ukrán háború kitöréséig) viszonylag stabil és kezelhető volt, a NATO továbbra is erős maradt, Oroszország katonailag és gazdaságilag jóval gyengébb képességekkel rendelkezett, mint korábban a Szovjetunió. Az amerikai jelenlét Európában eleve nagymértékben csökkent a hidegháború vége óta. Míg az 1980-as években több mint 300 ezer amerikai katona állomásozott Európában, addig 2020 körül ez a szám alig harmadára zsugorodott (Cormarie, 2024).

Mindeközben a Pentagon stratégiai tervezői átcsoportosították erőforrásaikat az Indo-csendes-óceáni Parancsnokság javára. 2020-ra az amerikai haditengerészet már több erőt koncentrált a csendes-óceáni flottába, mint az atlanti térségben; az új fegyverrendszerek fejlesztésénél (például hiperszonikus rakéták, 5. generációs vadászgépek, kiber- és űrhaderő) kimondottan a kínai fenyegetés vált a tervezés fő szempontjává. A diplomáciában pedig az USA egyre több kapacitást fordított az ázsiai szövetségesekkel való kapcsolattartásra és arra, hogy az ázsiai gazdasági integrációt a saját érdekei szerint alakítsa.

A világcsendőri szerep visszaszorulása azonban kockázatos. Lényeges veszély az, hogy ha az Egyesült Államok túlságosan elhanyagolja Európát vagy más régiókat, akkor ott hatalmi vákuum keletkezhet, amit a riválisok (például Oroszország a maga módján Ukrajnában, vagy Irán a Közel-Keleten) kihasználnak. 2022-ben Oroszország inváziója Ukrajnában valóban ráirányította a figyelmet arra, hogy Európából milyen nagy mértékben hiányoznak a védelmi kapacitások – az amerikai hozzájárulás nélkül. Az USA kénytelen volt újból megerősíteni európai jelenlétét és fegyverekkel támogatni Ukrajnát, annak ellenére, hogy ez a feladat az új Trump-adminisztráció szerint a NATO európai tagjaira és az Európai Unióra hárulna (Raik és mtsai, 2025).

Belső politikai és társadalmi változások az Egyesült Államokban

Az amerikai külpolitika fókuszváltásának harmadik meghatározó tényezője magában az Egyesült Államokban bekövetkezett belső politikai és társadalmi változások. Egy ország külpolitikája sosem független a belső erővonalaktól, közvéleménytől és értékektől. Ez különösen igaz egy demokráciában, ahol a választók hangulata és a politikai elit vitái alakítják a stratégiai irányt. Az elmúlt két évtizedben az Egyesült Államok belpolitikai klímája jelentősen átalakult, és ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy megváltozzon a korábbi nemzetközi szerepfelfogás és a politikai vezetés külpolitikai fókusza.

A hosszúra nyúlt iraki és afganisztáni háborúk, illetve a terrorizmus elleni küzdelem emberi és anyagi költségei mély nyomot hagytak az amerikai társadalomban. A 2000-es években a közvélemény kezdetben támogatta ezeket az erőfeszítéseket, de a 2010-es évekre egyre inkább elfordult a „világmegváltó" küldetéstől. Közvélemény-kutatások kimutatták, hogy az amerikaiak nagy többsége úgy vélte, az USA túl sokat vállalt a „világ csendőreként", és ideje inkább a belföldi problémákra összpontosítani (Smeltz és mtsai, 2016). Ez a háborús fáradtság politikai következményekkel is járt: olyan vezetők kerültek előtérbe, akik kritizálták a korábbi intervencionizmust. Barack Obama már 2008-as kampányában a „*felesleges háborúk*" lezárását ígérte, Donald Trump pedig 2016-ban nyíltan bírálta a Bush-korszak „*vég nélküli háborúit*" és Amerika külföldi költekezéseit. Az izolacionista és befelé forduló hangulat erősödése a választók körében nyomás alá helyezte a washingtoni elit hagyományos külpolitikai irányvonalát (Brooks és mtsai, 2013). Ennek eredményeként a politikusok – pártállástól függetlenül – óvatosabbakká váltak az új intervenciók ügyében, és fogékonnyá arra az érvre, hogy az erőforrásokat az USA határain belül vagy a legfontosabb fenyegetésre (Kínára) kell fordítani. Ugyanakkor tényleges izolacionizmusról nincs szó, hiszen az Egyesült Államok csak egyes érdekszféráit priorizálja a maradék javára.

Mindezen változásokkal párhuzamosan az amerikai belpolitika rendkívül polarizálttá vált a 2010-es évekre. A két nagy párt – a Demokrata és a Republikánus – közötti egyetértés sok területen minimálisra csökkent. Hagyományosan a külpolitikát illetően létezett egy bizonyos kétpárti konszenzus (különösen a hidegháború alatt a Szovjetunió feltartóztatásában, vagy akár a 9/11 utáni első években a terror elleni harcban). Ám napjainkra a külpolitika is a belső pártharcok témájává vált. A Trump-korszakban ez különösen látványos volt: Trump „*America First*" doktrínája szembement a sok évtizedes külpolitikai ortodoxiával, megkérdőjelezve a szövetségek hasznosságát és a liberális világrend

fenntartásának fontosságát. Ezt a washingtoni elit hagyományos internacionalista része erősen kritizálta, míg Trump hívei üdvözölték a radikális váltást. Az ilyen mértékű megosztottság nehezíti egy koherens, hosszú távú külpolitikai stratégia fenntartását, s egyben hajlamosabbá teszi az országot az ingadozásra. Ugyanakkor van egy pont, amiben mindkét tábor egyre inkább egyetért: Kína feltartóztatása szükséges, viszont ez megköveteli, hogy az USA ne merüljön el más, globális hatalmi szempontból nézve „mellékes" konfliktusokban. Így paradox módon a belső polarizáció egy új konszenzushoz is vezethet a külpolitika terén: mind a progresszívabb demokrata balszárny (amely ellenzi a „*végtelen háborúkat*"), mind a trumpista jobboldal (amely az elszigetelődés politikáját teszi magáévá) támogatja az USA visszafogottabb világpolitikai szerepét, és egyetért abban, hogy Kínára kell összpontosítani a figyelmet. Ezt a konszenzust mutatja, hogy például 2018-ban egy felmérés szerint az amerikai külpolitikai elit tagjai a belső megosztottságot tartották a legfőbb nemzetbiztonsági kockázatnak – megelőzve Kínát vagy Oroszországot (Smith, 2019). Ez arra utal, hogy belátták: ha az ország politikailag polarizált és a lakosság nem támogatja az aktív külpolitikát, az gyengíti Amerikát a nagyhatalmi versenyben.

Következtetés

Henry Kissinger halála egy egész külpolitikai gondolkodásmód történelmi lezárulását szimbolizálja. Az általa képviselt „európaiság" mint intellektuális referencia egyre kevésbé van jelen az amerikai stratégiai gondolkodásban. Kissinger a 19. századi európai hatalmi egyensúly tapasztalataiból építkezett, de a 21. század amerikai külpolitikája más pályán mozog. Az új nemzedék stratégái, ha hivatkoznak is Kissingerre, már nem az európai múlt tanulságaiból indulnak ki, hanem egy olyan világ rendjére keresnek választ, amelynek súlypontja végérvényesen áthelyeződött.

Geopolitikai értelemben ez a súlypontváltozás leglátványosabban abban mutatkozik meg, hogy az Egyesült Államok stratégiai figyelme egyre kevésbé Európa irányába, és mindinkább a Távol-Kelet, különösen pedig Kína felé fordul. A „*Pivot to Asia*" nem csupán egy politikai szlogen, hanem egy hosszútávú elmozdulás jele. Európa, amely a 20. század konfliktusainak terepe és a hidegháború egyik fő színtere volt, ma már stabil szövetségesi bázisként jelenik meg, és az európai kontinensen Oroszország által okozott kihívás az Egyesült Államok számára eltörpül a Kína által jelentett fenyegetéshez képest. Ennek megfelelően az USA katonai és diplomáciai kapacitásai is egyre nagyobb

mértékben koncentrálódnak az indo-csendes-óceáni térségbe. Az amerikai haditengerészet átcsoportosítása, az AUKUS-paktum (háromoldalú biztonsági partnerség Ausztrália, az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok között), a QUAD (informális stratégiai fórum Ausztrália, India, Japán és az Egyesült Államok között) együttműködés, vagy a Tajvan-kérdés körül fokozódó feszültségek, mind azt mutatják, hogy az amerikai külpolitika újraértelmezi, hol húzódnak az érdekszférái.

Ugyanakkor a kissingeri örökségtől való elmozdulás nem csupán materiális értelemben, hanem eszmei téren is megmutatkozik. Kissinger szigorúan realista gondolkodó volt és a realista külpolitika elveit tette magáévá. Jelenleg viszont, miközben a második Trump-adminisztráció gyakran a realizmus retorikáját használja, hangoztatja, hogy a demokraták korábbi „liberális értékalapú" univerzalizmusán alapuló külpolitikával kíván szakítani (Nielsen és Dimitrova, 2021), a gyakorlatban mégsem egy következetes realista külpolitika rajzolódik ki. Ehelyett egy hibrid, ad hoc jellegű megközelítés figyelhető meg, amelyben egyszerre van jelen egy adminisztrációkon átívelő, az értékalapú nyelvezet és a hatalmi erőegyensúly logikáján nyugvó stratégiai számítás. A realista és univerzalista elemek nem egy tudatosan felépített szintézisben, hanem gyakran a belpolitikai nyomás, a nemzetközi események és a médiavisszhang alapján kerülnek egymás mellé. Ez a stratégiai eklekticizmus ugyan lehet rugalmas, de hosszú távon megbontja a külpolitikai gondolkodás belső kohézióját, és kiszámíthatatlanná teheti az amerikai külpolitika természetét.

Összességében elmondható, hogy az Egyesült Államok külpolitikájának három területen történő elmozdulása (az európai példák háttérbe szorulása, a geopolitikai fókusz keletre tolódása, és a realizmus mint eszme újra erősödése) mind hozzájárulnak ahhoz, hogy Henry Kissinger öröksége kezd elhalványulni az amerikai külpolitikai gondolkodásban. A kérdés az, hogy az új külpolitikai paradigmák képesek lesznek-e hatékonyan leváltani Kissinger európai gyökerű realizmusát? Nem szabad azonban azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy az Egyesült Államok döntéshozói hosszú távon egyes területeken visszatérhetnek a kissingeri alapokhoz.

Felhasznált irodalom

Allison, G. (2017). Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap? Houghton Mifflin Harcourt.

Brooks, S. G., Ikenberry, G. J. és Wohlforth, W. C. (2013). Don't come home, America: The case against retrenchment. International Security, 37(3), 7–51.

Clinton, H. (2011). America's Pacific Century. Foreign Policy, 189, 56–63.

Cormarie, P. (2024. március 21). Don't Abandon Europe in the Name of 'Asia First'. Newsweek/RAND Commentary.

Fukuyama, F. (1992). The End of History and the Last Man. Free Press.

Gates, R. (2011). Text of Speech by Robert Gates on the Future of NATO https://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/text-of-speech-by-robert-gates-on-the-future-of-nato/

International Monetary Fund (IMF), (2025). World Economic Outlook https://www.imf.org/en/Publications/WEO

Kissinger, H. A. (1994). Diplomacy. Simon és Schuster.

Krauthammer, C. (1990). The Unipolar Moment. Foreign Affairs, 70(1), 23. https://doi.org/10.2307/20044692

Lind, J. (2024). Back to bipolarity: How China's rise transformed the balance of power. International Security, 49(2), 7–55.

Mahmood, S. (2022). United States, NATO, And Afghanistan: An Analysis Of The Politics. World Affairs: The Journal of International Issues, 26(1), 80–89. https://www.jstor.org/stable/48674368

Mearsheimer, J. J. (2010). The gathering storm: China's challenge to US power in Asia. The Chinese Journal of International Politics, 3(4), 381–396.

Nielsen, K. L. és Dimitrova, A. (2021). Trump, trust and the transatlantic relationship. Policy Studies, 42(5–6), 699–719. https://doi.org/10.1080/01442872.2021.1979501

Obama, B. (2014. május 28). Commencement Address at West Point (United States Military Academy). The American Presidency Project.

Raik, K., Terlikowski, M. és Baumann, M. (2025). Beyond Burden Sharing: Conceptualizing the European Pillar of NATO. DGAP Policy Brief No. 14 https://dgap.org/en/research/publications/beyond-burden-sharing-conceptualizing-european-pillar-nato

Saxer, M. (2024). America's Overstretch and Europe's Growing Strategic Anxiety.

Simon L., és Humeyra P. (2021. március 3). Blinken singles out China as 'biggest geopolitical test' for U.S. Reuters. https://www.reuters.com/world/china/blinken-singles-out-china-biggest-geopolitical-test-us-2021-03-03/

SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute). (2023). Trends in World Military Expenditure, 2022. SIPRI Fact Sheet.

Smeltz, D., Daalder, I., Friedhoff, K. és Kafura, C. (2015). America in the Age of Uncertainty.

Smith, G. L. (2019). Secret but Constrained: The Impact of Elite Opposition on Covert Operations. International Organization, 73(3), 685–707. https://www.jstor.org/stable/26758062

Statisticstimes. (2024). Comparing United States and China by Economy. Statisticstimes.com (World Bank and IMF data).

Varga, G. és Colf, I. (2020). Joe Biden és Donald Trump külpolitikájának összehasonlítása. KKI Elemzések, E-2020/86. Budapest: Külügyi és Külgazdasági Intézet.

Abstract

The study examines the transformation of American foreign policy thinking following the death of Henry Kissinger in 2023. The central research question is whether the focus of U.S. foreign policy has indeed shifted from Europe to the Indo-Pacific region over the past decade, and how this can be interpreted in light of Kissinger's legacy. As a theoretical background, Kissinger's realist approach to diplomacy and the liberal internationalist tradition are presented. The methodology is based on qualitative text analysis, combining the study of scholarly sources and foreign policy discourses. The geographical focus is on the United States, Europe, and East Asia, while the temporal scope extends from the end of the Cold War to the present. The relevance of the research lies in the fact that the return of great-power competition and the rise of China are fundamentally reshaping the focal points and theoretical frameworks of American foreign policy.

Keywords: U.S. foreign policy, Henry Kissinger, realism, liberal internationalism, universalist foreign policy, rise of China, Indo-Pacific region, Pivot to Asia

MIGRÁCIÓ, PÁRTOK ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

Daczi Anna[1]

Kanadai pártok viszonyulása a migrációhoz a 2019-es választások során

Absztrakt

Kanada történelmében meghatározó szereppel bír a migráció, hiszen az őslakos közösségektől eltekintve a társadalom minden tagja bevándorlók leszármazottja. A bevándorlás kérdésköre napjainkban is relevanciával bír az ország életében, hiszen tömegesen érkeznek az országba külföldiek letelepedés céljából. A folyamat volumene nemcsak Kanadában, hanem globálisan is megnőtt, a nemzetközi migrációban résztvevők száma a világ teljes népességének 15%-át tették ki 2024-ben. Azonban úgy tűnik, a kanadai társadalom befogadási készsége csökken, amit az egyes pártok bevándorlásellenes nyilatkozatai is jeleznek. Kutatásom során a kanadai esettanulmány szempontjából is releváns nemzetközi migrációs trendekből kiindulva reflektálok az ország bevándorlási politikájára. A 2019-es választások nagyobb pártjainak programjai mind tartalmaztak a kérdésre vonatkozóan célokat és terveket, egyesek támogatták, bizonyos gazdasági problémák megoldásaként tekintettek a migrációra; míg mások nem támogatták a multikulturális ország koncepcióját, mivel a kanadai állampolgárok munkaerőpiaci helyzetére nézve hátrányosnak ítélték meg a változásokat. Az elemzés arra keresi a választ, hogy a 2019-es választások és az azt megelőző kampányidőszakban milyen formában és tartalommal jelent meg a bevándorlás kérdésköre. A kutatás során alkalmazott adatbázisok közé tartozik a pártprogramok elemzését tartalmazó Manifesto Project, illetve a pártok retorikáját mérő Chapel Hill Expert Survey (CHES).

Kulcsszavak: migráció, multikulturalizmus, Kanada, Manifesto Project, Chapel Hill Expert Survey (CHES)

[1] Daczi Anna az ELTE TTK földrajz alapszakos hallgatója, Budapesten él, jelenleg az Eötvös József Collegium Társadalomtudományi műhelyének, valamint a Mendöl Tibor Földrajz–Földtudomány–Környezettudomány műhelyének tagja. Tanulmányait 2023-ban kezdte az ELTE TÁTK nemzetközi tanulmányok alapszakon, angol nyelven, azonban 2024-ben szakot váltott, a földrajz képzésen belül regionális elemző szakirányt végez, főként a társadalomföldrajz érdekli. A migráció mellett a közterületeken megvalósuló esélyegyenlőséggel foglalkozik. Email: annadaczi@gmail.com LinkedIn: https://www.linkedin.com/in/anna-daczi-191aa9233/

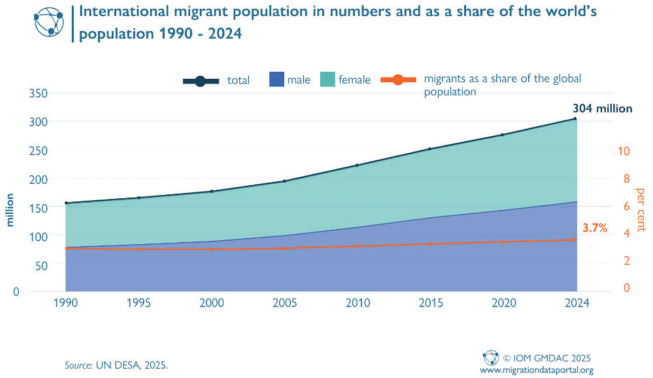
Migráció a 21. században

A migrációnak nincs egységesen elfogadott definíciója, de a fogalom általánosságban azokat a mozgásokat öleli fel, amelyek során az egyén megváltoztatja lakhelyét országhatáron belül vagy kívül (Fundamentals of Migration, é. n.). Napjaink globális világában egyre jelentősebb volumenű vándorlási hullámok alakulnak ki: 2020-ban a világ össznépességének 3,6 %-a számított migránsnak, ami 281 millióembert jelent (IOM UN Migration, 2024). Általánosan megfigyelhető trend, hogy az emberek hajlamosabbá váltak az országhatárokon túli költözésre, akár továbbtanulás, munka, vagy jobb életkörülmények biztosítása céljából. Migrációnak minősül az a jelenség is, amikor az egyén egy közigazgatási határt átlépve (például település- vagy országhatár) ideiglenesen vagy véglegesen megváltoztatja lakóhelyét (Kovács, 2002, 98). A migráció témája megosztó és szerteágazó, gyakran vitákhoz vezetett (Tsegay, 2023). Maga a folyamat komplex, és több dimenzióban (rendszerszinten) szükséges a vizsgálata, mind időben és térben elengedhetetlen megfigyelni a különböző eseményeket, amelyek kihatnak egymásra, hiszen eltérő jelentőséggel és természettel rendelkezhetnek. Például egy ország belföldi migrációja sok esetben hatással lehet az emigrációra (kivándorlás), amely egy másik ország szempontjából viszont már bevándorlásként jelenik meg.

Egyes esetekben a migráció pozitív hatást fejthet ki, például amikor az érkező emberek a helyi társadalomban tapasztalható munkaerőhiányt enyhítik, ezzel elősegítve a gazdaság fejlődését. Viszont, a helyiek szemszögéből negatív is lehet, hiszen számukra csökkenthetik a munkavállalási lehetőségeket. Azonban ennek az ellenkezője is előfordulhat, amikor a bevándorlók nem képesek a munkaerőpiacon elhelyezkedni, a gazdasági termeléshez aktívan hozzájárulni. Így ezek a bevándorlók a szociális jóléti rendszerre támaszkodva azokkal a helyiekkel kerülnek versenyhelyzetbe, akik szintén a szociális juttatásokért küzdenek. Ha egy ország elöregedő népességgel rendelkezik és a munkaerőhiány javítása érdekében külföldről szeretne munkaerőt bevonni, akkor fontos, hogy kész legyen lépéseket tenni az újonnan érkezők támogatására, és megkönnyíteni a beilleszkedésüket a befogadó ország társadalmába.

A globalizáció hatására megjelentek új migrációs közösségi típusok, például a transznacionális közösségek és a diaszpórák (Koser, 2016, 14). A fő különbség a menekültek és a migránsok között, hogy az első csoport kényszerből hagyja el az országát (The 1951 Refugee Convention, 2025), nem védi meg őket a kormány – mert sok esetben nem áll szándékában vagy nem képes rá –, a második csoport pedig inkább oktatás, családegyesítés vagy munkavégzés

céljából telepedik le máshol (Tsegay, 2023, 3). A vándorlásnak több oka is lehet, például természeti, amikor egy katasztrófa miatt kénytelenek elhagyni az emberek az otthonaikat (ilyen az Afrikából való elvándorlás, a globális felmelegedés okozta hőség és szárazság miatt), ilyenkor kényszervándorlás lép fel. Emellett befolyásoló tényező lehet még az adott ország társadalmi (a Kelet-Közép-Európából nyugati irányú elvándorlás), gazdasági (Délkelet-Ázsiából való elvándorlás Európába vagy Észak-Amerikába munkavégzés céljából), politikai (menekültek Belaruszból) és vallási (a szíriai keresztények üldözése) helyzete is. A migránsok közül sokan a jobb fizetés vagy egyáltalán jobb munkalehetőség reményében kelnek útra. A politikai menekültek kategóriájába tartoznak azok, akik elégedetlenek az országuk vezetésével, esetleg még megfélemlítve is érzik magukat. A különböző okok miatt menekülők, vagy a jobb életkörülményeket keresők akár illegális migrációhoz is folyamodhatnak (Key Migration Terms, Migration Glossary | IOM, UN Migration, 2019).

1. ábra. Nemzetközi migrációban résztvevők száma és megoszlása a világ teljes népességén belül 1990–2024 között
Forrás: IOM UN Migration (2024)[2]

Az utóbbi évtizedben megkétszereződött a nemzetközi migrációban résztvevők száma, a világ teljes népességének 15%-át tették ki 2024-ben (IOM UN

[2] A cím alatt elhelyezkedő jelmagyarázat (balról jobbra): összes résztvevő, férfiak, nők, migrációban résztvevők részesedése a világ össznépességéből. Bal oldali y tengely: millió (bevándorlók száma). Jobb oldali y tengely: százalék (migránsok részesedése a világ össznépességéből). X tengely: Megfigyelt időszak (UN DESA, 2025).

Migration, 2024). Ez a populáció 304 millió fővel, az Egyesült Államok után a világ 4. legnépesebb országa lenne. A befogadó ország népességéhez mérve nagyobb számban az etnikai (például a kelet-európaiak bevándorlása Észak-Amerikába a 19–20. században) és vallási (például a muszlimok migrációja Szaúd-Arábiába) viszonyok megváltoztatására is képesek, de enélkül is jelentős kisebbséget tudnak alkotni, akik akár kisebbségi jogokat és egyéb kedvezményeket is kaphatnak befogadó országuktól.

A nemzetközi vándorlás leírására számos modell létezik (például a gravitációs modell és a push-pull modell) (Kovács, 2002, 98–110; King, 2002, 11–12), azonban jelen leíró tanulmánynak nem célja ezeknek a bemutatása.

Migráció Kanada történelmében

A 2015-ös választásokat követően 10 évig hatalmon lévő elnök, Justin Trudeau az ország erősségének tartotta, hogy a külföldi munkaerő bevonzásával több tehetséges embernek teszik lehetővé, hogy munkát vállalhasson az országban, ezáltal növelve Kanada gazdasági lehetőségeit (Abu-Laban, 2024, 1803). A Trudeau által követett bevándorlási politika, valamint a letelepedési feltételek és a multikulturalizmus törvénybe foglalása Kanadát a migráció kérdésében az egyik legliberálisabb országgá tette. Kanadával ellentétben, az Egyesült Államok a 2024-es elnökválasztás óta korlátozza a munkaerő pótlásának hasonló forrásait, így a kanadai miniszterelnök szerint, ők hátrányból indulnak, kevesebb embert vonhatnak be fejlődésükbe (Abu-Laban, 2024, 1803). Jelen tanulmány azonban, a terjedelem miatt részletesebben nem tér ki a két ország összehasonlítására a migráció és az azzal kapcsolatos gazdasági kérdésekben.

A történelmi távlatokat tekintve, 1851 óta több bevándorlási hullám is érintette Kanadát, amelyekről általánosságban elmondható az európai vagy brit etnikai túlsúly, amely nagymértékben formálta az ország kultúrájának alakulását. A 20. század elején évente átlagosan 120 ezer letelepedni kívánó ember érkezett az országba. Edmonston (2016, 79) az első nagyobb hullámot 1900 és 1914 közé teszi, amely nagyban annak volt köszönhető, hogy ekkor kezdődött meg az ország nyugati területeinek urbanizációja és iparosodása, ami jelentős munkaerőt igényelt. Az ekkor érkezők számottevően zsidók voltak (138 ezer fő), valamint az Orosz Birodalomból és Kelet-Európából is jelentős vándorlás indult meg az észak-amerikai ország felé. Az 1900-as népszámlálás alapján a Kanadán kívül születettek 12,7%-át tették ki az össznépességnek, a bevándorlók 19%-a az Egyesült Államokból származott, 57%-uk a Brit-szigetekről

vándorolt át. Ekkor az ország népességének 96%-a európai származású volt. A következő népszámlálás során, 1911-ben, már 22% volt a letelepedők aránya, a brit (49%), az amerikai (19%) és az orosz (6%) bevándorlás továbbra is jelentős maradt (Canadian Council for Refugees, 2000). A népszámlálások (1900–1999) során a nemek aránya viszonylag kiegyenlített volt, olykor férfitöbblet figyelhető meg, hiszen ők a nőknél hajlamosabbak a migrációra, gyakran munkahelyet keresve, vagy a lehetőségeket feltérképezve érkeznek az adott országba, mielőtt idősebb vagy fiatalabb családtagjaik, feleségük és gyermekeik csatlakoznának hozzájuk. Az első világháború alatt a bevándorlási hullám lassult, az 1920-as években azonban újra felerősödött a gyengélkedő európai és a növekvő kanadai gazdaságnak köszönhetően. A második világháború hasonló hatással járt: a politikai szabadság, valamint a gazdasági jólét a többi országhoz képest vonzóvá tette Kanadát még az európaiak számára is, így folyamatosan nőni kezdett a külföldről letelepedni kívánók száma (Edmonston, 2016, 79–81). Ebben a hullámban továbbra is jelentős maradt a brit (52%), az amerikai (19%) és az orosz bevándorlás (5%), így az országban élők 22%-a bevándorló volt. Az 1931-es népszámlálás során megjelenik 14% közép-európai származású letelepedő, valamint 3% ázsiai. 1941-ben már 7% a Lengyelországból származók aránya, a bevándorlók ekkor 17,5%-át teszik ki az ország népességének (Canadian Council for Refugees, 2000). Azonban 1947-ben Mackenzie King a liberális miniszterelnök kijelentette, hogy nem igénylik a más térségekből való bevándorlást, kifejezetten nem az Európától keletre és délre eső országokból, mert az alapjaiban változtatná meg társadalmukat. Az 1951-es népszámlálás során 14,7%-ra csökken a letelepedők aránya, a legjelentősebb kibocsátó országok továbbra is az Egyesült Királyság (44%), az Egyesült Államok (13,7%), és mellettük még a Szovjetunió (9%) és Írország (8%) (Canadian Council for Refugees, 2000). 1952-ben a szabályozások szintén a Brit Nemzetközösség fehér bőrű tagjainak, valamint az amerikai és francia polgároknak kedveztek, kizárva ezzel többmillió ember számára a letelepedés lehetőségét (Abu-Laban, 2024, 1804–1805). 1961-ben 15,6%-ra emelkedett a bevándorlók aránya, az Egyesült Királyság mellett (34%), Európa is szignifikáns kibocsátó területté vált, az érkezők 51%-a innen származott (például az egész népességből 9% olasznak vallotta magát) (Canadian Council for Refugees, 2000). 1962-ben kezdődött el a faji alapú megkülönböztetés felszámolása, amelynek keretében addig főként az Európából érkezőket részesítették előnyben. Ezt követően jelent meg a szakképzettség fontosságának hangsúlyozása, azonban az Európán kívülről érkezőknek (például India, Pakisztán és Ceylon) továbbra is szükségük volt a már Kanadában élő családtagjaik támogató levelére. 1966-ban

Lester B. Pearson, liberális miniszterelnök kormánya kiadta a The White Paper of Immigration című nyilatkozatot (Government of Canada, 1966), amely alapjául szolgált a következő év törvénymódosításainak. Szerepelt benne, hogy milyen negatív következményekkel lehet az országra, ha nagymértékű a képzetlen bevándorlók száma és aránya – különös tekintettel a bizonytalan gazdasági helyzetükre. Ezt követően az 1967-es migrációs törvények jelentős változásokat idéztek elő: az új szabályozás nemcsak egy pontrendszert állított fel annak érdekében, hogy azok költözzenek ide, akik a leginkább pozitív hatással lennének a gazdaság fellendülésére, hanem kategorizálta is bevándorlókat. Gazdasági, családegyesítési, valamint humanitárius okokból érkezőket különböztetett meg egymástól, amely szempontok a mai napig szerepelnek a migrációs szabályozásokban (Abu-Laban, 2024, 1804–1805). Az 1967-es törvényt azzal a feltétellel hozták létre, hogy annak szinkronban kell lennie a gazdasági érdekekkel; a bevándorlók elbírálásánál szinte teljesen előtérbe került a képzettség, főként azon személyek esetében, akik gazdasági és nem családegyesítési célból kívántak bevándorolni (Abu-Laban, 2024, 1804). A bővülő munkalehetőségeket sokan pozitívan értékelték, valamint az 1967-es törvénymódosításnak köszönhetően még több ország kivándorlóinak adott lehetőséget, köztük ázsiai és latin-amerikai országok lakosainak, eddig ugyanis az európai letelepedőket részesítette előnyben a meglévő szabályozás. A törvénymódosítás egyéni pontozási rendszert is bevezetett, amely alapján a képzett fiatal felnőttek elsőbbséget élveztek, így próbálták meg bevonzani a frissen képzett munkaerőt (Edmonston, 2016, 78–81). Az 1971-es népszámlálás során folytatódott az európai többlet a bevándorlók között, a legjelentősebb országok az Egyesült Királyság (28%), Olaszország (12%), Németország (6%), valamint Lengyelország (5%) és a Szovjetunió (5%) voltak. Emellett megjelenik közel 4% ázsiai, és 2% „egyéb" származási országú letelepedő, amelyben főként afrikai országok szerepeltek. A kanadai társadalomnak továbbra is a 15%-át tették ki a más születési országgal rendelkezők. Az 1981-es cenzus adatain már erősebben érződik az 1967-es törvények hatása, 67% európai származású mellett, 14% Ázsiából, 8,5% Észak- és Közép-Amerikából, 4,5% a karibi térségből és 2,7% Afrikából érkezett (Canadian Council for Refugees, 2000).

Az 1991-es népszámlálás további növekedést mutat az Európán kívüli térségekből érkezők számában. 54%-uk Európában, míg 25%-uk Ázsiában, 6%-uk az Egyesült Államokban, 5%-uk a karibi térségben és 4%-uk Afrikában született (Canadian Council for Refugees, 2000). Az 1990-es években már kifejezetten hátrányból indultak a bevándorolni kívánó családok, és elsősorban azok lettek előtérbe helyezve, akik hozzá kívántak és hozzá tudtak járulni Kanada

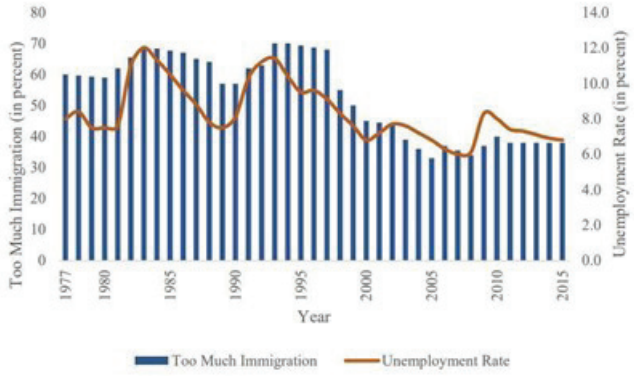
globális versenyképességének növeléséhez. Az OECD országok között jelentős verseny zajlik a tehetséges és képzett munkaerő bevonzásáért. A folyamatot, amikor egy ország más térségekből kívánja a magasan képzett munkaerejét növelni, gyakran „agyelszívásként" (brain drain) szokták jellemezni (Kovács, 2002, 105). A befogadó fél szempontjából általában pozitív a folyamat, azonban az érkező számára kockázatos és kihívásokkal teli lehet az új élet elkezdése, a meglévő otthonuktól és anyanyelvi környezetüktől távol. Ezen versengés keretén belül a 2010-es években Kanada bevezetett egy kétlépcsős modellt, amely további előnyökben részesítette a már állásajánlattal is rendelkező bevándorlókat. Ezzel a kiegészítéssel azt kívánták elérni, hogy kevesebb olyan személy tartózkodjon az országban, akik munkanélküliként akár hosszabb vagy rövidebb ideig terhelik az állami ellátórendszert (Abu-Laban, 2024, 1804–1805). 2021-ben az ország csaknem 100 millió dolláros befektetéssel kívánta támogatni az újonnan érkezők integrációját. Az összeggel egy hároméves projektet terveztek létrehozni, amely keretében segíteni szerették volna a letelepedők munkába állását, lakhatását, nyelvtanulási lehetőséggel kiegészítve (Immigration, 2021). Ehhez viszonyítva, 2021 során 308 milliárd dollárt tervezett fordítani az egészségügyre a kanadai állam, vagyis állampolgáronként 8019 dollárt (CIHI, 2021).

Kanada egy olyan multikulturális ország, amely ma már elöregedő[3] társadalommal rendelkezik. Ennek okán jól kutatható példája lehet a bevándorlás társadalmi hatásainak, hiszen szükséges a munkaerejének pótlására, azonban a bevándorlás megítélése társadalmi és politikai értelemben is megosztottságot generált. Az országnak több törekvése is volt arra, hogy külföldről bevonzza a tehetséges munkaerőt, ezzel pótolva a munkaerőhiányt.[4] 2018. október 31-én Ahmed Hussein, a kanadai nemzetközi fejlesztési miniszter nyilatkozatában (Blower, 2020, 5) arra tért ki, hogy a meglévő humán erőforrásra támaszkodva nehezebb elérni a gazdasági fejlődés csúcsát, így fontos a munkaerő pótlása. Emellett szükséges olyan lehetőségeket teremteni, amelyek eredményeképpen minél több tanult és jó munkaképességű ember költözik az országba.

[3] 2023-as adatok (forrás: KSH) alapján Kanada népességének 19,5%-a 65 év feletti, amely meghaladja a 15 év alattiak számát (15,4%). Az ország öregedési indexe 126,9%. Összehasonlításként Magyarország öregedési indexe 141,5%, 65 év feletti népessége (20,5%) szintén meghaladja a 15 év alattiak arányát (14,5%) (KSH-Öregedési index, 2023).

[4] 2025 áprilisában 6,9% volt a munkanélküliségi ráta Kanadában, és 2024 első negyedében 648 600 állás maradt betöltetlenül (Government of Canada, 2021a). Ehhez képest Magyarországon 2023 decemberében csak 4,2% volt a munkanélküliségi ráta (Központi Statisztikai Hivatal, é. n.), az üres munkahelyek aránya 2% volt 2024 utolsó negyedében (Munkaerő – Központi Statisztikai Hivatal, é. n.).

A migráció társadalmi megítélését már az 1970-es évek óta mérik Kanadában (Edmonston, 2016, 104). 1977 és 1995 között a megkérdezettek 60%-a gondolta túl soknak az érkezők számát (2. ábra). Kanada történelmében ez az időszak egy hosszabb, recesszió nélküli korszaknak tekinthető. Az ebben az időszakban megjelenő kilengés a negatív vélemények arányában csak átmenetinek tekinthető. Viszont azóta az elutasítottság mértéke folyamatosan csökken. A felmérések alapján a társadalom egyre elfogadóbb és toleránsabb lett a bevándorlással szemben; az adatokban csak néhány kiugrás figyelhető meg a negatív megítélés irányába, például a 2008-as gazdasági válság után. Az előző évtizedben a többség (nagyjából 55%) úgy gondolta, hogy gazdasági fejlődést és társadalmi növekedést hozhat a bevándorlás, így nekik is érdekük lehet az érkezők integrálása. Azonban fontos figyelembe venni a bevándorlók számát napjainkban: 2023-ban az első generációs bevándorlók aránya a népességen belül elérte az egynegyedet 26,4%-kal, a második generáció pedig 17,6%-kal volt jelen. Összesítve 44% a letelepedők két generációja, amely közel a kanadai társadalom fele, így véleményük jelentősen látszódhat a közvélemény-kutatásokban.

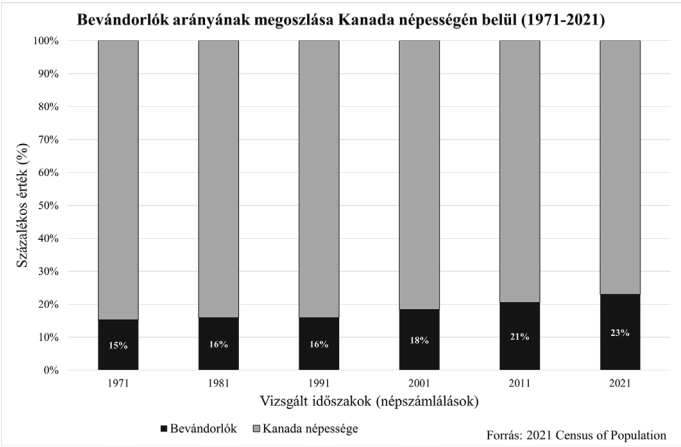

2. ábra. A migráció megítélése és a munkanélküliség közötti kapcsolat 1977–2012 között Kanadában
Forrás: Edmonston, 2015, 104)[5]

A bevándorlást jelentős mértékben ellensúlyozza a kivándorlás mértéke. Számos, Kanadába bevándorolt személy úgy érzi, hogy az ország nem ad

[5] Bal oldali Y tengely: %-ban kifejezve azon válaszadók száma, akik a migráció mértékét soknak tartják az országban. X tengely: Vizsgált időszak. Jobb oldali Y tengely: Munkanélküliségi ráta %-ban kifejezve.

megfelelő lehetőségeket az integrációra, valamint több esetben is diszkriminációt szenvednek el. Egy 2008–2009-es felmérés során kiderült, hogy a kanadai munkáltatók hajlamosak név alapján hátrányos megkülönböztetésben részesíteni a jelentkezőket. A kutatás eredménye szerint, az angol névvel rendelkezők nagyobb eséllyel kaptak pozitív választ, mint azok, akiknek külföldi hangzású neve volt (például pakisztáni, indiai vagy görög) (The Abdul Latif Jameel Poverty Action Lab, 2009). Az országban születettek között is vannak olyanok, akik egy másik ország oktatásába vagy munkaerőpiacába kapcsolódnak be, és végül külföldön maradnak, ezzel is erősítve az emigráció mértékét (Edmonston, 2016, 81–84). A 2011-es népszámlálás szerint az országba érkezőknek nagyjából fele 25 és 44 éves kor közé esik, egyharmaduk gyermekkorú, elenyésző részük pedig 65 év feletti – utóbbiak vélhetően családegyesítési szándékkal érkeznek az országba. Nagy részük házas vagy élettársként költözik az országba: a 25 és 44 éves kor közöttiek háromnegyede van házastársi viszonyban, míg hozzájuk képest a hasonló korosztályú, nem bevándorló népességnek csak a 60%-a (Edmonston, 2016, 85–86).

3. ábra. A bevándorlók arányának megoszlása Kanada népességén belül 1980–2021 között
Saját szerkesztésű ábra a Statistics Canada (2021) Census of Population és Canadian Council for Refugees (2000) adatai alapján. Az ábrán az első generációs bevándorlók láthatók

Integrációjuk szintén összetett kérdés, például az európaiak, akik nem a látható kisebbség tagjai, könnyen beilleszkednek, és jobb esélyekkel kapnak

munkát. Ezzel szemben azon bevándorlók, akik a látható kisebbségbe tartoznak (visible minority[6]) gyakran diszkriminálva érzik magukat a munkaerőpiacon és az élet több területén is, megnehezítve ezzel a gazdasági és kulturális asszimilációt (Japaridze és Kaplan, 2023, 12–14). A gyermekek beilleszkedése kiemelt szereppel bír, mivel ők a jövő választói és állampolgárai, így társadalmi struktúrák koherenciájának megőrzése céljából fontos, hogy a társadalom részének érezzék magukat. Az újabb generációk az iskolában egyre többet tanulnak a diverzitásról és az elfogadásról, ennek ellenére a bevándorlók továbbra is kirekesztettnek érezhetik magukat. (Például, ha felzárkóztató órára szükséges járniuk, akkor a társaiktól elkülönülve kell tanulniuk. A szeparált oktatás sokszor nyelvtudásuk alacsony szintje, vagy a menekülés és költözés során a több hónapnyi oktatásból való kimaradás miatt elengedhetetlen.) (Kaufmann, 2021, 55). Emellett az országban meglévő népességeloszlást is érdemes figyelembe venni, hiszen a bevándorlók általában a nagyvárosokban telepednek le, amelyek már jelenleg is a túlnépesedés határán helyezkednek el, miközben vidéken egyre kevesebben laknak. A kis- és középvárosok elnéptelenedése ellen fontosak azok a helyi kezdeményezések, amelyek célja, hogy lehetőségek és támogatások biztosítása révén vonzóvá tegyék a bevándorlók számára a kisebb településeket, és ne emelkedjen a városok súlya, valamint ne növekedjen a vidék-város ellentét, amelyet a migráció fokozhat (Blower, 2020 1–2).

Összefoglalva, a kanadai migráció jelentősége nemcsak gazdasági szempontból jelentős, hanem a települések súlya miatt is. A bevándorlók munkaerőpiacon való elhelyezkedése egyszerre elvárt, a munkaerőhiány pótlása céljából, és nehezített is, a diszkrimináció miatt. Kutatásomban a Kanadába irányuló migráció jelenetőségének felvázolása után a Manisfeto Project, valamint a Chapel Hill Expert Survey adatait felhasználva kvantitatívan elemeztem a politikai pártok viszonyulását a migrációhoz a 2019-es választások során. A CHES kvalitatív elemzést nyújt, szakértői véleményeken alapszik, a tematizáció a pártprogramok és az egyes pártok képviselőinek retorikája alapján kerül bemutatásra. A biztonságiasítás elmélete szerint egy probléma akkor válik programponttá, ha van egy közönség, amelyet foglalkoztat, és aki szintén biztonsági kockázatnak tartja az adott ügyet (Buzan és mtsai, 1998). Az utóbbi évek felgyorsult migrációs hullámai és illegális bevándorlási

[6] Az Employment Equity Act a következőképp definiálja: „*az őslakos népeken kívüli, nem kaukázusi fajú vagy nem fehér bőrű személyek*". Nagyrészt az alábbi csoportok tartoznak közéjük: dél-ázsiai, kínai, sötétbőrű (afrikai), fülöp-szigeteki, latin-amerikai, délkelet-ázsiai, nyugat-ázsiai, koreai és japán népcsoportok (Government of Canada, 2021b).

kísérletei konfliktusokat és bizalmatlanságot keltettek a befogadó országokban, így Kanadában is élénk vita bontakozott ki az egyes pártok között az újonnan érkezőkről és letelepedésükről (Eroukhmanoff, 2018).

A Manifesto Project a pártok programjait, a párttagok beszédeit elemezve szintén kvalitatívan értékel. Fő célja, hogy vizsgálja a pártprogramok törvénybe foglalásának útját, valamint a szavazók és a programok közötti kapcsolatot (Manifesto Project Database, é. n.).

A két adatforrás kiegészíti egymást az egyes témákban, így átfogóbb elemzés valósul meg.

Az eddig bemutatott háttérinformációk alapján a vizsgálat során megfogalmazott kutatási kérdések a következők: Vajon a pártoknak a politikai bal-jobb-oldalon történő elhelyezkedése befolyásolja a migráció megítélését Kanadában? Van-e különbség az általános értelemben vett politikai bal-jobb és a gazdasági bal-jobb között a bevándorlás megítélését illetően? Összefügg-e a protekcionizmus a bevándorlás megítélésével? A bal-jobb skálán való elhelyezkedés befolyásolja az etnikumokhoz és a multikulturalizmushoz való hozzáállást?

A bevándorlás megítélése a politikai pártok szempontjából

A bevándorlás megítélésének vizsgálatát megelőzően érdemes figyelembe venni a kanadai pártrendszert meghatározó pártok körét. A 2019-es választásokat megelőző időszakban a liberális pártok migrációt támogató programot hirdettek, az akkori európai és egyesült államokbeli szabályozásokkal szembe menve (Smith, 2019). Politikai szempontból szavazatmaximalizálásnak is tekinthető ez a lépés, hiszen a már állampolgárságot és ezzel szavazati jogot szerzett bevándorlók támogatását kívánta elérni. Ezzel szemben a konzervatív pártok programjában a migráció bizonyos fokú elutasítása vagy mérséklésének igénye figyelhető meg. A 2019-es választások során Kanadában hat jelentősebb politikai párt (a Bloc Québécois, a Conservative Party of Canada, a Green Party of Canada, a Liberal Party of Canada, a New Democratic és a People's Party of Canada) volt jelen, ezek véleményét, hozzáállását vizsgáltam a migrációval kapcsolatban.

A Bloc Québécois (BQ) a Konzervatív és a Liberális pártot elhagyó, québeci parlamenti tagokból alakult meg az 1990-es évek elején, a Meech Lake Egyezmény sikertelensége után (Bloc Québécois, 2023). A provincia érdekeit és szuverenitását képviselve az Alsó Házban, csak québeci jelölteket indít. A párt jelentős mértékben támogatja a bevándorlást, mert úgy gondolja, hogy

az fejlődést hozhat az ország és a társadalom számára, ezért a társadalmi és gazdasági integráció fontos eleme politikájuknak. Azonban a párt képviselői a multikulturalizmussal nem értenek egyet, mivel úgy gondolják, hogy a jelenlegi rendszerükkel az összeegyeztethetetlen (Manifesto Project Data Dashboard: Browse Corpus, 2024).

A Conservative Party of Canada (CPC) a második legnépszerűbb párt a választók körében (Poll Tracker, 2025). A párt támogatja az erős szövetségi kormányrendszert, a konzervatív szociál- és gazdaságpolitikát, valamint az ország haderejének bevetését a nemzetközi békefenntartás érdekében (Britannica, 2025). Azonban az illegális bevándorlást ellenzi, főként az Egyesült Államokkal kötött Safe Third Country Agreement megszegése miatt (Ruf, 2025). A megállapodás lényege, hogy a két ország között ne legyen átjárás a bevándorlók számára, a menekültjogot kérvényezőnek az első biztonságosnak ítélt országban kell maradnia. Azonban a párt továbbra is támogatja a gazdasági célú, valamint humanitárius bevándorlást, amennyiben az legális. A CPC képviselői úgy gondolják, hogy a Kanadában tanuló nemzetközi hallgatók segíthetnek a munkaerőhiány pótlásában, valamint a családok egyesítését is patronálják. A konzervatívok célja, hogy az országba érkezők megkapják a megfelelő támogatásokat és integrálódjanak a társadalomba. Emellett a beköltözők kiszolgáltatottabb csoportjainak, mint például a nők és az LMBTQ+ külön segítséget szeretnének nyújtani (Conservative Party of Canada, 2023).

A Green Party of Canada (GPC) a környezetvédelem, a béke, az emberi jogok és a fenntarthatóbb gazdaság kialakítása mellett kötelezte el magát. Az 1960-as években indult mozgalom a fogyasztói társadalom ellen lépett fel elsőként, végül 1983-ban párttá szerveződött (Green Party of Canada, 2025). A zöldek a migrációra pozitívan tekintenek, hiszen azt a gazdasági fejlődés kulcsaként értelmezik. A párttaggok a migrációs politika reformját sürgetik, hogy az elöregedő társadalom fiatalokra vetített negatív következményeit mérsékelhessék. A párt a Safe Third Country Agreement felmondását szintén támogatja, valamint olyan intézményi keretek kialakítása mellett szólal fel, amelyek segítik és megkönnyítik a külföldiek érkezését és munkába állását. Köztük egy olyan szisztéma létrehozása a cél, amely megvizsgálja a kanadai standard rendszer szerint a bevándorlók már meglévő képesítéseit, és ennek megfelelően ajánlanak számukra lehetőségeket a munkaerőpiacon, elkerülve azt, hogy képzettségi szintjük alatt kelljen munkát végezni. Emellett a párt támogatná a bevándorlók oktatásának fejlesztését, főként ingyenes nyelvtanulási lehetőségek formájában, és rendezni szeretné azon bevándorlók helyzetét, akik nem rendelkeznek a megfelelő papírokkal, nincs állampolgárságuk, azonban

humanitárius vagy gazdasági okokból fontos volna, hogy az országban telepedjenek le (Green Party of Canada, 2025). A párt deklarált célja, hogy minél több embert telepítsen le végleges formában az országban, ennek során különösen a diákokat és munkavállalókat támogatják.

A Liberal Party of Canada (LPC) egy balközép párt, amely az ország történelmének jelentős részében uralta a politikai palettát (Liberal Party of Canada, 2025). A 2000-es évek eleji botránya[7] miatt másfél évtizedig a perifériára került, majd 2015-ben Justin Pierre Trudeau megválasztásával sikerült újból az élre törnie. Az LPC a migrációt jelentős mértékben támogatja, hiszen azt az elöregedő társadalomból adódó munkaerőhiány pótlásához és a gazdaság megfelelő működéséhez elengedhetetlennek tartja. Az LPC szintén a tehetséges és képzett munkaerő bevonzását célozza meg. Azonban a párt támogatja, hogy a megfelelő lehetőségek biztosítása mellett a kevésbé lakott területekre – például kisebb városokba – is települjenek bevándorlók. A Municipal Nominee Program keretében a helyi közösségek és munkaügyi tanácsok, kereskedelmi kamarák engedélyt kapnak, hogy közvetlenül szponzorálják az állandó tartózkodásra jogosultakat. Amennyiben az érkezők megfelelnek a kritériumoknak, díjmentesen folyamodhatnak állampolgárságért (Manifesto Project Data Dashboard: Browse Corpus, 2024).

A New Democratic Party (NDP) egy baloldali szociáldemokrata párt (New Democratic Party (NDP), 2025). 2017 októberétől Jagmeet Singh vezeti a pártot, aki emberjogi ügyvéd, valamint bevándorló szülők gyermeke, így a más népek tradícióinak elismerését személyes indíttatásból adódóan is fontosnak tartja (Meet Jagmeet Singh, 2025). A szegénység és az egyenlőtlenségek felszámolását kezdeményezte, valamint elítéli a jelenlegi kormányt, mert hiába támogatják a bevándorlást, akik az országba érkeznek, évekig nem kapják meg a megfelelő támogatást, az állampolgárságot, amely megnehezítheti a munkavállalást, valamint rossz anyagi körülményeket idézhet elő. A meglévőnél igazságosabb szabályozást kívánna elérni a párt, a tartományokkal együtt dolgozva minél hamarabb munkához és letelepedéshez szeretné juttatni az embereket. A pártprogram alapján látható, hogy az NDP kiemelt elemként kezeli a családok egyesítését, igazságtalannak tartja, hogy kevesen jelentkezhetnek a szponzorprogramba, amely segít az idősebb családtagoknak, szülőknek és nagyszülőknek az országba költözésben. A párt minden lehetőséget meg akar adni azoknak, akik szakképzettek és itt szeretnének dolgozni, hogy

[7] Az 1995-ös québeci népszavazás után 1996-ban a szövetségi kormányzást erősítő és népszerűsítő szponzorprogram során a liberális párt tagjai 300 millió dollárt kezeltek korrupt módon, amelyből 100 millió dollár a párt támogatására lett elkülönítve (*Sponsorship Scandal (Adscam)*, 2025).

időben megkapják állampolgárságukat, és végleg az országban maradhassanak. A pártprogram szerint az ország a betelepülők által létrejövő diverzitástól erősödik, és ezt az értéket fontos hasznosítani (Manifesto Project Data Dashboard: Browse Corpus, 2024).

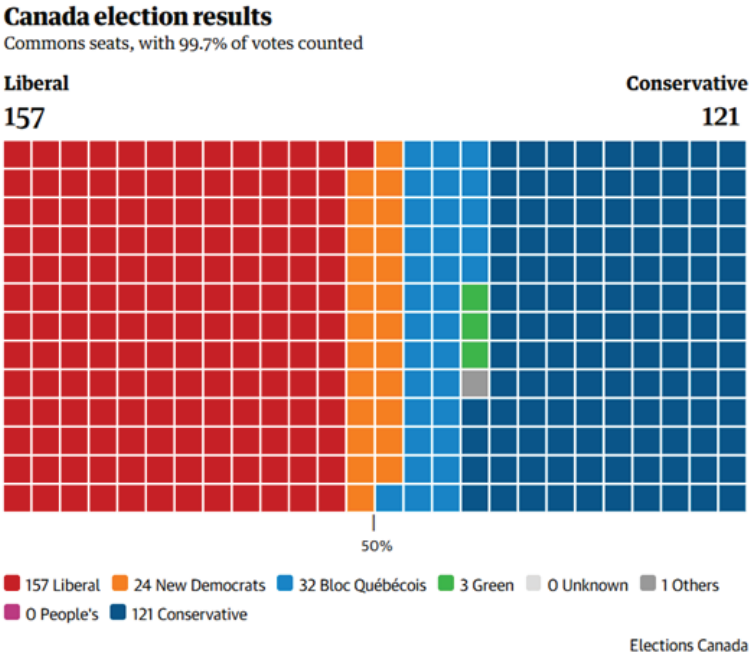
A People's Party Canada (PPC) a legfiatalabb az eddig felsorolt pártok közül. A párt 2018-ban alakult meg Maxime Bernier irányításával, aki a Conservative Party of Canada 2011-es választási győzelme után miniszterként tevékenykedett 2015-ig. Azonban korrupcióra hivatkozva otthagyta volt pártját és sajátot alapított (Tunney, 2018). Maxime jelenleg a konzervatív értékeket képviseli, szeretné, ha az ország, nem más nemzetközi szereplők érdekeit szolgálná, a saját társadalmát kívánja segíteni. A párt ellenzi a gazdasági intervenciót és a diverzitást, amelyek a bevándorlással együtt járnak, valamint nem kívánja, hogy az adófizetők finanszírozzák a menekülteket, ő is a gazdaság fellendítésében látja az országba költözők szerepét. Bernier álláspontja hasonlít az európai szuverenista felfogáshoz, amely szerint a migráció emberi jog, azonban a célország eredeti lakóinak jogukban áll meghatározni, kik és mennyien érkeznek oda hosszútávra. Az ellensúlyozás szükséges annak érdekében, hogy ne terhelje le az országot az érkezők hulláma.

A 2019-es választások eredményei

A választásokat követően Justin Trudeau maradt a miniszterelnöki pozícióban, azonban szavazatainak egy részét elvesztette, így az előző választásokhoz képest 20-szal kevesebb, azaz 157 mandátumot kapott a 343 fős parlamentben,[8] ami csak egy kisebbségben lévő kormány alapításához volt elegendő. Trudeau azóta lemondott pozíciójáról, így 2023-ban induló elnökségi ciklusát már nem teljesítette (Paternoster, 2025). A konzervatív párt 26-tal, a quebeci pedig 22-vel több helyet szerzett, így 2019-ben a Conservative Party 121, a Bloc Québécois pedig 32 képviselővel rendelkezett. A 2019-es választások kedvezőtlen eredményt hoztak a New Democratic Party-nak is, hiszen 15 helyet elvesztettek, így csak 24, míg a Green Party csak 3 széket foglalhatott el (Clarke és Levett, 2019).

Kanada politikájában az Egyesült Államokkal ellentétben nem figyelhető meg az elszigetelődésre való törekvés (izolacionizmus). Az országban többségében a bevándorlást továbbra is előnyösnek tartották, amellyel elsősorban a munkaerőhiányt pótolhatják (Abu-Laban, 2024, 1803).

[8] A 2019-es választások során csak 338 széket foglaltak el a képviselők, 5 szék üresen maradt (Federal Election 2019 Live Results, 2019).

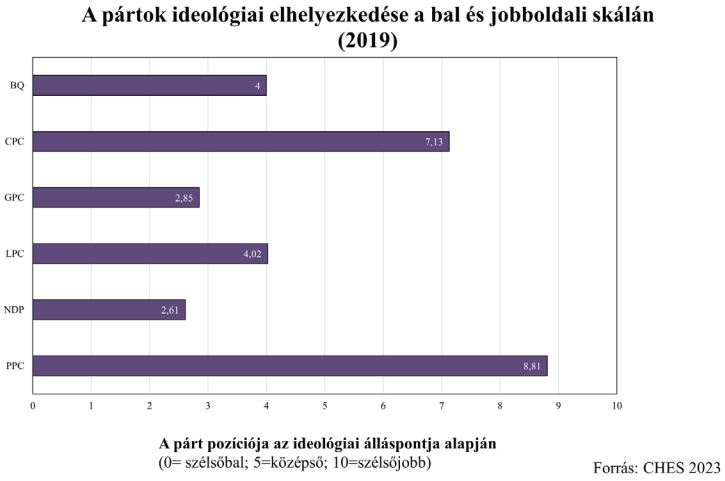
4. ábra. A 2019-es választások eredménye (Clarke és Levett, 2019). A parlementi székek megoszlása a pártok között, a szavazatok 99,7%-a szerint[9]

Eredmények

A Manifesto Project 2024-es, valamint a Chapel Hill Expert Survey 2023-as adatai alapján láthatóvá válik a pártok elhelyezkedése az egyes ügyekben, vagyis az, hogy mennyire támogatták vagy ellenezték az adott kérdéskört. Ezen kérdéskörök jelentős része a bevándorlással és a gazdasággal kapcsolatosak, valamint a felmérés az egyes pártok ideológiai pozícióját is tartalmazza. Fontos megemlíteni, hogy a People's Party of Canada esetében, 2018-as megalakulása miatt, bizonyos kérdésekben nem rendelkezünk adatokkal.

[9] A székek megoszlása a 343 fős parlamentben: 157 liberális, 24 új demokrata, 32 Bloc Quebecois tag, 3 zöld, 0 ismeretlen, 1 egyéb, 0 People's Party és 121 konzervatív. A 343 parlamenti székből 5 üresen maradt; ezek nem jelennek meg az ábrán (Federal Election 2019 Live Results, 2019).

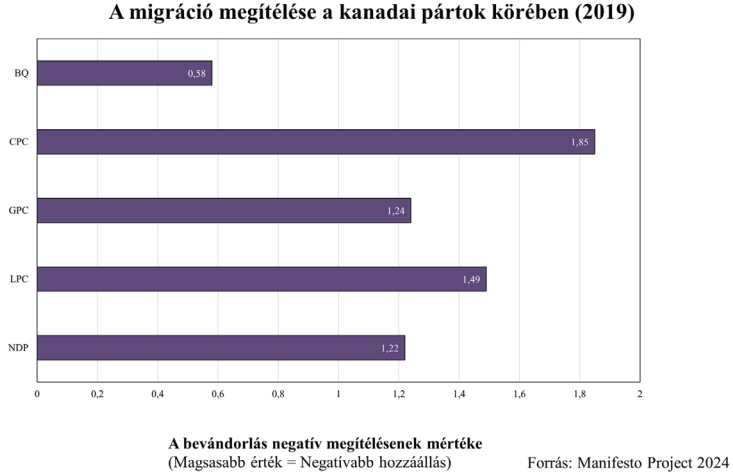
Lényeges szempont az ideológiai elhelyezkedés, mivel ez megadhatja, hogy támogatja, vagy elutasítja-e egy párt a migrációt, hiszen, ha eltér a blokkjától az utalhat szavazatmaximalizálásra vagy más preferenciákra. A 5. ábrán látható, hogy a pártok megoszlása a retorikájuk alapján mért ideológiai pozícióit illetően egyenletes volt: ennek értelmében két baloldali (Green Party of Canada és New Democratic Party), két centrum (Bloc Québécois és Liberal Party Canada) valamint két jobboldali (Conservative Party of Canada és People's Party of Canada) párt figyelhető meg.

5. ábra. A kanadai pártok elhelyezkedése a bal és jobboldali skálán ideológia alapján
Saját szerkesztésű ábra a CHES 2023 adatai alapján

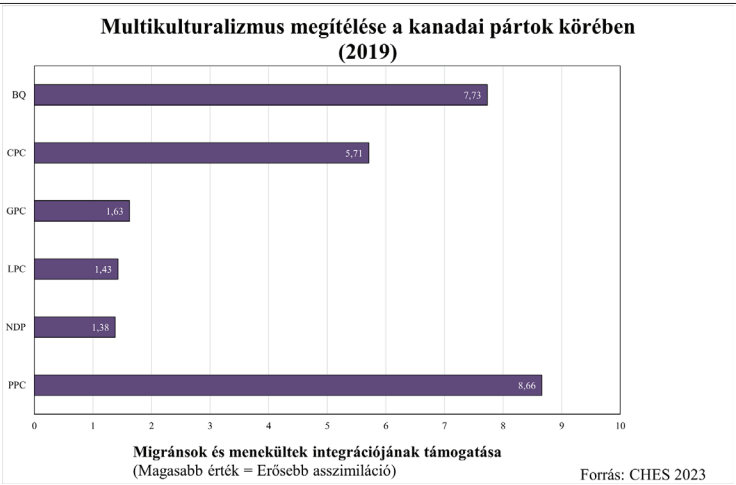
A blokkok közül a legnagyobb támogatottsággal a centrum rendelkezett a 2019-es választások során, a szavazatok 40,7%-át szerezték meg összesen (a BQ 7,6%-át kapta a szavazatoknak, az LPC 33,1%-át). A jobboldali blokk 35,9%-ot ért el összesen (a PPC 1,6%-ot, a CPC 34,3%-ot), a legkevesebb szavazatot a baloldal szerezte, összesítve 22,6%-ot (GPC 6,6%, NDP 16%). Az elemzésben fontos szempont a pártok megítélése a migrációról. A 6. ábrán megfigyelhető, hogy a választási programok alapján (Manifesto Project) a Bloc Québécois véleménye volt a legpozitívabb a bevándorlásról, míg a legnegatívabb szemlélettel a Conservative Party of Canada rendelkezett, valószínűleg az illegális határátkelések és a Safe Third Country Agreement miatt, amelyet

a párt fel akart bontani az Egyesült Államokkal. Összességében megállapítható, hogy az elemzett kanadai pártok támogatták a bevándorlást, azonban ez eltérő mértékű volt. Közös pontként talán a szakképzett külföldi munkavállalók Kanadába történő integrációját tekintették, bízva az esetleges jövőbeli gazdasági fellendülésben. A People's Party of Canada-ról nincs adat ebben a kérdésben, de programjuk alapján nem támogatták a nagymértékű migrációt, szerették volna elkerülni az állami ellátás leterheltségét, amelyet esetlegesen okozhatnak a munkanélküli bevándorlók (Immigration - PPC, 2024).

6. ábra. Kanadai pártok megítélése a migrációról és annak súlya a pártprogramban. A People's Party of Canada-ról nincs adat
Saját szerkesztésű ábra a Manifesto Project 2024 adatai alapján

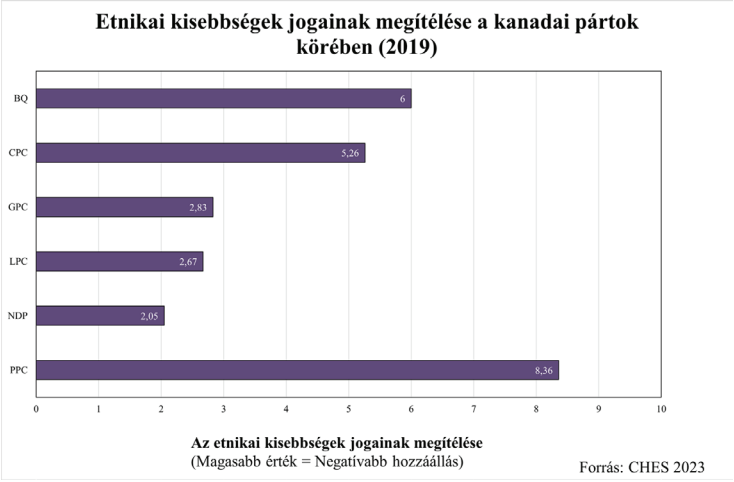
A 7. ábra mutatja, hogy a People's Party of Canada erősen ellenezte a multikulturalizmust, úgy gondolta, hogy ha nem tesznek eleget az integrálás érdekében a bevándorlók szegregátumokban, a társadalom többi részétől elkülönülve élnének, így nem ismerik meg a kultúrát és nem sajátítják el az ország hivatalos nyelveit (Immigration - PPC, 2024). A Bloc Québécois kevesebb figyelmet fordított a kérdésre, és úgy tartotta, hogy a kanadai modell nem működne az ő tartományukban, számukra fontos, hogy a bevándorlók adaptálódjanak a hagyományaikhoz (CBC, 2007). A többi párt elfogadóbb volt a diverzitással kapcsolatban, a Conservative Party of Canada azonban szintén inkább az asszimilációt támogatta.

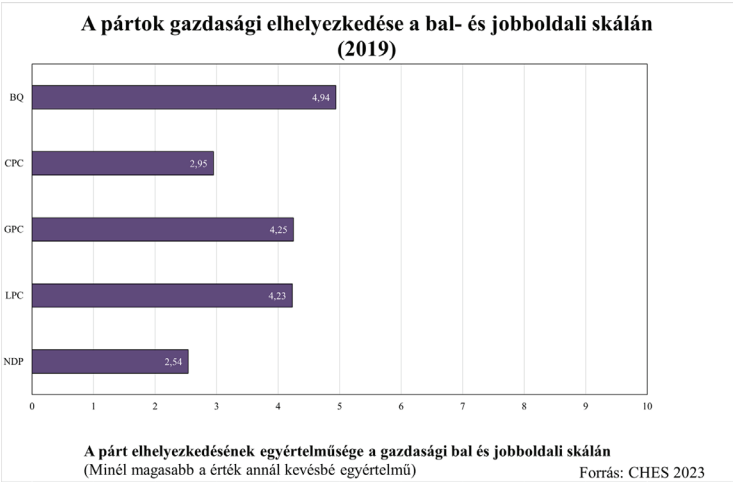
7. ábra. Kanadai pártok megítélése a multikulturalizmusról
Saját szerkesztésű ábra a CHES 2023 adatai alapján

Összehasonlításképpen érdemes figyelembe venni a vizsgált pártok etnikai kisebbségek jogaival kapcsolatos álláspontját, hiszen ez nemcsak a pártok viszonyában tekinthető relatívnak, hanem az egyes ügyek is más-más súllyal rendelkeznek. Az etnikumok jelentős része a bevándorlás miatt jelenik meg, így fontos megvizsgálni, hogyan viszonyulnak a társadalmuktól eltérő csoportokhoz. A 8. ábrán látható, hogy a multikulturalizmushoz hasonlóan a People's Party of Canada az etnikai kisebbségek jogait sem támogatta, mivel, ha külön jogokat kapnának, azzal vonzóbbá válna az ország a bevándorlók számára, ami ellentétes a párt érdekeivel, hiszen az a bevándorlásban a gazdasági problémákat látja. Az országba történő migráció során a külföldiek, amennyiben munkába állnának, nemcsak a termeléshez, hanem a fogyasztáshoz is hozzájárulnának, amely további keresletet és ezzel együtt munkahelyeket generálna. A Bloc Québécois, valamint a Conservative Party of Canada se csatlakozott a támogatók közé, ők is ellenezték a kulturális sokszínűséget, amely szerintük a kanadai tradíciókat fenyegeti (Manifesto Project Data Dashboard: Browse Corpus, 2024).

A gazdasági tengelyen való elhelyezkedést a 9. ábra demonstrálja: a Bloc Québécois, a Green Party of Canada és a Liberal Party of Canada magasabb értékeket mutatnak.

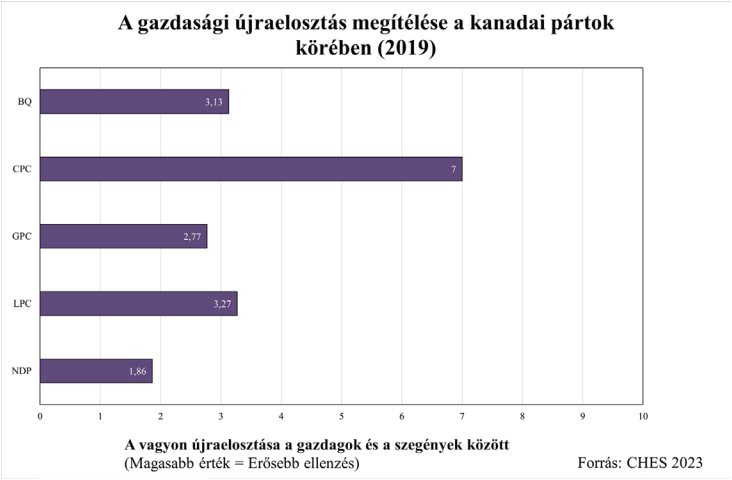
8. ábra. Kanadai pártok megítélése az etnikai kisebbségek jogairól
Saját szerkesztésű ábra a CHES 2023 adatai alapján

9. ábra. A pártok elhelyezkedése a gazdasági bal-jobb skálán
Saját szerkesztésű ábra a CHES 2023 adatai alapján

A gazdasági újraelosztás támogatásának figyelembevétele jelentős a vagyoni különbségek megítélése szempontjából. Amennyiben a gazdasági újraelosztást

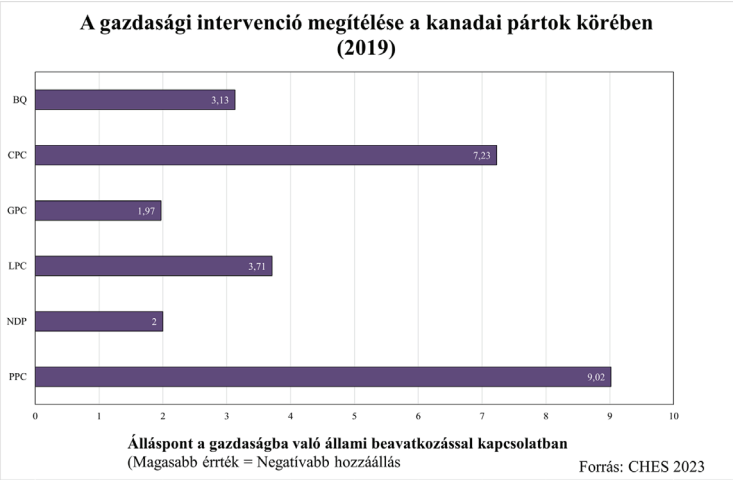
egy párt kevésbé támogatja, azt mondhatjuk, hogy számára kevésbé fontosak a szociális ügyek. A 10. ábra bemutatja, hogy a Conservative Party of Canada elutasította az újraelosztást a tehetősek és a kevésbé tehetősek között. A többi párt ezt különösebben nem ellenezte, sőt a New Democratic Party fontos elemének tartotta a vagyonbeli különbségekből adódó egyenlőtlenségek megszüntetését és az otthonteremtést. Ezt főként a tehetősebb rétegek megadóztatásával tervezte, ezzel párhuzamosan pedig a hátrányos helyzetűek adózásának csökkentését szorgalmazta volna (Made for People. Built for Canada, 2025). A Green Party of Canada hasonló célokat tűzött ki, kiegészítve a megfizethető lakások építésével (Affordable Housing – Green Party of Canada, 2025).

10. ábra. A kanadai pártok megítélése a vagyon újraelosztásának kérdéséről
Saját szerkesztésű ábra a CHES 2023 adatai alapján

A pártok gazdasági intervencióhoz való hozzáállását azért lényeges megnézni, mert kirajzolódhat, mennyire kezeli az adott párt szabadon a piacot, amely kérdés a migrációval kapcsolatban is fontos szempont lehet. A 11. ábrán megfigyelhető, hogy a People's Party of Canada elvetette a gazdaságba való beavatkozást, szerette volna, ha minél szabadabban működne a gazdaság, a bürokratikus akadályok pedig csökkennének. A párt megváltoztatni kívánta az adózást és korlátozta volna a külföldi ingatlanvásárlókat, amely a gazdaságba való aktív beavatkozásnak minősülne. A párt programja szerint a lakhatási problémákat a bevándorlók generálják, akik miatt a fiatal párok nem tudnak otthont vásárolni

és családot alapítani, így moratóriumot tervezett kivetni az újonnan beköltözni kívánó állandó lakosokra (Housing - PPC, 2024). A New Democratic Party és a Green Party támogatták az adórendszer megváltoztatását, hogy a szegényebb rétegeknek kedvezzen, valamint megfizethető lakhatást szeretett volna biztosítani a lakosságnak, köztük az újonnan betelepülőknek is, mivel ezt alapvető emberi jognak tartották (Green Party of Canada, 2025, 56).

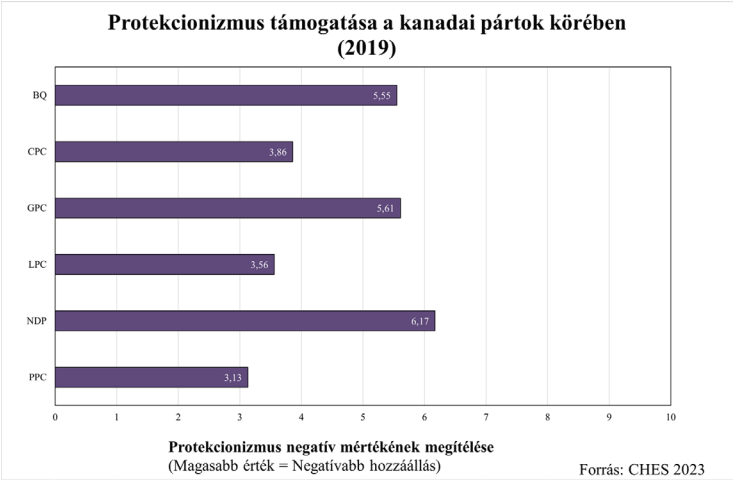
11. ábra. Kanadai pártok álláspontja a gazdaságba való állami beavatkozással kapcsolatban
Saját szerkesztésű ábra a CHES 2023 adatai alapján

A 12. ábra a gazdaság védelméről alkotott véleményeket számszerűsíti. A Bloc Québécois a gazdasági egyezmények betartását szerette volna elérni, hogy a kínálat áramlását, valamint a termelők lehetőségeit megtartsák (Manifesto Project Data Dashboard: Browse Corpus, 2024). A Conservative Party of Canada a tartományok közötti cserével, valamint szabadkereskedelmi egyezmények kötésével szeretett volna új piacokon megjelenni és szabadabb gazdaságot kialakítani. A párt többek között nem támogatta, hogy a kanadai kőolajat kivigyék az országból. Azonban konzervatív pártként a kereskedelmi kapcsolatok bővítése mellett érvelt: új kapcsolatokat kívánt kialakítani az Európai Unióval, Japánnal, az Egyesült Királysággal, valamint a Dél-amerikai Közös Piaccal (MERCOSUR). Bíztatta volna a vállalkozásokat, hogy szabadalmakkal védjék meg ötleteiket, találmányaikat, és hazai kézben szerette volna tudni a kanadai cégeket, így csökkentve

az amerikai befektetők befolyását (Manifesto Project Data Dashboard: Browse Corpus, 2024). A Green Party céljául tűzte ki, hogy az élelmiszerimport közel harmadát pótolják belföldi termékekkel, így 15 milliárd dollárt megtakarítana az ország. A külföldi cégek esetében különadó kivetését, valamint a szabályok határozottabb betartatását javasolta. Egészségügyi, biztonsági, valamint környezetvédelmi szabványokat kívánt létrehozni a Green Party of Canada az Investor State Dispute Settlement-en (Global Affairs Canada, 2017) keresztül (Manifesto Project Data Dashboard: Browse Corpus, 2024). A Liberal Party of Canada a kanadai cégek védelmét kívánta elérni, valamint állandó nemzeti adót vetett volna ki azokra a nyaralókra, amelyeket olyan külföldi állampolgárok birtokolnak, akik nem laknak az országban, ezzel kívánva elkerülni az ingatlanspekulációt. Védeni szerette volna az országot az igazságtalan és szabályszegő partnerekkel szemben, valamint saját cégeinek új piacokat szeretett volna találni, állampolgárainak pedig továbbra is stabil munkahelyeket biztosítani. A New Democratic Party a gazdasági baloldalon áll, a kisvállalkozások nemzetközi megjelenését akarta segíteni kormányzati exportszolgáltatások elérhetővé tételével, és nem kívánt vámot szabni az acélra és a vasra, amely árukat az Egyesült Államok megvámolt. A lakhatási krízis megoldásaként a magas árakat szerette volna mérsékelni, az így kieső jövedelmet pedig adók formájában, a külföldi vásárlóktól szedte volna be, azoktól, akik nem rendelkeznek állampolgársággal vagy állandó lakhatási engedéllyel. Továbbá az ellátási lánc védelmét és az igazságtalan vámok eltörlését is tervezte a párt. Kiállt a fair trade mellett, amely betartja az emberi és munkajogokat, valamint a környezetvédelmi szabályozásokat. A kanadai munkások és közösségek érdekeit szándékozta előtérbe helyezni, az Investment Canada Act modernizálásával, hogy megóvja az országot a külföldi tőkétől (Manifesto Project Data Dashboard: Browse Corpus, 2024). A People's Party of Canada a lakhatási válság megoldásaként az újonnan letelepülőkre, akik végleges engedéllyel rendelkeznek, moratóriumot szabott volna ki. Kevesebb bevándorlót engedett volna be gazdasági céllal, hogy ne vegyék el a munkát a már kanadai állampolgársággal rendelkezőktől, így vendégmunkásokat csak mezőgazdasági idénymunkákra engedélyezett volna. Szigorúbban vizsgálta volna, hogy ki költözhet az országba, annak érdekében, hogy megfelelő embereket támogassanak, akik hosszú távon segítik a gazdaság fejlődését. Így deportálni kívánta azokat is, akiknek lejárt a vízumuk, nem kaptak állampolgárságot vagy tartózkodási engedélyt, csökkentette volna majd végül leállítaná a családegyesítő programokat, valamint illegálissá akarta tenni a szülési turizmust[10] (Immigration - PPC, 2024).

[10] Célja, hogy a születendő gyermek egy adott országban jöjjön világra, ezzel megkapva az állampolgárságot a jus soli alapján. Ilyenkor a leendő anyuka közvetlen a szülés előtt akár turista vízummal megérkezik a célországba („Birth Tourism", 2025).

Általános trendként megfigyelhető, hogy a konzervatív pártok a gazdaság védelmét szorgalmazták, a liberális pártoknál ez viszont kevésbé fontos szempont volt. Azonban a GPC baloldali pártként kevésbé ellenezte a protekcionizmust, így nem állapítható meg teljes összefüggés a politikai skálán való elhelyezkedés és a gazdaság védelme között.

12. ábra. Kanadai pártok megítélése a protekcionizmusról
Saját szerkesztésű ábra a CHES 2023 adatai alapján

Konklúzió

A kanadai pártok nagyrészt támogatták a bevándorlást a 2019-es választások során, ismerték az előnyeit, amelyeket többen is hasznosítani kívántak, mint például a munkaerő alkalmazását. Azonban egyes kérdésekben kritikusabb véleményt fogalmaztak meg (például az etnikumok és a multikulturalizmus kérdése, valamint a gazdaságba való beavatkozás és annak védelme, illetve a vagyon újraelosztása). A legmegosztóbb kérdések, amelyek a migrációval kapcsolatosak voltak, a multikulturalizmus, valamint a kisebbségek jogai, de sok párt (főként a konzervatívak: CPC és PPC) a kanadai gazdaságot is féltették a külföldiektől.

Egy 2024-es felmérés szerint negyed évszázad után először nyilatkozott negatívan a kanadaiak többsége a bevándorlás mértékének növekedéséről.

A fő ok az infláció és a megélhetési nehézségek jelenléte, amely problémák mellett nem tartják már elfogadhatónak az újonnan letelepülőkre szánt, magas szintű állami támogatásokat, mivel azokkal inkább a nehéz helyzetbe kerülő állampolgárokat kellene segíteni, újak fogadása helyett (Neuman, 2024).

A gazdasághoz és a migrációhoz való hozzáállás a CPC-nél korrelált, mivel konzervatív pártként se a gazdasági intervenciót, se a migrációt nem tartotta helyesnek. A BQ mindkettőt támogatta, így itt is összefüggést véltem felfedezni. A többi pártnál kevésbé rajzolódott ki a kapcsolat, de általánosan elmondható, hogy a liberális pártok nem avatkoznának bele olyan mértékben a gazdaságba, mint a konzervatív pártok, és ezzel együtt a migrációt is jobban támogatják, nem ellenzik olyan mértékben, mint a konzervatívok.

Az ország a nemzetközi vándorlás egyik fő célpontja, így megfelelő döntéseket kell hoznia annak érdekében, hogy elöregedő népességének problémáit is megoldja, de ne fogadjon be kapacitásán felüli tömeget se. Nemcsak az ország ellátórendszerének vagy infrastruktúrájának védelméről van szó, hanem az integrációban résztvevők megóvása is lényeges.

A kutatásom elején feltett kérdésekre a következő válaszokat fogalmaztam meg:

Vajon a politikai bal-jobboldalon történő elhelyezkedés befolyásolja a migráció megítélését Kanadában?

Összességében a pártok támogatták a migrációt; a 2019-es választások során nem volt olyan párt, az elemzett hat közül, amelyik teljes mértékben elutasította volna. Azonban eltérő elképzeléseik kapcsán egy trend rajzolódik ki a politikai skálán való hovatartozás szerint: alapvetően elmondható, hogy a centrum és a baloldal pártjai nyitottabbak voltak a migráció iránt, míg a konzervatív pártok több feltételt támasztottak a betelepülők számára, így kevésbé befogadó az ő bevándorlási politikájuk. (A PPC-ről nincs adat a Manifesto Project elemzésében, azonban pártprogramjukból megállapítható, hogy kevésbé volt támogató a migráció kérdéskörében, a családegyesítést és a szülési turizmust is erősen ellenezte, szigorúan a gazdasági célú, szabályozott migrációt képzelte el.) Az LPC liberális pártként kevésbé támogatta a migrációt, azonban a multikulturalizmust, illetve az etnikumok és kisebbségek jogait nem utasította el.

Van-e különbség az általános értelemben vett politikai bal-jobb és a gazdasági bal-jobb között a bevándorlás megítélését illetően?

A liberális és középpártok a migrációval összefüggésben (leszámítva az LPC-t) támogatták a gazdasági újraelosztást, míg a konzervatív pártok ezt ellenezték. A gazdasági intervenció kérdésében szintén megegyezett a pártok álláspontja a politikai trenddel.

Összefügg-e a protekcionizmus a bevándorlás megítélésével?

A baloldali és a középpártok jobban ellenezték a protekcionizmust, és általában támogatóbbak voltak a migrációval kapcsolatos kérdésekben. (Kivételt képez a GPC, aki liberális pártként nem ítélte el teljes mértékben a protekcionizmust.) Szélesebb körben, több ember bevonásával képzelték el a letelepedést, nemcsak gazdasági (munkavállalási) célokat támasztottak, hanem humanitárius és szociális célokat is. A jobboldali pártok, valamint az LPC mint középpárt inkább a gazdaság védelmét támogatta, és az országban állandó tartózkodást főként azoknak szerette volna felajánlani, akik hosszútávon hozzájárulnak szakértelmükkel Kanada gazdasági sikeréhez. A CPC és a PPC konzervatívak, azonban eltérnek a trendtől, és a protekcionizmusról nem rendelkeztek kifejezetten negatív véleménnyel. A CPC számára fontos volt az új piacokon való megjelenés, azonban pártprogramjából kiderül, hogy bizonyos intézkedéseivel (például a szabadalmak) védeni szerette volna a gazdaságot. A PPC inkább a munkalehetőségeket kívánta védeni a külföldiektől, hogy a kanadai állampolgárokat tudja előnyben részesíteni.

A bal-jobb skálán való elhelyezkedés befolyásolja az etnikumokhoz és a multikulturalizmushoz való hozzáállást?

	Bal-jobb ideológiai skála	Multi-kulturalizmus	Etnikai kisebbségek jogai	Gazdasági újraelosztás	Gazdasági intervenció	Protekcio-nizmus
BQ	közép	erősebb asszimiláció	közepes megítélés	közepesen támogatja	közepesen támogatja	közepes megítélés
CPC	jobb	erősebb asszimiláció	közepes megítélés	nem támogatja	nem támogatja	közepes megítélés
GPC	bal	multi-kulturalizmus	pozitív megítélés	közepesen támogatja	támogatja	közepes megítélés
LPC	közép	multi-kulturalizmus	pozitív megítélés	közepesen támogatja	közepesen támogatja	közepes megítélés
NDP	bal	multi-kulturalizmus	pozitív megítélés	támogatja	támogatja	negatív megítélés
PPC	jobb	erősebb asszimiláció	negatív megítélés	nincs adat	erősen nem támogatja	közepes megítélés

13. ábra. Összefoglaló táblázat a 2019-es választásokon induló kanadai pártokról
Saját szerkesztés a CHES 2023 adatai alapján

A baloldali és a centrumpártok pozitívabb hozzáállással rendelkeztek az etnikumokról és a multikulturalizmusról. Kivétel a BQ, amely középpártként erősebb asszimilációt szorgalmaz a sokszínűséggel szemben, és ezzel

megegyezően az etnikumok és kisebbségek jogait sem támogatta kiemelten. A CPC-nél megfigyelhető, hogy az etnikumok és kisebbségek jogait közepesen támogatta, azonban a PPC mint konzervatív párt, maradt ennél a szempontnál, és nem érezte fontosnak, hogy támogassa az alulreprezentált csoportokat.

Felhasznált irodalom

Abu-Laban, Y. (2024). Middle class nation building through a tenacious discourse on skills: Immigration and Canada. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *50*(7), 1803–1821. https://doi.org/10.1080/1369183X.2024.2315357

Affordable Housing – Green Party Of Canada (é. n.). https://www.greenparty.ca/en/our-plans/affordable-housing. Utolsó hozzáférés: 2025. április 19.

Birth tourism. (2025). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Birth_tourism&oldid=1298936175

Bloc Québécois (2023). https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/bloc-quebecois

Blower, J. (2020). *Exploring Innovative Migrant Integration Practices in Small and Mid-Sized Cities across Canada*. 4–12.

Buzan, B., Waever, O. és de Wilde, J. (1998). *Security. A New Framework For Analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Canadian Council for Refugees (2000). *A hundred years of immigration to Canada 1900—1999*. https://ccrweb.ca/en/hundred-years-immigration-canada-1900-1999. Utolsó hozzáférés: 2025. július 19.

CBC (2007. december 12). Canadian-style multiculturalism doesn't work in Quebec: Duceppe. *CBC News*. https://www.cbc.ca/news/canada/montreal/canadian-style-multiculturalism-doesn-t-work-in-quebec-duceppe-1.676463

Conservative Party Of Canada (2023. szeptember 9.). *Conservative Party Of Canada Policy Declaration*.

Edmonston, B. (2016). Canada's Immigration Trends and Patterns. *Canadian Studies in Population*, *43*(1–2), 78. https://doi.org/10.25336/P64609

Eroukhmanoff, C. (2018. január 14). Securitisation Theory: An Introduction. *E-International Relations*. https://www.e-ir.info/2018/01/14/securitisation-theory-an-introduction/

Fundamentals of migration (é. n.). International Organization for Migration. https://www.iom.int/fundamentals-migration. Utolsó hozzáférés: 2025. július 10.

Global Affairs Canada (2017. február 10). *International Trade and Investment*

Dispute Settlement. GAC. https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade_topics-domaines_commerce/trade_dispute_settlement-reglement_differends_commerciaux.aspx?lang=eng

Government of Canada (1966). White Paper on Immigration, 1966. In *Libary and Archives Canada*. Ottawa. http://omeka.uottawa.ca/jmccutcheon/items/show/24

Government of Canada, S. C. (2021a. március 21). *Labour Statistics*. https://www.statcan.gc.ca/en/subjects-start/labour

Government of Canada, S. C. (2021b. szeptember 17). *Visible minority of person*. https://www23.statcan.gc.ca/imdb/p3Var.pl?Function=DEC&Id=45152

Government of Canada, S. C. (2022. február 9). *Census Profile, 2021 Census of Population*. https://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2021/dp-pd/prof/index.cfm?Lang=E

Government of Canada, S. C. (2024. február 28). *The improvement in the labour market outcomes of recent immigrants since the mid-2010s*. https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/36-28-0001/2024002/article/00004-eng.htm

Green Party of Canada (2025). https://www.greenparty.ca/en. Utolsó hozzáférés: 2025. április 22.

Housing - PPC (2024). https://www.peoplespartyofcanada.ca/issues/housing

Immigration - PPC (2024). https://www.peoplespartyofcanada.ca/issues/immigration Utolsó hozzáférés: 2025. április 19.

Immigration (2021. augusztus 12). *Government of Canada invests $100 million to support newcomers' integration* [News releases]. https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/news/2021/08/government-of-canada-invests-100-million-to-support-newcomers-integration.html

International migrant stocks (é. n.). Migration Data Portal. https://www.migrationdataportal.org/themes/international-migrant-stocks-overview. Utolsó hozzáférés: 2025. október 10.

IOM UN Migration (2024). *Interactive World Migration Report 2024*. https://www.iom.int/wmr/interactive

Japaridze, I. és Kaplan, U. (2023). Cultural and economic integration of immigrants in Canada: "Do you play Hockey?" *Journal for Labour Market Research*, *57*(1), 13. https://doi.org/10.1186/s12651-023-00340-z

Kaufmann, L. (2021). Integration in Canada: A systematic review of the youth experience. *International Journal of Intercultural Relations*, *84*, 52–64. https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2021.06.010

Key Migration Terms, Migration Glossary | IOM, UN Migration **(é.** n.). https://www.iom.int/key-migration-terms. Utolsó hozzáférés: 2025. április 20.

King, R. (2012). *Theories and Typologies of Migration: An Overview and A Primer*. Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, *12*, 11–12.

Koser, K. (2016). *International Migration: A Very Short Introduction*. Oxford Academic.

Kovács, Z. (2002). *Népesség- és településföldrajz*. ELTE Eötvös Kiadó.

Központi Statisztikai Hivatal. (é. n.). https://www.ksh.hu/munkanelkuliseg. Utolsó hozzáférés: 2025. május 17.

KSH-Öregedési index (2023). https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0053.csv

Liberal Party of Canada (2025). https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/liberal-party

Made for People. Built for Canada (2025). Canada's NDP. https://www.ndp.ca/campaign-commitments. Utolsó hozzáférés: 2025. április 19.

Manifesto Project Data Dashboard: Browse Corpus (2024). Manifesto Corpus. Version: 2024-1. Berlin: WZB Berlin Social Science Center/Göttingen: Institute for Democracy Research (IfDem). https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_corpus_doc/

Manifesto Project Database (é. n.). https://manifesto-project.wzb.eu/information/documents/information. Utolsó hozzáférés: 2025. július 29.

Meet Jagmeet Singh (2025). Canada's NDP. https://www.ndp.ca/jagmeet

Munkaerő – Központi Statisztikai Hivatal (é. n.). https://www.ksh.hu/munkaero. Utolsó hozzáférés: 2025. május 17.

National Health Expenditure Trends, 2021—Snapshot | CIHI (2021). https://www.cihi.ca/en/national-health-expenditure-trends-2021-snapshot. Utolsó hozzáférés: 2025. július 23.

Neuman, K. (2024. október 17). *Canadian public opinion about immigration and refugees—Fall 2024*. Environics Institute. https://www.environicsinstitute.org/projects/project-details/canadian-public-opinion-about-immigration-and-refugees---fall-2024

New Democratic Party (NDP). (2025). https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/new-democratic-party

Paternoster T. (2025). *Lemondott Justin Trudeau kanadai miniszterelnök*. Euronews. https://hu.euronews.com/2025/01/06/napokon-belul-lemondhat-justin-trudeau-kanadai-miniszterelnok

Poll Tracker (2025). CBC News. https://newsinteractives.cbc.ca/elections/poll-tracker/canada/

Ruf, C. (2025. február 4). *Canada must withdraw from Safe Third Country Agreement*

with the United States. Amnesty International Canada. https://amnesty.ca/human-rights-news/canada-must-withdraw-from-safe-third-country-agreement/

Smith, S. (2019. május 22). *Canada's 2019 federal election: How could it affect immigration and Express Entry?* Canada Immigration News. https://www.cicnews.com/2019/05/canadas-2019-federal-election-how-could-it-affect-immigration-and-express-entry-0512307.html

Sponsorship Scandal (Adscam) (2025). https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/sponsorship-scandal-adscam

The 1951 Refugee Convention (2025). UNHCR. https://www.unhcr.org/about-unhcr/overview/1951-refugee-convention

The Abdul Latif Jameel Poverty Action Lab (2009). *Discrimination Against Skilled Immigrants in the Canadian Labor Market.* The Abdul Latif Jameel Poverty Action Lab (J-PAL). https://www.povertyactionlab.org/evaluation/discrimination-against-skilled-immigrants-canadian-labor-market. Utolsó hozzáférés: 2025. július 10.

Tsegay, S. M. (2023). International Migration: Definition, Causes and Effects. *Genealogy*, *7*(3). https://doi.org/10.3390/genealogy7030061

Tunney, C. (2018. augusztus 23). MP Maxime Bernier quits 'morally corrupt'; Conservatives, plans to start new party. *CBC News*. https://www.cbc.ca/news/politics/bernier-statement-conserative-1.4795894

Abstract

In the history of Canada, migration plays a significant part, as besides indigenous people, the population is a descendant of immigrants. The question of immigration still has relevance in the everyday life of the country, as many arrive with the purpose of settling in Canada. The volume of the process has also grown globally; in 2024, 15% of the world's population consisted of international migrants. However, the willingness to accept newcomers appears to be decreasing in the country, as evidenced by anti-migration statements from political parties. Throughout my research, I will focus on the relevant international migration trends and reflect on the country's immigration policy. During the 2019 elections, all major parties had goals and plans connected to the question of migration; some supported it, and saw it as a solution to certain economic problems, while others, however, did not support the concept of a multicultural country, as it could have a negative effect on the labour market situation of Canadian citizens. The analysis aims to answer how migration appeared during and before the 2019 election campaign. The databases I used throughout my research were the Manifesto project, which contains the analysis of party programmes, and the Chapel Hill Expert

Survey (CHES), which analyzed the rhetoric of political parties.

Keywords: migration, multiculturalism, Canada, manifesto Project, Chapel Hill Expert Survey (CHES)

Nagy Attila[1]

A pártrendszer koncentrációjának jelentősége és számítási módszerei – Összehasonlító elemzés, 1960–2022

Absztrakt

A politikatudomány központi témáját alkotják a pártrendszerek struktúrájával kapcsolatos vizsgálatok. A pártrendszerek komplexitását a kutatók gyakran matematikai eljárások során, számszerűsíthető formában fejezik ki. A kvantitatív módszer által egy-egy pártrendszer önálló fejlődési fázisai, illetve az egymástól eltérő pártrendszerek is összehasonlíthatóvá válnak. Az efféle vizsgálatok egyik legismertebb eszközei közé tartoznak a pártrendszerek koncentrációs számításai, amelyek segítségével a kutatások jellemezhetik a pártrendszerek struktúráját, a pártrendszerek tendencia alapú vizsgálatai által pedig a pártrendszer stabilitásáról és a benne megjelenő versengés állapotáról nyerhetünk ismereteket. Jelen tanulmány célja kettős: egyrészt oktatói szándékkal részletes betekintést kíván nyújtani a pártrendszerek koncentrációjával kapcsolatos számításokba; másrészt választ szeretne adni arra a kérdésre, hogy vajon a választási rendszerek hogyan befolyásolják az egyes pártrendszerek koncentrációját. A fejezet bemutatja a koncentrációs arányszámot (CR), a frakcionáltsági mutatót (Rae), az effektív pártok számát tartalmazó indikátorokat (Laakso és Taagepera;

[1] Nagy Attila jelenleg az Eszterházy Károly Katolikus Egyetemnél dolgozik. Doktori tanulmányait a Budapesti Corvinus Egyetemen folytatta. Korábbi tanulmányai során az ELTE Társadalomtudományi Karán szerzett nemzetközi tanulmányok alapszakos diplomát, az ELTE Jog- és Államtudományi Karán politikatudományi mesterdiplomát közpolitika szakirányon, valamint szakirányú fordítói végzettséget a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetemen. Tudományos érdeklődési területei közé tartozik a kvantitatív kutatásmódszertan, a közpolitika, továbbá a társadalmi és politikai törésvonalak, illetve konfliktusok vizsgálata. E-mail: nagy.attila1209@gmail.com. ORCID iD: 0009-0000-1010-272X. MTMT-azonosító: 10074182.

Golosov), valamint a pártrendszert piaci szempontok alapján vizsgáló koncentrációs eljárást (Herfindahl–Hirschman-index). A kutatás során alkalmazott adatbázis a Comparative Political Data Set (CPDS), amelynek előnye, hogy lehetőséget biztosít egy 36 országot magában foglaló, 1960 és 2022 közötti összehasonlító elemzés kivitelezésére.

Kulcsszavak: pártrendszer, koncentrációs mutatók, választási rendszer arányossága, Comparative Political Data Set.

Bevezetés

A pártrendszerek szerkezete és koncentrációja kiemelt jelentőségű kérdés a politikatudományban, hiszen ezek a jellegzetességek meghatározzák a politikai verseny dinamikáját, a kormányzat stabilitását és a választói akarat képviseletének mértékét – vagyis magát a pártrendszer struktúráját. A választási rendszerek különböző típusai eltérő módon befolyásolják a pártrendszerek szerkezetét: míg a többségi rendszerek a politikai erőtér koncentrációját, ezáltal a stabil kormányzás környezetének kialakítását segíthetik elő, addig az arányos választási rendszerek jellemzően a politikai pluralizmust támogatják. A vegyes rendszerek e két modell között helyezkednek el, eltérő mértékben kombinálva azok sajátosságait.

Jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen hatást gyakorol a választási rendszer arányossága a szavazatok mandátumokká történő átalakítására, és ezen keresztül a pártrendszerek koncentrációjára? A vizsgálat alapját a *Comparative Political Data Set* (CPDS) adatai képezik, amelyek 36 országra kiterjedő vizsgálati spektrumot biztosítanak az 1960 és 2022 közötti időszakra vonatkozóan.

A tanulmány első szakasza a pártrendszerek koncentrációját vizsgáló indikátorokat ismerteti, hangsúlyozva azok előnyeit és korlátait. A választási rendszerek hatásának számszerűsítése céljából többféle mérőszámot is alkalmazhatunk. Ezek közül oktatói jelleggel a Rae-index, a Herfindahl–Hirschman-index (HHI), az effektív pártok száma (Laakso és Taagepera, 1979; Golosov, 2009 módszerei alapján), a koncentrációs arányszámok (CR), valamint különböző tipológiai megközelítések kerülnek bemutatásra. A tanulmány második része empirikus elemzés útján keresi a választ arra a kérdésre, hogy vajon a többségi, a vegyes vagy az arányos választási rendszerek gyakorolnak-e nagyobb hatást a pártrendszer koncentrációjára, különös tekintettel a szavazatok és a mandátumok megoszlásának torzulására, ami maga a pártrendszer struktúráját is befolyásolhatja.

A kutatás hozzájárul a választási rendszerek és pártrendszerek közötti kapcsolat mélyebb megértéséhez, amely elengedhetetlen a politikai stabilitás és a képviseleti arányosság vizsgálatai során. Az eredmények rámutathatnak arra, hogy a különböző választási rendszerek milyen hatással vannak a politikai verseny szerkezetére, és milyen következményekkel járhatnak a demokratikus intézmények működése szempontjából? A tanulmány relevanciáját növeli, hogy az elemzés a CPDS adatállományát a HHI, a koncentrációs arányszám (CR), valamint a Golosov-index szavazat- és mandátumarányokra vonatkozó változókkal egészítette ki.

Szakirodalmi áttekintés

A pártrendszer a politikatudományon keresztül többféle szempont alapján jellemezhető: például a pártok száma (Sartori, 1976; 2005; Tóth, 2001), a versengés jellege (Mair, 1998; 2006; 2008), az összetartó/széthúzó/széttartó jellemzők által (Mair, 2008; Horváth, 2021), a társadalmi pluralitás mértéke, az ideológiai/pragmatikus politizálás szerinti megközelítés (Sartori, 1976; Körösényi és mtsai 2003), esetleg a pártrendszer nyitottsága és zártsága (Mair, 2006; Horváth, 2021) alapján is definiálható.

A pártrendszer koncentrációjának vizsgálata során az egyik gyakran alkalmazott eljárás a pártok számán alapuló vizsgálat. Ezen módszer a pártrendszerben megjelenő pártok számát, a szavazatok vagy mandátumok megoszlásának abszolút, esetleg súlyozott értékeit veszi figyelembe. A koncentráció mértékének számszerű meghatározása során Tóth Csaba (2001) szerint minél kevesebb párt alkalmas a szavazatok (vagy a mandátumok) minél nagyobb hányadát birtokolni, annál koncentráltabb politikai rendszerről beszélhetünk. Más szóval a pártrendszer koncentrációja akkor magas, ha néhány nagy párt dominál a politikai versenyben. A koncentráció mértéke inverz formában alkalmas kifejezni a fragmentáció arányát is, amely fogalom a pártrendszerben megjelenő töredezettséget jeleníti meg.

A pártrendszer koncentrációját kifejező legalapvetőbb szám a választásokon részt vevő vagy mandátumot szerző pártok mennyiségét fejezi ki. Az eljárás előnye, hogy az adatok könnyen hozzáférhetők a nemzeti választási irodák közleményeiből, valamint a nemzetközi adatbázisokból. Ugyanakkor ez a módszer nem ad választ a pártrendszer valódi koncentrációjára, mivel nem veszi figyelembe a pártok eltérő súlyát a pártrendszerben.

Ennek a problémának a feloldása céljából a *pártok effektív száma* már a pártrendszerben megjelenő pártok súlyozott számát jelöli. A súlyozás kétféleképpen valósulhat meg: szavazatok (ENEP[2], effektív választási párt), illetve mandátumok (ENPP[3], effektív parlamenti párt) alapján (Laakso és Taagepera, 1979). Az index előnye, hogy az alkalmas az eltérő pátrendszerek vonatkozásában megjelenő tendenciák összehasonlítására. Az effektív pártok száma akkor lehet egyenlő az aktuális pártok számával, ha minden párt egyenlő támogatottsággal/mandátummal bír. Az indikátor értelmezése a következő: minél magasabb az effektív pártok száma, annál nagyobb a fragmentáció mértéke. A mutató képlete a következő:

$$N = 1/\sum p_i^2$$

ahol p_i a pártokra leadott szavazat vagy az elnyert mandátum százalékos értékének felel meg. Amennyiben a pártok egymástól eltérő befolyással rendelkeznek, úgy az effektív pártok száma alacsonyabb, mint az aktuális pártok száma.

A pártok effektív számával összefüggő, úgynevezett *koncentrációs arányszám*[4] (CR) az általunk önkényesen meghatározott *p* számú legnagyobb egységnek az értékösszegből való részesedését fejezi ki (Tóth, 2001; Kozma, 2007). Számítása rendkívül egyszerű: amennyiben *p* értéke 3, úgy a koncentrációs arányszám a választásokon legnagyobb támogatással rendelkező három pártot vizsgálja. Ennek értelmében az első érték a győztes párt százalékos értéke (p_1); a CR második értéke az első, illetve a második legnagyobb százalékos értékkel rendelkező párt együttes eredménye (p_1+p_2); míg a harmadik érték a három legnagyobb szavazataránnyal rendelkező párt szavazatarányának összege ($p_1+p_2+p_3$). A koncentrációs arányszám egyenlete a következő:

$$CR_n = p_1 + p_2 + p_3 + \ldots + p_n$$

Az eljárás előnye, hogy az képes a pártrendszer koncentrációját egy egyszerű matematikai megoldással kifejezni – hátránya viszont, hogy nem képes a *p*-pártok súlya közötti távolságot kifejezni. További ellenérv a mérés alkalmazásával szemben, hogy a *p* értékét önkéntesen határozza meg a kutató, miközben a figyelembe vett pártok köre jelentős mértékben befolyásolja a koncentrációs arányszám eredményét.

[2] Angolul: Effective Number of Electoral Parties (ENEP).

[3] Angolul: Effective Number of Parliamentary Parties (ENPP).

[4] Angolul: Concentration Ratio (CR).

Tóth Csaba a pártok koncentrációs számának tipizálása során ötvözve a koncentrációs arányszámok, valamint az effektív pártok számának indexét, egymástól négy eltérő pártrendszert különböztetett meg. Ennek értelmében az úgynevezett *tiszta kétpártrendszer* ideális formájában a választásokon a legtöbb szavazattal rendelkező párt a szavazatok legalább 50%-ával rendelkezik és az első és a második párt együttesen képes a szavazatok 99%-t elnyerni. Ezáltal az effektív pártok száma kettő, ami megegyezik a törvényhozásba bekerülő pártok számával is. A *kvázi kétpártrendszer*ben az első két párt a szavazatok háromnegyedét nyeri el, miközben az első három párt közel 80–90%-os támogatottsággal rendelkezik. Egy ilyen pártrendszerben az effektív pártok száma három és öt közé sorolandó. Tóth *kvázi domináns pártrendszer*ként jellemzi azon pártrendszereket, amelyeken belül az effektív pártok száma négy, legfeljebb ötre tehető. Ezen formula azért nevezhető kvázi domináns pártrendszernek, mert az első párt a szavazatok közel 35–40%-át birtokolja, így a három legnagyobb párt szavazatainak több mint felét egy párt birtokolja (kvázi domináns). Mivel a támogatottság nem éri el az abszolút többséghez szükséges arányt (50%+1 szavazat), így a dominancia mértéke önmagában nem elegendő a kormányalakításhoz. Ezáltal a nyertes párt koalíciós paktum megkötésére, esetleg kisebbségi kormányzásra vagy nagykoalícióval szembeni ellenzéki szerepre kényszerül. A kvázi domináns pártrendszer további jellemzője, hogy míg az első két párt a szavazatok 50–60%-ával rendelkezik, addig ezen érték az első három figyelembevétele során 70–80%-os támogatottságig gyarapodik. A *sokpátrendszer* ideáltípusa alapján az effektív pártok, valamint az 5% feletti – azaz a törvényhozásba bejutó – pártok száma minimum öt. A keretrendszer alapján a legerősebb párt a szavazatok legfeljebb 30%-ával, az első két párt 50%-ával, míg az első három a 70%-ával rendelkezik. A gyakorlati példák bemutatása során Tóth a kétpártrendszerek példájaként az Amerikai Egyesült Államokat, kvázi kétpártrendszerként Nagy-Britanniát, kvázi domináns rendszerként Svédországot, sokpátrendszerként pedig Olaszországot emeli ki.

A Tóth-féle elmélet hátránya, hogy abból a feltételezésből indul ki, hogy demokratikus választási rendszerben nem létezhet domináns pártrendszer, ezért kizárja annak a lehetőségét, hogy a szavazói akarat alapján létrejöhessen egy domináns pártrendszer (Sartori, 1976), ami másképpen egy párt dominanciájának nevezhető (Blondel, 1968). Tóth-féle tipológiának előnye, hogy komplex módon törekszik megvizsgálni a pártrendszerekben megjelenő összetett struktúrát. Ez a keretrendszer helyesen észleli, hogy a koncentrációs arányszám önmagában nem képes figyelembe venni a győztes párt előnyét

a többi párt támogatottságával szemben. A tipológia ennek orvoslása céljából figyelembe veszi a Laakso–Taagepera-féle effektív pártok számát. Azonban ez utóbbi indikátorral kapcsolatban számtani értelemben fogalmazódott meg kritika. Molinar (1991) felhívta a figyelmet arra, hogy bizonyos konstellációkban – különösen, ha a legnagyobb párt támogatottsága meghaladja az 50%-ot – a mutató torzíthatja a pártrendszer struktúrájának értelmezését. Például, ha a legnagyobb párt 80%-os támogatottsággal rendelkezik – a második párt pedig 20%-kal –, akkor az Laakso–Taagepera-féle effektív pártok indikátora 1,47-et jelez, míg 67%-os támogatottságnál 1,79-re növekszik. Ennek értelmében a pártendszert lényegében kétpártrendszernek tekinti az indikátor, miközben a szavazatoknak több mint kétharmadát egyetlen párt szerzi meg. A módszertan másik hátránya az úgynevezett *kink*-hatás (töréspont), amely az effektív pártok számának aránytalan változását jelenti kismértékű szavazatarány-változás esetén. Például, ha az első két párt szavazataránya egyenlő (p1 = p2 = 0,50), az effektív pártok száma pontosan kettő. Ugyanakkor, ha az első párt támogatottsága 0,51-re nő, míg a másodiké 0,49-re csökken, a mutató alig változik (az effektív pártok száma: 1,9992). Ha viszont p1 0,49-re csökken, és a rendszerbe bekerül egy harmadik párt 0,02-es aránnyal (p3 = 0,02), akkor az effektív pártok száma 2,0807-re ugrik. Ez azt jelenti, hogy egy csekély arányváltozás vagy egy kis támogatottságú új párt megjelenése jelentősen torzíthatja a fragmentációs mutatót, még akkor is, ha a politikai erőtér valójában alig változik (Golosov, 2009). Ezáltal az effektív pártok számának ilyen módon történő rögzítése félrevezető eredményekhez vezethet, hiszen egy domináns párt által uralt pártrendszerben 1-nél nagyobb értéket jelez a mutatószám. Molinar érvelése emellett a kisebb pártok valódi súlyának figyelmen kívül hagyását tekinti a mérőszám legnagyobb a hátrányának.

A Laakso–Taagepera-féle módszertan problémáinak kezelése céljából Golosov önálló mérőszámot dolgozott ki. A Golosov-féle indikátor alapjaként a Herfindahl–Hirschman-index (HHI) szolgál. Az elsősorban a közgazdasági és a regionális tudományos kutatások során alkalmazott HHI a pártrendszer szavazatok és mandátumok koncentrációján alapuló mérése során is felhasználható. Az indikátor egy piaci struktúrát mérő mutató, amely egy adott piacon működő vállalatok piaci részesedésének eloszlását számszerűsíti. A HHI meghatározása során az egyes szereplők százalékos piaci részesedését (MS) négyzetre emelik, majd az így kapott értékeket összegzik. Az eljárás előnye, hogy jól definiálható minimum- és maximumértékekkel rendelkezik. Ennek értelmében az index 0 és 10 000 között mozog: a 0 ponthoz közeli érték esetén a piac erősen atomizált, azaz nagyszámú, azonos súlyú szereplő verseng egymással, ami a tökéletes versenyhez közeli állapotot jelzi; ezzel

szemben a 10 000 pontos érték a koncentráció legmagasabb fokát, a piac teljes monopóliumát mutatja. Az index értéktartománya kifejezhető 0–1 közötti skálán is, ami által százalékos eredmények formájában is megfogalmazható a koncentráció mértéke. Az értelmezési tartomány értelmében egy piac nem tekinthető koncentráltnak, amennyiben a HHI értéke 1 500 pont (15%) alatti értéket vesz fel. Mérsékelten koncentrált a piac abban az esetben, ha a mérőszám értéke 1 500 és 2 500 közötti (15–25%), míg magasan koncentrált piacról beszélhetünk, ha a HHI értéke 2 500 feletti (<25%) (Eurostat, 2025).[5] A HHI számítási képlete a következő:

$$\mathrm{HHI} = \sum_{i=1}^{n} \left(\mathrm{MS}^{i}\right)^{2}$$

Golosov meglátása szerint az effektív pártok száma és a HHI egymás reciproka, tehát minél magasabb a koncentráció, annál kisebb az effektív pártok száma. A Golosov-index külön súlyozta a legnagyobb pártot, miközben arányosan csökkentette a kisebb pártok súlyozását. Ennek következtében, ha egy erős párt domináns szerepbe kerül a pártrendszeren belül, akkor az indikátor nem mutat irreálisan magas pártszámot, szemben a Laakso–Taagepera-féle számítással. Az index egyenlete a következő:

$$\text{Golosov index} = \sum_{i=1}^{n} \frac{1}{1 + \left(p_1^2 / p_i\right) - p_i}$$

A Golosov-index jobban képes kezelni a domináns és a kisebb súlyú pártokat, minimalizálva a korábban említett *kink*-hatást. Ezáltal pontosabb képet tud nyújtani a töredezett és a csupán látszólag töredezett pártrendszerek vonatkozásában. A mérőszámmal kapcsolatban megfogalmazható egyik leginkább kézzelfogható kritika az, hogy bár az egyre szélesebb körben kerül alkalmazásra (lásd Horváth, 2021; Auteri és Cattel, 2023) a nemzetközi vizsgálatok tekintetében ez még a mérések kevésbé adaptált indikátorának számít.[6]

[5] A piaci koncentráció kiértékelésének két megközelítése van. A kezdeti, 1992-ben elfogadott értékküszöbök alacsonyabbak voltak a napjainkban alkalmazottaknál. Ennek értelmében, ha a mérőszám pontszáma 1000 és 1800 közötti értéknek felelt meg, úgy a koncentráltságot mérsékeltként jellemezték. Míg az ezen intervallum alatti pontszámot (<1000) alacsony, az érték feletti (>1800) pontszámot pedig magas koncentráltságként értelmezték (U.S. Department of Justice, 1992; U.S. Department of Justice, Antitrust Division, 2024).

[6] Többek között sem a *Comparative Political Data Set*, sem a *Political Party Database*, de még a *Political Parties, Presidents, Elections, and Governments* (PPEG) sem tartalmazza.

A koncentráltságot százalékos mértékben vizsgáló HHI-indikátor kapcsán érdemes megemlíteni az úgynevezett Rae-féle (1971) frakcionáltsági indexet is, amely a HHI-vel fordított logikai rendben a töredezettség mértékét egy 0 és 1 közötti skálán értelmezi. A 0 érték a politikai töredezettség legalacsonyabb szintjét jelöli, vagyis ebben az esetben a pártrendszer teljes mértékben koncentráltnak tekinthető – a szavazatokat és a mandátumokat egyetlen egy párt uralja. Amennyiben az indikátor értéke 1, úgy az a pártrendszer lehető legmagasabb szintű töredezettségét fejez ki: ebben az esetben a pártok közötti szavazat- vagy mandátummegoszlás egyenlőnek tekinthető. Az egyenlet képlete a következő:

$$\mathrm{Rae} = 1 - \sum_{i=1}^{n} p_1^2$$

Ahol a *p* értéke megfelel a *p*-párt által elnyert szavazatok vagy mandátumok százalékban kifejezett értékének, az *n* pedig a számítás során figyelembe vett pártok száma. A Rae-indikátorral kapcsolatban Gross (1982) kimutatta, hogy az index értéke érzékeny az elemzett pártok számára. A megállapítás értelmében a pártok számának növekedésével a töredezettségi index – másnéven frakcionáltsági index - értéke is növekedhet, ami megbízhatatlan következtetésekhez vezethet. A torzító hatás valószínűleg a kispártok esetében könnyebben megfigyelhető, hiszen a Rae-index lényegében az egy pártra lebontott szavazat/mandátum átlageltérését méri (Nagy, 2017, 138).[7] Mivel a Rae-indikátor a HHI reciprokaként is értelmezendő, a kritikát érdemes mindkét mutató esetében figyelembe venni.

A bemutatott tipológia és indikátorok gyakorlati összegzésének céljából a következő táblázat a 2022-es magyarországi országgyűlési választási eredmények alapján végzett példaszámítások megoldásait tartalmazza. A CPDS adatai alapján a kormányzó Fidesz-KDNP a szavazatok 54,1%-ával megnyerte a választást, miközben az baloldali ellenzéki összefogás a választók támogatottságának 34,4%-át, a Mi Hazánk 5,9%-át, míg az egyéb pártok a fennmaradó 5,6%-ot nyerték el.

Az eredmények alapján megállapítható, hogy a 2022-es magyarországi választás egy, a szavazatok megoszlása szempontjából domináns pártrendszert

[7] Például, ha A és B párt egyaránt 50–50%-os támogatottsággal rendelkezik, a Rae-index értéke 0,5 (= $1–0{,}5^2–0{,}5^2$). Ezzel szemben, ha A és B párt 47–47%-os támogatottság mellett osztozik a szavazatok többségén, míg C, D és E párt egyenként 2%-ot szerez, a Rae-index értéke már 0,557 lesz. Ez annak ellenére történik, hogy a politikai erőtér érdemben nem változott, mivel feltételezhetően a 2%-os pártok nem jutottak mandátumhoz. Ez jól mutatja, hogy a Rae-index érzékeny a kisebb pártok jelenlétére, és hajlamos a fragmentáció mértékének túlbecslésére.

eredményezett, ahol a támogatottság koncentráltsága magas (Rae, 1968), mondhatni monopol (HHI). Ezen eredmények mentén a koncentrációs arányszám (p3) is kimagasló értéket jelez (94,4), amit a Laakso–Taagepera-féle effektív pártok száma – kizárva az önkényesen meghatározott vizsgálati elemek számát (p) – pontosított (2,4). Azonban a korábban bemutatott módszertani gyengeségek (lásd: Molinar, 1991; Golosov, 2009) torzító hatásai miatt ezen megoldás is irreálisnak tűnik, annak fényében, hogy a szavazatok abszolút többségével rendelkezik a győztes pártkoalíció. Ezzel szemben a legerősebb párt dominanciáját a Golosov-index a valósághoz közelebbi módon jeleníti meg: az indikátor az első párt kiemelkedő fölényét jelzi a többi párttal szemben (1,83).

Pártrendszer szerkezetének alapmutatói	Blondel (1968)	Egy párt dominanciája
	Sartori (1976)	Domináns
	Tóth-féle tipológia (2001)	Tipológián kívüli
Pártok súlyozott száma	Effektív pártok száma (Laakso és Taagepera, 1979)	2,4[8]
	Párt dominancia (Golosov, 2009; Auteri és Cattel, 2023)	1,83[9]
Pártrendszer struktúrájának százalékos mérése	Koncentrációs arányszám (CR=3) (Kozma, 2007)	94,4%[10]
	Herfindahl–Hirschman-index (HHI; Kozma, 2007)	0,4146[11]
	Frakcionáltsági mutató (Rae, 1968)	0,5855[12]

1. táblázat. Példaszámítások (szavazatok százalékos értékei alapján)
Forrás: a szerző által készített táblázat a CPDS adatai alapján. A koncentrációs arányszám, a Herfindahl–Hirschman-index, valamint a Golosov-index értékei a szerző önálló számításain alapulnak

Arra a kérdésre keresve a választ, hogy létezik-e kifogásolhatatlan indikátor a pártrendszer koncentrációjának mérésére, a válasz természetesen nemleges. Amint azt Golosov is megfogalmazta, „*nem létezik tökéletes mérőszám*" (Golosov, 2009, p. 187). Ezt figyelembe véve, javasolt fenntartásokkal kezelni az indikátorok által nyújtott eredményeket, hiszen annak ellenére, hogy ezen

[8] Effektív pártok száma (Laakso és Taagepera) = $0{,}541^2+0{,}344^2+0{,}059^2 = 0{,}4146$; 1/0,4145 = 2,41.

[9] Effektív pártok száma (Golosov) = 1+0,66+0,17 = 1,83.

[10] CR(p = 3) = 54,1%(p1)+34,4%(p2)+5,9%(p3) = 94,4%.

[11] HHI = 0,2927+0,1184+0,0035 = 0,4146. Az eredmény százalékos formában kifejezve 47,67%-nak felel meg. Ennek értelmében a pártrendszer erősen koncentráltnak tekinthető.

[12] Frakcionáltsági mutató = $1-(0{,}541^2+0{,}344^2+0{,}059^2)$.

mérőszámok elsődleges célja a valósághoz legközelebb álló struktúrák bemutatása, a mérések a komplexitás redukálásával járnak, ami a figyelembe nem vett szempontok miatt magukban hordozzák a torzítás kockázatát. Ennek a kockázatnak egyik kézzelfogható példája a Tóth-féle tipológia, amelyben a kategorizálás során a kutató úgy döntött, hogy nem veszi figyelembe a pártrendszerben megjelenő összes lehetséges formációt. Emiatt egy-egy demokratikus választás nem minden esetben illeszthető be a vizsgálati struktúrába, így a tipológia alkalmatlanná válik elsődleges céljának, vagyis a pártrendszer struktúrájának pontos jellemzésére. Továbbá a bemutatott észrevételek alapján megállapítható, hogy a pusztán a pártok számán alapuló megközelítések, bár tipizálható formában alkalmasak kifejezni a pártrendszer koncentráltságát, azok figyelmen kívül hagyják a pártok közötti erőviszonyokat. Emellett a kutatás által önkényesen meghatározott számú pártokra hagyatkozó koncentrációs arányszámok a szubjektivitás kockázata miatt tévkövetkeztetéseket eredményezhetnek, hiszen az ilyen eljárások nem veszik figyelembe a politikai piac egészét, csupán annak egy kijelölt szegmensével foglalkoznak. Az effektív pártok számának számítása során a szubjektivitás kockázatának minimalizálása révén lehetőség nyílik meghatározni egy-egy pártrendszer releváns pártjainak számát, hiszen az effektív szereplők a pártrendszerben megjelenő pártok száma és azok százalékos értékben kifejezett súlya alapján kerülnek kijelölésre. Továbbá az effektív pártok számának meghatározására alkalmas kijelölni a vizsgálat során részleteiben elemezni kívánt pártok körét is. Ezzel szemben a Herfindahl–Hirschman-index a pártrendszer koncentrációját százalékos formában fejezi ki. Érdemes figyelembe venni annak tényét, hogy a Rae-index gyakorlatilag a HHI reciproka[13], ezáltal a két indikátor azonos előnyökkel és hátrányokkal rendelkezik. Mivel a koncentráció ellentéte a fragmentáció, a két indikátor közötti választást az adott elemzési modellbe bevont változók iránya, illetve a kutatási szándék határozza meg. Amint a számítási minták eredményeit tartalmazó 1. táblázat is mutatja, egy pártrendszer struktúrája meghatározható a pártok számán alapuló tipológia, a pártok súlyozott száma vagy a pártrendszer százalékos koncentrációja alapján. A választott eljárást elsősorban a vizsgálati kérdés és a módszertan jelöli ki. Ugyanakkor az eredmények kiértékelése során javasolt figyelembe venni az egyes indikátorok korlátjait.

[13] Például, ha a HHI értéke 0,6, akkor a Rae-indikátor értéke 0,4. Amennyiben a HHI 0,2-re csökken, úgy a Rae-index értéke 0,8-ra növekszik.

Kutatási kérdés és módszertan

Mint látható, a politikatudományban széles körben kutatott téma a pártrendszerek koncentráltsága, amely szoros összefüggésben áll a választási rendszerek működésével. A szavazatok és a mandátumok megoszlásának elemzése lehetőséget ad a választási rendszer arányosságának értékelésére, valamint annak vizsgálatára, hogy a különböző rendszerek milyen mértékben torzítják a választói akarat leképeződését. Az egyes koncentráltsági mutatók bemutatását követően az elemzés a következő kérdésre keresi a választ: hogyan befolyásolja a választási rendszer típusa a pártrendszer koncentrációját?

A kutatási kérdés megválaszolása során az elemzés a többségi, az arányos és a vegyes választási rendszerek közötti különbségeket vizsgálja a szavazatok és a mandátumok koncentrációja szempontjából. A kutatási kérdéssel kapcsolatban megfogalmazott hipotézisek a szakirodalmi elvárásokon alapulnak. Ennek következtében feltételezhető, hogy a többségi választási rendszerek magasabb koncentrációt és jelentősebb torzítást eredményeznek a szavazatok és a mandátumok eloszlásában (H1). Ezzel szemben az arányos választási rendszerekben kisebb mértékű koncentráció és torzítás várható, mivel ezek jobban tükrözik a választói preferenciákat (H2). A vegyes választási rendszerek esetében a koncentráció és a torzítás mértéke feltételezhetően a többségi és az arányos rendszerek között helyezkedik el (H3). A kutatás alapján lehetőség nyílik empirikus formában megvizsgálni a választási rendszer arányossága és a pártrendszer koncentráltsága közötti összefüggéseket. Első lépésként az elemzés megvizsgálja az egyes választási rendszerek alapján a szavazatok és a mandátumok közötti koncentráció mértékét. Az összehasonlítást követően a kutatás az egyes választási rendszerekben megjelenő torzulások mértékét vizsgálja. A kutatás során a Herfindahl–Hirschman-index kerül alkalmazásra. Az eljárás előnye, hogy a mérések eredményei 0–1 közötti értéket vehetnek fel, ezáltal százalékos formában is kifejezhetők az eredmények.

A kutatás területi dimenziója a CPDS által vizsgálat alá vont 36 ország, nevezetesen az Európai Unió tagállamai (27), az Egyesült Királyság, Izland, Ausztrália, Japán, Kanada, Norvégia, Svájc, Új-Zéland és az Amerikai Egyesült Államok.[14] A vizsgálat a rendelkezésre álló adatok alapján az 1960 és 2022

[14] A nyugati típusú demokratikus rendszerek esetében az adatállomány 1960-tól érhető el az alábbi országokra vonatkozóan: Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Kanada, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Izland, Japán, Luxemburg, (Nyugat-)Németország, Norvégia, Olaszország, Svájc, Svédország, valamint Új-Zéland. A korábban kommunista rezsimek befolyása alatt álló országok esetében az első szabad választás évéhez igazodnak az adatok kezdőpontjai, így Magyarország, Bulgária,

közötti időszakot foglalja magában. Az elemzés elsődleges vizsgálati egységei az egyes országok törvényhozási választási eredményei – kétkamarás törvényhozás esetén az alsóházi eredmények. Követve a CPDS módszertanát, azon pártokat veszi figyelembe a kutatás, amelyek legalább 2%-os támogatottságot értek el a választáson – kizárva az egyéb pártok kategóriáját.[15] Az elemzés kizárólag a szabad választásokat veszi figyelembe. A kutatásban szereplő választások a választási rendszer típusa és az országok szerint kerültek lebontásra az alábbi táblázatban:

Ország	Többségi választási rendszer	Vegyes választási rendszer	Arányos választási rendszer	Választások mennyisége
Ausztrália	24*	-	-	24
Ausztria	-	-	18	18
Belgium	-	-	18	18
Bulgária	-	-	11	11
Ciprus	-	-	10	10
Csehország	-	-	8	8
Dánia	-	-	23	23
Egyesült Királyság	15	-	-	15
Észtország	-	-	8	8
Finnország	-	-	16	16
Franciaország	15*	-	-	15
Görögország	-	-	18	18
Hollandia	-	-	18	18
Horvátország	-	-	7	7
Írország	-	-	16	16

Csehország, Románia, Szlovákia és Szlovénia esetében 1990-től, Lengyelországban 1991-től, Litvánia és Észtország esetében 1992-től, Lettországban 1993-tól, míg Horvátországban 2000-től kezdődik az adatgyűjtés. A dél-európai országok esetében, ahol az autoriter rendszerek a 20. század második feléig fennálltak, az adatok az első demokratikus választás időpontjától érhetők el, így például Portugália esetében 1975-től, Spanyolország esetében 1977-től található adat. Bár Görögországban az adatgyűjtés 1960-tól kezdődik, az 1967–73 közötti katonai diktatúra időszakát – a szabad, demokratikus választások hiánya miatt – nem vette figyelembe az adatbázis. Máltával kapcsolatban 1966-tól (1964-es függetlenné válását követő első szabad választás), Ciprus vonatkozásában pedig 1976-tól (az ország kettéválása után) áll rendelkezésre adat.

[15] A tanulmány a HHI, a koncentrációs arányszám (CR), valamint a Golosov-index meghatározása során követte a CPDS által végrehajtott gyakorlatot.

Ország	Többségi választási rendszer	Vegyes választási rendszer	Arányos választási rendszer	Választások mennyisége
Izland	-	-	18	18
Japán	-	21	-	21
Kanada	20	-	-	20
Lengyelország	-	-	8	8
Lettország	-	-	10	10
Litvánia	-	8	-	8
Luxemburg	-	-	12	12
Magyarország	-	9*	-	9
Málta	-	-	13	13
Németország	-	17*	-	17
Norvégia	-	-	16	16
Olaszország	-	3	13	16
Portugália	-	-	16	16
Románia	-	-	8	8
Spanyolország	-	14*	-	14
Svájc	-	15*	-	15
Svédország	-	-	19	19
Szlovákia	-	-	9	9
Szlovénia	-	-	9	9
Új-Zéland	12	9*		21
USA	32	-	-	32
Összesen	118	96	322	536

2. táblázat. Választási rendszerek és választások száma országonként
Forrás: a szerző által készített táblázat a CPDS adatai alapján

** A kategorizálás a PARLINE (IPU, é. n.) adatbázisa alapján lett módosítva. Az olasz (Katz, 2003), a japán (Renwick, 2010), a magyar (Bozóki, 2012), illetve az új-zélandi (Denemark, 2003) választási rendszerek módosításával kapcsolatos esetleges kategóriaváltások is ellenőrzésre kerültek*

Érdemes megjegyezni, hogy a CPDS adatbázisa a választási rendszerek kategorizálása során több olyan egyszerűsítést is eszközölt, amelyek torzító eredményekhez vezethetnek (például a francia választási rendszert vegyes választási

rendszerként kódolta). A választási rendszerek helyes tipizálása céljából ellenőrzést végeztem, és módosítottam a CPDS adatbázisa által alkalmazott tipizálást.

Elemzés és eredmények

A koncentrációs indikátorok átlagértékeinek összehasonlítása alapján megállapíthatók az egyes választási rendszerek közötti eltérések főbb jellemzői. Ugyanakkor az átlagértékek mellett érdemes figyelembe venni a szórás (Standard Deviation, SD) mértékét is, amely azt mutatja meg, hogy a vizsgált adatok átlagosan mennyire térnek el a számtani átlagtól. A szórás segít feltárni az adatok koncentráltságát és az értékek ingadozását az egyes választási rendszerek esetében.

Az átlagértékek vizsgálata alapján megállapítható, hogy a többségi választási rendszerekben a politikai koncentráció mértéke magasabb: kevesebb párt között oszlik meg a szavazatok túlnyomó része, hiszen az első három párt átlagosan a voksok 94%-át és a mandátumok 98%-át birtokolja. Ezáltal az effektív pártok száma is jóval alacsonyabb (ENEP: 2,71; ENPP: 2,18), miközben a domináns pártrendszer kialakulásának valószínűsége is nagyobb (Golosov-index választási pártok száma: 2,33; parlamenti pártok száma: 1,88). A politikai erőfölény létét a legerősebb párt szavazat- és mandátumaránya is jelzi: a többségi választási rendszerben jóval magasabb annak a valószínűsége, hogy egy párt abszolút többséget szerezzen. Minden bizonnyal ez azzal magyarázható, hogy a többségi választási rendszerek elsődleges célja a kormányzati stabilitás biztosítása, ami a győztes párt felülreprezentálásával valósul meg. Miközben a legerősebb párt átlagosan a szavazatok közel 46%-át szerzi meg, addig a mandátumok több mint 55%-át birtokolja. A Herfindahl–Hirschman-index átlagértéke mind a szavazói-, mind a mandátumarányok tekintetében erős koncentrációt, a tipológia alapján monopolhelyzetet jelez.

Ezzel szemben az arányos választási rendszerekben a pártok száma magasabb, a pártrendszer jóval töredezettebb: nagyobb az effektív pártok száma és kisebb a domináns pártrendszer kialakulásának lehetősége. A három legnagyobb támogatottsággal rendelkező párt átlagosan kevesebb mint a szavazatok 75%-ával rendelkezik, ami lehetőséget biztosít négy, akár öt effektív párt jelenlétének is, amiből átlagosan három-négy tekinthető a Golosov-index által is valóban meghatározónak. Mivel a legerősebb párt a választásokon átlagosan a szavazatok közel 35%-át és a mandátumok 38%-át nyeri meg, a kormányalakítást koalíciós kényszer jellemzi, ami a társadalmi képviselet

arányosabb jelenlétét, valamint a politikai rendszer instabilitását feltételezi. A HHI által mért koncentráció átlagértéke mérsékeltnek tekinthető, ami a Rae-értékskálán fragmentált pártrendszerre utal.

Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a vegyes választási rendszerek valóban a többségi és az arányos választási rendszer között helyezkednek el. Amennyiben csupán a szavazatarányon alapuló koncentrációt vizsgáljuk, úgy a vegyes választási rendszerek minimális mértékben tekinthetők koncentráltabbnak az arányos választási rendszereknél, miközben jelentős fragmentációt mutatnak a többségihez képest. Ezzel szemben a mandátumarányon alapuló vizsgálatok azt jelzik, hogy a koncentráció számottevő mértékben eltér az arányos választási rendszerben megfigyelt eredményektől. A kettő közötti különbség alapján feltételezhető, hogy a pártrendszer struktúráját tekintve a vegyes választási rendszerek köztes megoldásként funkcionálhatnak, amit a táblázatban megjelenő eredmények is igazolnak.

Indikátorok	Többségi választási rendszer (n=118)	Vegyes választási rendszer (n=101)	Arányos választási rendszer (n=317)	Összesen (N=536)
Effektív választási pártok (ENEP)	**3,11** (+/-1,05)	**4,52** (+/-1,52)	**4,86** (+/-1,89)	**4,41** (+/-1,81)
Effektív parlamenti pártok (ENPP)	**2,38** (+/-0,51)	**3,65** (+/-1,28)	**4,13** (+/-1,5)	**3,65** (+/-1,48)
Különbözet (ENEP, ENPP átlag)	**0,74** (+/-0,71)	**0,87** (+/-0,70)	**0,73** (+/-0,84)	**0,76** (+/-0,78)
Domináns párt súlya (választási)*	**2,61** (+/-0,8)	**3,56** (+/-1,3)	**3,89** (+/-1,52)	**3,55** (+/-1,44)
Domináns párt súlya (parlamenti)*	**2,01** (+/-0,39)	**3,01** (+/-1,17)	**3,52** (+/-1,39)	**3,10** (+/-1,4)
Különbözet (Golosov)*	**0,60** (+/-0,59)	**0,55** (+/-0,61)	**0,37** (+/-0,49)	**0,46** (+/-0,55)
CR3 szavazatarány*	**89%** (+/-9%)	**74%** (+/-11%)	**73%** (+/-14%)	**77%** (+/-15%)
CR3 parlamenti mandátumarány*	**95%** (+/-7%)	**79%** (+/-14%)	**77%** (+/-14%)	**81%** (+/-15%)
Különbözet (CR3)*	**6%** (+/-7%)	**5%** (+/-7%)	**3%** (+/- 7%)	**4%** (+/-7%)
Legerősebb párt szavazataránya	**43%** (+/-8%)	**36%** (+/-9%)	**35%** (+/-9%)	**37%** (+/10%)

Indikátorok	Többségi választási rendszer (n=118)	Vegyes választási rendszer (n=101)	Arányos választási rendszer (n=317)	Összesen (N=536)
Legerősebb párt mandátumaránya	**53%** (+/-9%)	**43%** (+/-12%)	**38%** (+/-11%)	**42%** (+/-12%)
Különbözet (TOP1)*	**10%** (+/-6%)	**6%** (+/-6%)	**3%** (+/-5%)	**5%** (+/-6%)
HHI (választási)*	**0,35** (+/-0,10)	**0,24** (+/-0,08)	**0,23** (+/-0,10)	**0,26** (+/-0,1)
HHI (parlamenti)*	**0,43** (+/-0,08)	**0,29** (+/-0,10)	**0,26** (+/-0,11)	**0,31** (+/-0,12)
Különbözet (HHI)*	**0,08** (+/-0,05)	**0,06** (+/-0,05)	**0,04** (+/-0,04)	**0,05** (+/-0,05)
Rae (választási)	**0,65** (+/-0,09)	**0,75** (+/-0,08)	**0,76** (+/-0,09)	**0,74** (+/-0,1)
Rae (parlamenti)	**0,56** (+/-0,07)	**0,69** (+/-0,1)	**0,72** (+/-0,1)	**0,68** (+/-0,12)
Különbözet (Rae)	**0,08** (+/-0,05)	**0,06** (+/-0,05)	**0,04** (+/-0,04)	**0,05** (+/-0,05)

3. táblázat. A koncentrációs mutatók átlaga (és szórása) választási rendszerek típusai szerint
Forrás: a szerző által készített táblázat a CPDS adatai alapján

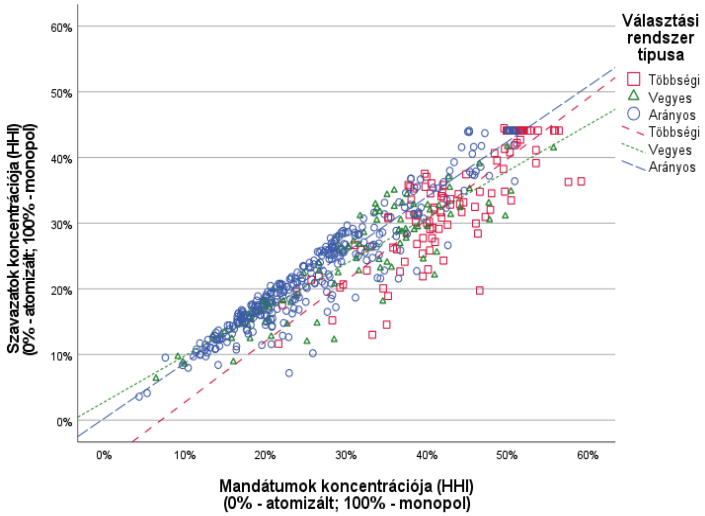
**A CPDS adatbázisában nem szereplő indikátorok. Az értékek a CPDS adatbázis eredményein alapján kerültek meghatározásra a szerző által*

A szórás értékei alapján megállapítható, hogy a többségi választási rendszerekben az eloszlás homogénebb, míg az arányos választási rendszerek esetében figyelhetők meg a legnagyobb eltérések. A magasabb szórás arra utal, hogy az adatok jelentősen eltérnek az átlagtól, vagyis az eloszlás heterogénebb. Az adatok alapján az feltételezhető, hogy jelentős a kiugró választási eredmények száma az arányos választási rendszerek esetében, amit a tanulmány az *outlier*-ek kizárásával eszközöl.[16]

A szavazatok és a mandátumok koncentrációja közötti összefüggés vizsgálata alapján megállapítható, hogy a többségi választási rendszerek nagyobb mértékű aránytalanságot eredményeznek. Az adatok szerint minél nagyobb a szavazatok

[16] Az adatok megoszlása alapján megjelenő kiugró értékek legmagasabb, még normál eloszlású értékekké történő átalakításával valósult meg. Az eljárás hasonlít a winsorizálás által ismert eljáráshoz (Hámori, 2014), amely során a változó egy alsó és egy felső percentilisét tekintjük a normál eloszlás határértékének. Az ezen túli találatokat már *outlier*ként kezeli az eljárás. A probléma kezelése céljából az *outlier*-ek értékét a határértékkel helyettesíti az elemzés. Az eljárás során a leginkább megbízható eredmények elérése céljából a percentilisek helyett a kiugró értékek az adatok valós eloszlása alapján kerültek kijelölésre.

koncentrációja, annál magasabb az aránytalanság mértéke (R^2=0,725). Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy a kormányzati stabilitás biztosítása érdekében a győztes párt a mandátumelosztás során felülreprezentált lesz. Másrészt a mandátumszerzés küszöbértéke a többségi választási rendszerek esetében nem létező jogintézmény, hiszen a többség mindent visz elve érvényesül. Ezzel szemben az arányos választási rendszerek esetében figyelhető meg a legkisebb eltérés a szavazat- és a mandátumarány között (R^2=0,912). A korreláció különösen erős, ami azt jelzi, hogy a szavazatok 1%-a nagy valószínűséggel a mandátumok közel 1%-ának az elnyerését vonja maga után. Ez azzal magyarázható, hogy az arányos rendszerekben a mandátumok elosztása kevésbé torzítja a választói akaratot, ezáltal csökkentve az aránytalanság mértékét. Mivel alacsonyabb a parlamenti bejutási küszöb, az esetlegesen lemorzsolódott szavazatok aránya is alacsonyabb. Ezzel párhuzamosan a vegyes választási rendszerek a normál eloszlású adatállományok alapján valóban a többségi és az arányos modellek közötti átmenetet jelenítik meg (R^2=0,815).

1. ábra. Választási rendszerek arányosságának mérése a szavazatok és a mandátumok koncentrációja alapján

Végezetül, érdemes megvizsgálni a kiugró értékek mögötti magyarázatokat. Többek között az 1976-os ciprusi választáson egypárti dominancia

érvényesült. A görög ciprióták 1974-es sikertelen országegyesítési kísérletet követően a Demokratikus DIKO-AKEL-EDEK tömörülés a szavazatok közel 72%-át nyerte el, ami az arányos választási rendszer ellenére is a megszerezhető 35 mandátumból 34-nak felelt meg. Emellett a máltai választási rendszer sajátossága, hogy az arányos választási rendszer ellenére mégis kétpártrendszeri struktúra alakult ki, ami a mandátumok jelentős koncentrációjával társult. Ennek magyarázata lehet az, hogy a pártrendszerben domináns két párt, a Munkáspárt (Partit Laburista) és a Nemzeti Párt (Partit Nazzjonalista) történelmi szempontból erős társadalmi beágyazottsággal rendelkezik. A szavazatok és mandátumok rendkívül magas koncentrációja ezért nem a választási rendszer torzulását, hanem a társadalmi-politikai struktúra stabil, kétpólusú jellegét tükrözi.

Konklúzió

A kutatás részletesen bemutatta a pártrendszer koncentrációját vizsgáló indikátorok széles skáláját. Amint azt az indikátorok sokfélesége is jelzi, a pártrendszerek vizsgálata során a kvantitatív mérőszámok kidolgozásával és alkalmazásával kapcsolatos elemzések kiemelt szereppel rendelkeznek a politikatudomány, különösen annak empirikus megközelítéseiben. A politikatudomány számára kiemelt kutatási területnek tekinthetők a kvantitatív mérőszámok. A mutatószámok előnyeinek és hátrányainak bemutatása alapján megállapítható, hogy a megfelelő mérési eszköz kiválasztása kulcsfontosságú a kutatási kérdés megválaszolásához.

Jelen kutatás a pártrendszerek koncentrációs mutatóinak segítségével törekedett összehasonlító elemzést végrehajtani a választási rendszerek aránytalanságának vizsgálata céljából. Az eredmények megerősítik a korábban már bizonyított megállapításokat, miszerint megállapítható, a többségi választási rendszer valóban a leginkább koncentrált pártrendszernek tekinthető, ahol a szavazatok túlnyomó része csupán néhány nagy párt köré összpontosul. Ezzel párhuzamosan az arányos választási rendszer, amely elősegíti a politikai rendszer társadalmi tükörkép funkciójának érvényesülését, a szavazatok mandátumokká történő átalakítása során a kiegyensúlyozottságra törekszik. Ennek következtében a pártrendszert nagyobb eséllyel válik töredezetté. A vegyes választási rendszer a szavazatok koncentrációjának tekintetében inkább az arányos választási rendszerhez áll közelebb, miközben a mandátumeloszlás tekintetében a többségi és az arányos választási rendszerek közötti köztes állapotot mutat.

Érdemes megemlíteni, hogy a pártrendszer koncentrációját nem csupán a választói akarat és a szavazatok mandátummá alakításának mechanizmusai befolyásolják, hanem egyéb tényezők is szerepet játszhatnak fejlődésükben. A földcsuszamlásszerű politikai rendszerváltások, a választási rendszer módosítása vagy a politikai elit együttműködési stratégiái egyaránt hozzájárulhatnak a pártrendszer koncentrációjához. A tudományos diskurzus ezeket a tényezőket intézményi (választási rendszer), szociodemográfiai (például: bejutási küszöb; Lipset és Rokkan, 1967), voluntarista (pártelit stratégiája; Enyedi, 2004) és értékrendek (behaviorista, Downs, 1990; Blais és Carty, 1991) alapú vizsgálatokkal valósítja meg. Azonban az eredmények nem tekinthetők egyirányúnak; minden bizonnyal a választási rendszerek mechanizmusai is befolyással bírnak mind a választói döntésekre, mind a politikai elit stratégiaalkotására. Jelen kutatás módszertani erénye, hogy világosan kapcsolja össze az elméleti kulcsfogalmakat a hozzájuk tartozó mérőszámokkal, lehetővé téve az elméleti következtetések empirikus tesztelését.

Felhasznált irodalom

Auteri, M. és Cattel, A. (2023). Political Fragmentation and Coalition Alignment effects: Evidence from health Transfers to Italian Regions. *Italian Economic Journal*, *9*(3), 1181–1216. https://doi.org/10.1007/s40797-022-00205-3

Blais, A. és Carty, R. K. (1991). The Psychological Impact of Electoral Laws: Measuring Duverger's Elusive Factor. *British Journal of Political Science*, *21*(1), 79–93. https://doi.org/10.1017/S0007123400006037

Blondel, J. (1968). Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies. *Canadian Journal of Political Science/Revue Canadienne de Science Politique*, *1*(2), 180–203. https://doi.org/10.1017/S0008423900036507

Bozóki, A. (2012). *The Hungarian Electoral System*. https://energy.ceu.edu/sites/default/files/publications/bozoki-hungary-electoral-system-2012.pdf

Comparative Political Data Set 1960-2022. https://cpds-data.org/data/

Denemark, D. (2003). Choosing MMP in New Zealand: Explaining the 1993 Electoral Reform. In M. S. Shugart & M. P. Wattenberg (szerk.) *Mixed-Member Electoral Systems*. 1. kiadás, 70–95. Oxford University PressOxford. https://doi.org/10.1093/019925768X.003.0005

Downs, A. (1990). Politikai cselekvés a demokráciában: Egy racionális modell. *Közgazdasági Szemle*, *37*(9), 993–1011.

Enyedi, Z. (2004). A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. *Századvég*.

Eurostat. (2025). *Glossary: Herfindahl Hirschman Index (HHI)—Statistics Explained*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Herfindahl_Hirschman_Index_(HHI)

Golosov, G. V. (2009). The Effective Number of Parties: A New Approach. *Party Politics*, *16*(2), 171–192. https://doi.org/10.1177/1354068809339538

Gross, D. A. (1982). Units of Analysis and Rae's Fractionalization Index. *Comparative Political Studies*, *15*(1), 85–98. https://doi.org/10.1177/001041408201500100 4

Hámori, G. (2015). *Predikciós célú klasszifikáló statisztikai modellek gyakorlati kérdései*. Kaposvári Egyetem. https://doi.org/10.17166/KE.2015.007

Horváth, A. (2021). *A verseny változatai. A visegrádi országok pártrendszerei 1990–2020.* Gondolat.

IPU (Inter-Parliamentary Union) (é. n.). *PARLINE database on national parliaments*. http://archive.ipu.org/parline-e/parlinesearch.asp

Katz, R. S. (2003). Reforming the Italian Electoral Law, 1993. In M. S. Shugart és M. P. Wattenberg (szerk.) *Mixed-Member Electoral Systems: The Best of Both Worlds?* Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/019925768X.003.0006

Kozma, V. (2007). Pártrendszer és koncentráció. *Politikatudományi Szemle*, *16*(4), 31–67.

Körösényi, A., Török, G. és Tóth, C. (2003). *A magyar politikai rendszer*. Osiris.

Laakso, M. és Taagepera, R. (1979). "Effective" Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*, *12*(1), 3–27. https://doi.org/10.1177/001041407901200101

Lipset, S. M. és Rokkan, S. (1967). Cleavage structures, party systems and voter alignments: An introduction. In S. M. Lipset és S. Rokkan (szerk.) *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives.* Free Press.

Mair, P. (1998). Party Systems and Structures of Competition. In P. Mair, *Party System Change.* 1. kiadás, 199–224. Oxford University Press, Oxford. https://doi.org/10.1093/0198295499.003.0009

Mair, P. (2006). Party System Change. In R. Katz és W. Crotty, *Handbook of Party Politics.* 63–73. SAGE Publications Ltd. https://doi.org/10.4135/9781848608047.n8

Mair, P. (2008). Electoral Volatility and the Dutch Party System: A Comparative Perspective. *Acta Politica*, *43*(2–3), 235–253. https://doi.org/10.1057/ap.2008.1

Molinar, J. (1991). Counting the Number of Parties: An Alternative Index. *American Political Science Review*, *85*(4), 1383–1391. https://doi.org/10.2307/1963951

Nagy, L. (2017). Arányossági számítások Kanada választási rendszerében. *Politikatudományi Szemle*, *26*(1).

Rae, D. W. (1971). *The Political Consequences of Electoral Laws*. Yale University Press.

Renwick, A. (szerk.) (2010). Japan: The abandonment of SNTV. In *The Politics of Electoral Reform: Changing the Rules of Democracy*. 179–193. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511676390.013

Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge University Press.

Tóth, C. (2001). *A magyar pártrendszer fejlődésének fő iránya. 3.* https://real.mtak.hu/136814/1/toth.pdf

U.S. Department of Justice (1992). *1992 Merger Guidelines*. https://www.justice.gov/archives/atr/1992-merger-guidelines

U.S. Department of Justice, Antitrust Division (2024). *Herfindahl-Hirschman Index*. https://www.justice.gov/atr/herfindahl-hirschman-index

Abstract

The structure of party systems constitutes a central theme in political science. Researchers frequently express the complexity of party systems through mathematical procedures and quantifiable indicators. Quantitative methods make it possible to compare not only the developmental phases of individual party systems, but also fundamental differences. One of the most well-known tools for such analyses is the calculation of party system concentration, which enables the description of the structure of party systems. Furthermore, trend-based examinations of party systems offer insights into the stability of party systems and the nature of political competition within them. This study has a dual purpose. On the one hand, it seeks to provide a detailed, pedagogically oriented overview of the quantitative methods used to calculate party system concentration. On the other hand, it aims to revisit the question of how electoral systems influence the level of party-level concentration. The current study introduces key indicators such as the Concentration Ratio (CR), the Fragmentation Index (Rae), the Effective Number of Parties (Laakso and Taagepera; Golosov), and the Herfindahl–Hirschman Index. The empirical analysis is based on data from the Comparative Political Data Set (CPDS), which offers the advantage of enabling a comparative analysis of 36 countries over the period from 1960 to 2022.

Keywords: party system, concentration indicators, proportionality of the electoral system, Comparative Political Data Set

Oross Dániel[1]

Hogyan látják a választók, a párttagok és a politikusok a deliberatív fórumokat Magyarországon?

Absztrakt

A politikai elit és az állampolgárok támogatásának mértéke meghatározó tényezője annak, hogy egyes demokratikus reformkísérletek miért sikeresek. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a politikusok és a választók hasonló preferenciákkal rendelkeznek-e a hazai demokratikus innovációkkal kapcsolatban. A cikk pártok tagjaival és választott tisztségviselőivel, valamint a teljes lakosság körében végzett felmérések adatainak felhasználásával azt vizsgálja, hogy van-e szignifikáns különbség a három csoport között a különböző típusú demokratikus innovációk támogatását illetően. A tanulmány eredményei alapján a helyi szintű deliberatív rendezvények számának növelése a leginkább támogatott reformirány mind a párttagok, mind a politikusok körében.

Kulcsszavak: demokratikus innovációk, kormány/ellenzék, deliberatív demokrácia, politikai részvétel

[1] Oross Dániel, PhD politológus, diplomát az ELTE ÁJK Politikatudományi Intézetében 2009-ben, doktori fokozatot a Budapesti Corvinus Egyetemen szerzett 2015 -ben. Az ELTE Társadalomtudományi Kutatóintézet Politikatudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. Több nemzetközi kutatás résztvevője, a Research Network for Interdisciplinary Studies of Transhistorical Deliberative Democracy (CHANGECODE, CA22149), valamint a Regaining linkage? Digital technologies improving civic engagement, political organisations and democracy (Relink2, CA23114) programok Irányítóbizottságának tagja. Oktatási tapasztalatot a Bibó István Szakkollégium Politikatudományi Műhelyének nevelőtanáraként majd oktatójaként, valamint a Hartwick College (Oneonta, NY, USA), Fulbright ösztöndíjas oktatójaként szerzett. Kutatási területe: demokratikus innovációk, a visegrádi országok politikai berendezkedése, a fiatalok választási és szavazói magatartása, politikai részvétel, politikai szocializáció.

Bevezető

A demokratikus innovációk kutatása olyan sikeresen megvalósított gyakorlatokra, módszerekre fókuszál, amelyeknek célja a demokratikus kormányzat és a politika struktúráinak, folyamatainak megváltoztatása az állampolgárok és a politikai intézmények közötti kapcsolat erősítése érdekében (Oross, 2023). A demokratikus újítások terén úttörő deliberatív vagy másnéven tanácskozó demokrácia intézményei és a politikai pártok között sokáig antagonisztikus ellentétet feltételeztek a társadalomtudományi kutatások, mivel a tanácskozási gyakorlatok a kooperatív kommunikációra és a kollektív preferenciák kialakítására összpontosítanak, míg a pártok és a képviseleti demokrácia intézményei a versenyre és az érdekek aggregációjára helyezik a hangsúlyt (Johnson, 2006). A deliberatív demokrácia alapvetése az, hogy a döntéshozatalba bevont állampolgárok egy tanácskozási (deliberatív) folyamaton haladnak végig, majd az így elért, közösen kialakított konszenzusos álláspontot becsatornázzák az adott kérdésről folyó diskurzusba. Mivel a kialakított deliberatív eljárások alternatív döntéshozatali modelleket kínálnak a képviseleti demokrácia mechanizmusainak kiegészítésére, azokat elsősorban az állampolgárok szemszögéből vizsgálták (Geissel és Newton, 2012; Smith, 2009). Azonban napjainkban egyre több tanulmány elemzi a politikai pártok és a deliberatív demokrácia kapcsolatát. Az empirikus eredmények tükrében (Gherghina, Soare és Jacquet, 2020) a deliberációt támogató politikusok fő érvei között a szerzők a párttagok és az érdekeltek oktatását, a politikai döntéshozatali folyamat hatékonyságának növelését, a döntések legitimitásának növelését és a választási versenyben a deliberatív eszközök által nyújtott stratégiai előnyöket emelik ki. Miközben az említett vizsgálatokból tudjuk, hogy a pártok a tanácskozást a politikai intézményrendszer és a társadalom közötti közvetítő funkciójuk erősítésére használják, keveset tudunk arról, hogy a politikai pártok tagjai (és a politikusok) hogyan érzékelik a demokratikus innovációkat, miért alkalmazzák azokat. Ennek oka az, hogy az állampolgárok, a párttagok és a képviselők tanácskozással kapcsolatos attitűdjeit szisztematikusan összehasonlító vizsgálatok nem készültek. A fejezet célja, hogy egy hazai kutatás eredményeire[2] építve a magyar demokrácia kontextusában empirikus adatok mentén vizsgálja, hogy a parlamenti képviselők, a párttagok és a választók hasonlóan ítélik-e meg a demokratikus újításokat.

Magyarországon a pártok viszonylag szabadon alakíthatják ki belső szervezetüket, mivel a jogi szabályozás csak az alapvető kereteket szabályozza,

[2] A tanulmány a „Demokratikus innovációk és a magyar pártok (NKFIH PD 131408)" című kutatási projekt keretében készült.

a források mértéke és a centralizáltságuk miatt a közélet meghatározó szereplői, amelyek nagyságrendekkel jelentősebb mozgástérrel rendelkeznek, mint amire a civil szervezetek, szakszervezetek vagy mozgalmak számíthatnak (Kovarek és Soós, 2016). Miközben a pártok által alkalmazott gyakorlatok áttekintése kulcsfontosságú, hiszen a pártok a politikai részvétel ösztönzésének kulcsszereplői, ez a fejezet nem foglalkozik azokkal a részvételi lehetőségekkel, amelyek az önkormányzatok vagy a civil szervezetek gyakorlatában honosodtak meg hazánkban. A részvételi demokrácia fontos elemei például az önkormányzati civil kerekasztalok, az iskolai diákönkormányzatok, vagy a fiatalok, idősek számára kialakított helyi részvételi modellek (Oross, 2016), ám ezen formák részletekbe menő bemutatása szétfeszítené e kötet kereteit.

Szervezeti szinten a politikai pártok a tanácskozás révén növelik a párton belüli demokráciát azáltal, hogy lehetőséget teremtenek tagjaik vagy a párt tevékenysége iránt érdeklődő állampolgárok számára arra, hogy részt vegyenek a párt politikai vitáiban vagy a párt belső döntéshozatali folyamataiban (Loxbo, 2013). Azzal, hogy belső folyamataikban deliberatív eszközöket alkalmaznak, a politikai pártok növelhetik átláthatóságukat és megbízhatóságukat, csökkenthetik az elit, a párttagok és a polgárok közötti szakadékot, ösztönözhetik az egyenlőséget és vonzóbbá tehetik az állampolgárok számára a politikai szerepvállalás gondolatát (Teorell, 1999). A közéletben pedig a politikai pártok lehetőséget teremthetnek az állampolgárok számára, hogy részt vegyenek a közösségüket érintő szakpolitikák javítását célzó tanácskozási folyamatokban. Például azzal, hogy támogatják olyan deliberatív fórumok létrejöttét, ahol véletlenszerűen kiválasztott polgárok összegyűlnek és megvitatják az őket érintő helyi kérdéseket (Setälä és Smith, 2018; Jacquet és Van Der Does, 2021). Emellett szélesíthetik az állampolgárokkal kialakított kapcsolataikat olyan tanácskozó rendezvények szervezésével, amelyeken a politikai elit és az érdekeltek vitákat folytatnak politikai vagy társadalmi kérdésekről (Davidson és Stark, 2011). A parlamenti képviselők is ösztönözhetik az állampolgárok részvételét a tanácskozási tevékenységekben azáltal, hogy olyan témákat javasolnak, amelyek iránt bizonyos társadalmi csoportok fokozott érdeklődést mutatnak, például képviselőnők a nőket érintő témákban kezdeményezhetnek vitákat (Chaney, 2006). Ezen túlmenően deliberatív közvélemény-kutatások szintén a lakossággal való konzultációt erősítik, például bevonják az állampolgárokat a választási reformok megvitatásába (Fishkin, 2009). Az ilyen tanácskozási gyakorlatok hozzájárulnak ahhoz, hogy a szavazatközpontú, képviseleti megközelítés mellett növekedjen a tanácskozás szerepe a döntéshozatalban, egyúttal javítva a politikai pártok legitimitását (Chambers, 2003; Wampler, 2008).

A deliberatív gyakorlatokkal kapcsolatos kutatások hosszú ideig főként a nyugati demokráciákra összpontosítottak, Közép- és Kelet-Európában marginális jelenségnek tekintették őket. Mindeddig csak néhány publikáció foglalkozott a posztkommunista országok tapasztalataival (Gherghina és mtsai, 2018; Oross, 2023). Ugyanakkor az eredmények alapján a demokratikus innovációk egy része már a demokratikus átmenet során megjelent a térségben. Az eddigi eredmények általánosságban tükröznek néhány olyan tendenciát, amelyeket a nyugati demokráciák körében már dokumentáltak, így azok a korábbi nemzetközi eredmények összehasonlító vizsgálatához további adatokat szolgáltatnak.

Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy a választók, párttagok és politikusok hogyan látják a deliberáció lehetőségét, jelentőségét Magyarországon, a jelen elemzés egy három felmérésből származó adatbázist használ. A kérdőíves felmérés külön-külön készült a párttagok és az önkormányzati képviselők, a parlamenti képviselők és az állampolgárok körében 2020 novembere és 2021 májusa között. Az attitűdök elemzése a három megkülönböztetett alcsoporton belül külön történik az átlagok összehasonlításával.

Az alábbi fejezet először a deliberatív gyakorlatok szerepét tárgyalja abból a szemszögből, hogy milyen szerepet töltenek be a demokráciával kapcsolatos állampolgári kritikák kezelésében, valamint a szakirodalom tükrében általánosságban bemutatja a politikai pártok deliberatív demokráciához való viszonyát. Ezután rövid kronológiát nyújt a demokrácia magyarországi kihívásairól és elmagyarázza a deliberatív folyamatok alakulásának dinamikáját a magyar politika kontextusában. A fejezetben bemutatott elemzés a politikusok attitűdjeire összpontosítva azt vizsgálja, hogy a magyar parlamenti képviselők, párttagok és választók deliberatív demokráciával kapcsolatos attitűdjei között van-e valamilyen átfedés. Végezetül a fejezet rávilágít a polgárok és az elitek véleménye közötti összefüggésekre.

Elméleti és elemzési keret

Korábban a *demokrácia versengő modellje* két okból utasította el a pártokon belüli tanácskozás gondolatát. Egyrészt azért, mert hatékonytalannak tartották: e megközelítés szerint a párttagokkal közös szakpolitika alkotás korlátozza a politikaformálást és csökkenti a párt mozgásterét. Másrészt pedig azért, mert a párttagok előnyben részesítése az állampolgári érdekek egyenlőtlen kezelését eredményezheti, ugyanis hátrányos a párton kívüliek számára. Ebben a megközelítésben az állampolgári preferenciákat a pártok közötti verseny

képezi le (Downs, 1957). Később *az együttműködő interakciók modellje* az intézményeken belüli kommunikációs csatornák megnyitását támogatta. Ebben a modellben a párton belüli demokrácia az önkormányzatisággal társul (Barber, 1984), és a hangsúly a pártvezetők és a tagok közötti eszmecserén van (Teorell, 1999), amit mind a vezetés párton belüli legitimációja, mind az állampolgárok érdekeinek becsatornázása szempontjából előnyösnek tartanak.

A szakirodalom kiemelten kezeli a politikai pártokat mint a deliberatív gyakorlatok kezdeményezőit, azok pártok általi támogatásának vagy alkalmazásának a szerzők számos okát találták (Rahat, 2009; Barberà és Rodríguez-Teruel, 2020a; Oross és Tap, 2023; Bezerra, 2022). Ezen okok közé tartozik a döntéshozatal minőségének javítása, a politikai napirend meghatározása, a pártok láthatóságának és választási esélyeinek növelése, valamint az állampolgároktól érkező szakpolitikai javaslatok támogatása. Ami a politikusok támogatását illeti, a szerzők olyan okokat emeltek ki, mint a párttagok képzése, a politikai döntéshozatali folyamat hatékonyságának növelése, a pártdöntések legitimitásának fokozása, valamint a deliberáció által a választási versenyben nyújtott stratégiai előnyök (Gherghina és Jacquet, 2023). A véletlenszerű kiválasztás támogatottságát politikusok körében vizsgáló szerzők (Jacquet és mtsai, 2021) azt találták, hogy a képviselők többsége nem támogatja az ilyen típusú demokratikus választási reformot. Bár az eddigi eredmények alapján a parlamenti képviselők nagyrészt ellenzik azokat a demokratikus innovációkat, amelyek több mint konzultatív szereppel bírnak a politikai döntéshozatali folyamatban (Jacquet és mtsai, 2021), keveset tudunk arról, hogy a politikai pártok választott tisztségviselői és tagjai milyennek ítélik a demokratikus innovációkat és miért alkalmazzák azokat.

A deliberatív demokrácia politikai pártokra gyakorolt funkcióit és következményeit vizsgálva Gherghina és mtsai (2020) kimutatták, hogy a demokratikus innovációk alkalmazása előnyös lehet a választásokon a politikai pártok számára, és segíthet nekik a megítélésük javításában. Előfordult, hogy korábban kormányon lévő párt „levonta a tanulságot" egy választási vereségből és a deliberatív folyamatok felkarolásával próbáltak újra kapcsolatot teremteni a választóikkal, így például a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) olyan demokratikus újításokat vezetett be, mint a pártszavazás és a konzultáció, amelyek jelentősen átalakították a párt szervezeti működését (Barberà és Rodríguez-Teruel, 2020b). Hasonló példa Magyarországon a Fidesz által a 2002-es választási vereséget követően bevezetett Nemzeti Konzultáció, ami javította a párt társadalomi beágyazottságát (Oross és Tap, 2021) és javította a párt imázsát, azt a jelzést küldve a választók felé, hogy a Fidesz különbözik a többi magyar párttól, amelyek nem hallgatnak a nép hangjára.

A pártok közötti verseny kedvezhet a párton belüli demokratizálódási gyakorlatoknak, mert a versenytársakkal szembeni előnyökhöz juttathatja az innovációt alkalmazó pártot (Cross és Pilet, 2016; Vittori, 2019). Különösen a kormánypártok azok, amelyek rendelkeznek a demokratikus innovációk támogatásához szükséges erőforrásokkal, és azok alkalmazása segítheti őket azon törekvésükben, hogy legitimitásukat növeljék és megszilárdítsák kormányzati pozícióikat, míg az ellenzéki pártok nagyobb láthatóságra, valamint a kormány politikáival szembeni alternatívák bemutatására és megvitatására törekedve alkalmaznak demokratikus innovációkat (de Giorgi és Ilonszki, 2018).

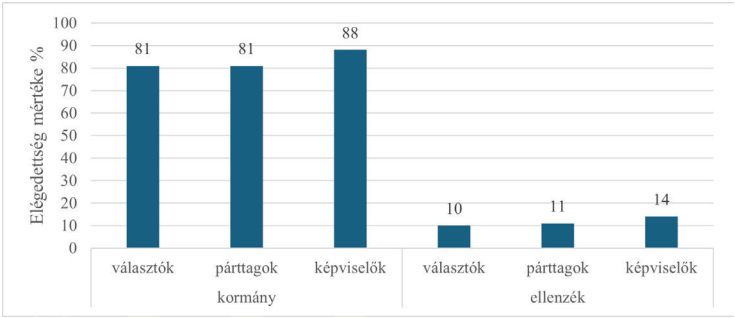
Az ebben a fejezetben bemutatott adatok három, 2020 novembere és 2021 májusa között felvett kérdőíves felmérésből származnak. Az első kvantitatív adatfelvétel online történt 2020. november 12-e és 2021. január 4-e között, a vizsgálatba 1035 párttag és önkormányzati képviselő kapott meghívást. Mivel a magyar pártok tagjai tekintetében nem áll rendelkezésre nyilvánosan elérhető adat és statisztikai adatgyűjtés sem, ezért a párttagoknak nincs alapsokasága, amelynek alapul vételével a kutatás során felvett adatok reprezentativitása megállapítható lenne. A mintavétel tudatos mintavételi eljárás alapján készült, a beérkezett válaszokból készült minta 206 megkérdezett válaszait tartalmazza. A második kvantitatív adatfelvétel hibrid módszerrel[3] történt: 2021. május 15. és 2021. június 30. között összesen 49 országgyűlési képviselő töltötte ki a kérdőívet. A Demokratikus Koalíció képviselői közül 3, a Fidesz–KDNP 10, a Jobbik 9, az LMP 3, az MSZP 12, a Párbeszéd Magyarországért 3, a független képviselők közül pedig 9 képviselő vett részt a vizsgálatban. A harmadik adatfelvételt az IDEA Intézet készítette 2021. május 1. és 2021. június 15. között. A survey kitöltését közösségi médián keresztüli célzott hirdetések népszerűsítették. A felvétel során kvóták szerint optimalizálásra kerültek a kitöltések, ezáltal kiküszöbölve az eltérő internetes aktivitásból származó mintatorzulást. Az adatfelvétel célzottan a pártpreferenciával bíró választókra mint célcsoportra optimalizáltan készült. Az adatbázis 1337 magyar állampolgárról szolgál nemre, korra, végzettségre nézve reprezentatív információkkal.

[3] A koronavírus-járvány miatt bevezetett korlátozások jelentősen megnehezítették az adatfelvételt: az Országgyűlés épülete a vizsgálat idején nem volt látogatható, így a képviselőket telefonon, e-mailben és Messengeren kerestük meg. A járványhelyzettel járó bizonytalanságok miatt a képviselők legtöbb esetben nem vállalták a személyes találkozót, így a lekérdezés online történt. Az adatok elérhetők a https://kdk.tk.hu/demokratikus-innovaciok-es-a-magyar-partok linken.

A magyarországi deliberatív folyamatok kronológiája

Ez az alfejezet röviden összefoglalja, hogy eddig a magyar pártok milyen erőfeszítéseket tettek a deliberatív demokrácia egyes formáinak bevezetésére. A magyar demokrácia sajátos vonása a „*populista polarizáció*" (Enyedi, 2016, 217), vagyis a politikai arénában a pártok stabil, központi szereplők, a választási küzdelemben a pártblokkok közötti intenzív és agresszív verseny, valamint a hatalommegosztás elutasítása jellemző. A demokratikus politikai folyamatokat a kormánypárt polarizált választásként (jó: Fidesz / rossz: a nemzet ellenségei, árulók) jeleníti meg, a liberális demokrácia ellen pedig 1998 óta populista érveket használ a Fidesz vezetője, Orbán Viktor (Hegedűs, 2014). Amikor a párt ellenzékben volt, a Polgári Körök mozgalom segített a Fidesznek abban, hogy erős alapokat teremtsen a civil társadalomban, megszilárdítsa szavazóbázisát, megreformálja szervezeti struktúráit és apparátusát. A párt 2010-es kormányra kerülése után a Civil Összefogás Fórum támogatta az Orbán-rezsim törekvéseit a jobboldali „saját" nyilvánosság kiterjesztésére (Greskovits, 2020). Napjainkra a populista polarizáció magas szinten rögzült (Patkós, 2023), és ez mind a pártok közötti kapcsolatokra, mind a pártrendszer környezetéhez való viszonyára hatással van.

A polarizáció magas szintje és a domináns kormánypárt politikai szerepe nagy hatással van a magyarok demokráciával való elégedettségére (lásd az 1. ábrát). A különböző csoportok (választók, párttagok, valamint az ellenzéki és kormánypárti képviselők) véleménye közötti különbség mértéke tükrözi a polarizáció magas fokát: míg kormánypárti választók, párttagok és képviselők nagyon elégedettek a demokrácia működésével, addig az ellenzékiek magas szintű elégedetlenségről számoltak be. Mint azt később látni fogjuk, mindez kihat a deliberatív gyakorlatról alkotott véleményekre is.

1. ábra. A választók, párttagok és képviselők politikai döntéshozatallal való elégedettsége
Forrás: Demokratikus innovációk és a magyar pártok kutatás, saját szerkesztés

Az elmúlt másfél évtizedben számos újonnan alakult párt lépett be a magyar politikai színtérre. Az ellenzéki pártok 2010 óta tartó választási kudarcának egyik oka, hogy az egységes kormányblokk egy erősen széttagolt, többpárti ellenzékkel néz szembe. Ennek is köszönhetően a 2010-es, a 2014-es, 2018-as és 2022-es országgyűlési választásokon a Fidesz-KDNP a parlamenti helyek kétharmadát szerezte meg. A kialakult helyzetben az ellenzék és az újonnan alakult pártok alternatívákat (például előválasztások) kerestek a képviseleti rendszeren kívül, amely az elmúlt időszakban sikertelenül próbálta megtörni a Fidesz-KDNP dominanciáját.

A magyar pártok elmúlt másfél évtizedben közzétett választási programjaiban megjelent szövegeknek mintegy két százaléka szól valamely demokratikus innovációról (Oross és Kiss, 2022, 24). A posztmaterialista, liberális és kozmopolita értékeket valló pártok (pl. Párbeszéd, DK, Momentum) élen járnak az ilyen programpontok megfogalmazásában, míg a materialista, nacionalista és autoriter nézeteket valló pártok (pl. Fidesz, Jobbik) kevésbé elkötelezettek ezek iránt. Sergiu Gherghina és Bettina Mitru (2024) megállapításaival összhangban, akik nemrég kimutatták, hogy a populisták lényegesen kevesebbet beszélnek a deliberatív demokráciáról, mint a nem-populisták, Magyarországon egyetlen populista párt sem foglalkozik a deliberáció témájával. Ugyanakkor a pártok alapszabályainak és választási programjainak összehasonlításakor egy nemrégiben készült tanulmány azt találta, hogy az intézményesített innovációk a magyar kontextusban legtöbbször akár sikeresek is lehetnek (Kovarek és Oross, 2024).

Ami a deliberatív demokráciát illeti, Magyarországon első példaként a Fidesz által 2005-ben bevezetett Nemzeti Konzultációt lehet említeni, ami egy olyan kérdőív, amelyet postai úton küldtek el a magyar állampolgároknak, és annak népszerűsítésére egy országos rendezvénysorozatot szerveztek. Az évek során a nemzeti konzultáció fokozatosan elvesztette deliberatív jellegét, és a támogatók mozgósításának stratégiai eszközévé vált (Pócza és Oross, 2022). A folyamat feletti erős kontroll lehetővé teszi a kormány számára, hogy kiválogassa a konzultációra bocsátott javaslatokat, és nagyon rugalmasan értelmezze a polgároktól kapott válaszokat; így a konzultáció elsősorban a kormány napirend-meghatározási eszközeként szolgál (Oross és Tap, 2023).

A Fővárosi Önkormányzat 2019 novemberében klímavészhelyzetet hirdetett, majd 2020 őszén összehívta az éghajlatváltozással kapcsolatos budapesti közösségi gyűlést. Az esemény létrejöttéről írt kutatás megállapította, hogy elsődlegesen politikai célok álltak a háttérben: a főpolgármester teljesítette egyik választási ígéretét, emellett gazdasági érdekek érvényesítése (európai

uniós források lehívása) és a környezeti fenntarthatóság helyi szintű megvalósítása voltak az esemény megszervezésének fő okai (Oross és mtsai, 2021). Az ellenzéki vezetésű Fővárosi Önkormányzat támogatja a deliberációt és rendszeresen szervez közösségi gyűléseket.

A Fővárosi Önkormányzat 2020-ban indította el közösségi költségvetését. Az elképzelést támogató politikusok azt hangsúlyozták, hogy a közösségi költségvetés bevezetése a kísérletezés terepe, és érveik tükrözték a szakirodalom állampolgárok részvételének előmozdítása melletti elméleti érveit (Oross és Kiss, 2023). A folyamat részeként 2020 és 2022 között a fővárosi önkormányzat részvételi osztálya egy állampolgári tanácsot működtetett, aminek keretében a véletlenszerűen kisorsolt résztvevők a beérkezett javaslatok szűrésében, összevonásában és a szavazásra bocsátott javaslatok listájának véglegesítésében segítették az önkormányzat munkatársait. A közösségi költségvetési folyamat ellenálló-képességét mutatja, hogy a COVID-19 világjárvány idején sem állt le, amihez a bevonási stratégiák folyamatos újratervezése és a döntéshozók elkötelezettsége elengedhetetlenül szükséges volt (Kiss és mtsai, 2023).

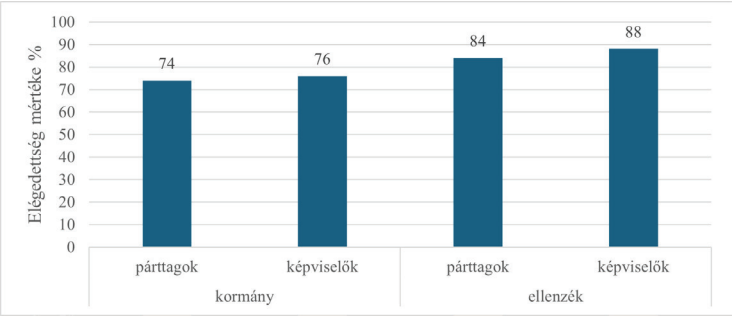
Ami a magyar pártok digitális eszközhasználatát illeti, bizonyítottan nagy népszerűségnek örvend a közösségi média, amelyet külső és belső kommunikációra egyaránt használnak (Oross és Tap, 2023). Bár a választásokon az online szavazás Magyarországon nem elérhető, de az ellenzéki pártok lehetővé tették a választók számára, hogy a 2021-es nyílt előválasztások során elektronikus úton adják le szavazataikat (Mikola és Santos, 2025). Ezek a jelenségek a pártok demokratikus innovációkhoz való pozitív hozzáállását tükrözik.

Elemzés

A deliberáció színteret biztosíthat a párton belüli döntéshozatalhoz, mivel tiszteletben tartja az egyéni véleményeket és segíthet a kollektív politikai preferenciák kialakításában. A vizsgált deliberatív eljárások közül a párton belüli tanácskozás leginkább támogatott formája a pártok választási programjáról szóló viták szervezése volt. A 2. ábra mutatja a párttagok és a képviselők válaszainak megoszlását az állampolgároknak a pártprogramok vitáiba való bevonásával kapcsolatban.

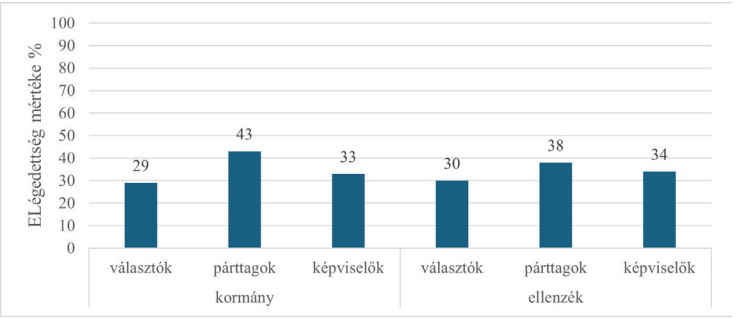
Az adatok azt tükrözik, hogy az ellenzék körében népszerűbbek ezek a javaslatok, ami összhangban van azzal a feltételezéssel, hogy a deliberatív eszközök alkalmazásával az ellenzéki pártok nagyobb láthatóságot kívánnak szerezni, és a kormány politikájával szemben alternatívákat kívánnak bemutatni. Bár ez

az elképzelés mindkét csoport körében népszerű volt, a parlamenti képviselők jobban támogatták ezeket a vitákat, valószínűleg azért, mert úgy ítélték meg, hogy ezek az ilyen viták többlet legitimitást adnak politikai tevékenységüknek.

2. ábra. Az állampolgároknak a pártok programjairól szóló belső vitákba való bevonásának megítélése
Forrás: Demokratikus innovációk és a magyar pártok kutatás, saját szerkesztés

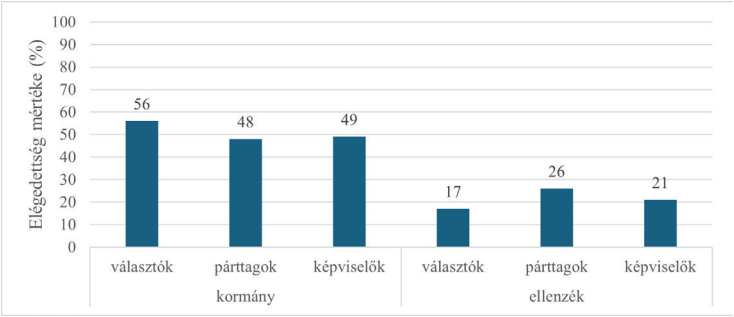
A továbbiakban a pártokon kívül, a társadalommal történő egyezetetés céljából létrehozott deliberatív eljárások alkalmazásának megítélése kerül összehasonlításra a választók, a párttagok és a parlamenti képviselők körében (3., 4. és 5. ábra). A kérdések a médiában, a parlamentben és az állampolgárok körében folyó deliberáció minőségéről alkotott véleményekre kérdeztek rá.

3. ábra. A médiában folyó deliberáció színvonalának megítélése
Forrás: Demokratikus innovációk és a magyar pártok kutatás, saját szerkesztés

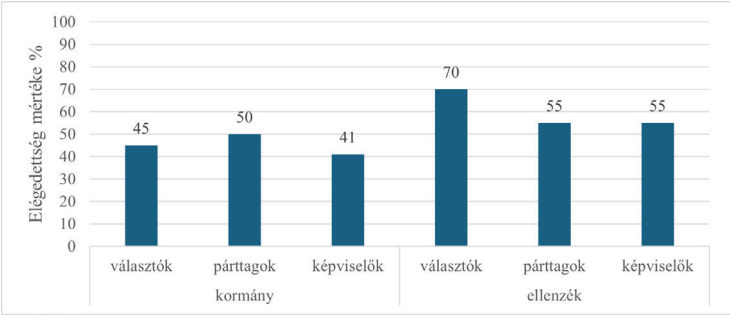
Az adatok alapján a választók nem értenek egyet azzal az állítással, hogy a legjobb tanácskozások a médián keresztül zajlanak. Sem a kormánypártokhoz,

sem az ellenzéki pártokhoz tartozó szavazók szerint nem igaz, hogy az általuk legjobbnak ítélt tanácskozások a médián keresztül történnek: a kormánypárti szavazóknak csak 29%-a, az ellenzéki szavazóknak pedig 30%-a értett ezzel egyet. Ez a vélemény a két politikai tábor képviselői körében is visszhangra talált, a kormánypárti képviselők 33%-a, az ellenzéki képviselők 34%-a értett egyet ezzel az állítással. Figyelemre méltó, hogy a párttagok körében volt a legmagasabb az egyetértés a megkérdezett csoportok közül (43% a kormánypártiak és 38% az ellenzéki párttagok körében).

4. ábra. A parlamentben zajló deliberáció színvonalának megítélése
Forrás: Demokratikus innovációk és a magyar pártok kutatás, saját szerkesztés

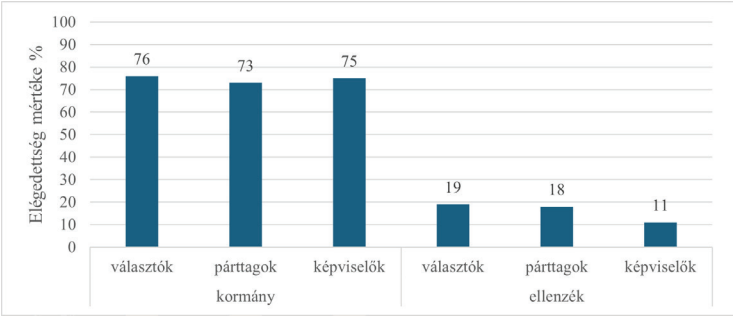
Mint a képviseleti demokrácia egyik legfontosabb színterének, a parlamentnek kellene lennie annak a helynek, ahol a legjobb tanácskozások zajlanak. Ezt a feltételezést azonban az adatok nem erősítik meg: a kormánypártok választói, párttagjai és képviselői inkább semleges, az ellenzéki pártok képviselői pedig inkább egyet nem értő álláspontra helyezkednek az állítással kapcsolatban. A két szembenálló tábor között jelentős eltérések figyelhetők meg a parlamenti tanácskozás minőségének megítélése kapcsán. Míg a kormánypártokhoz kötődő szavazók 56%-a értett egyet azzal az állítással, hogy a legjobb tanácskozások a parlamentben zajlanak, addig az ellenzéki szavazóknak csak 17%-a osztotta ezt a nézetet. Ez a jelentős ellentét a párttagok körében is megfigyelhető: a kormánypártok tagjainak 48%-a, az ellenzéki pártok tagjainak 26%-a ért egyet ezzel a kijelentéssel. Jelen van mindez a képviselők körében is, ahol a kormánypárti képviselők 49%-a, az ellenzéki képviselők 21%-a ért egyet ezzel az állítással. Ezek a számok a parlament intézményével szembeni szkepticizmust tükrözik az ellenzék körében, míg a kormánypártok választói, párttagjai és parlamenti képviselői mérsékelten elégedettek a magyar parlamenten belüli tanácskozás minőségével.

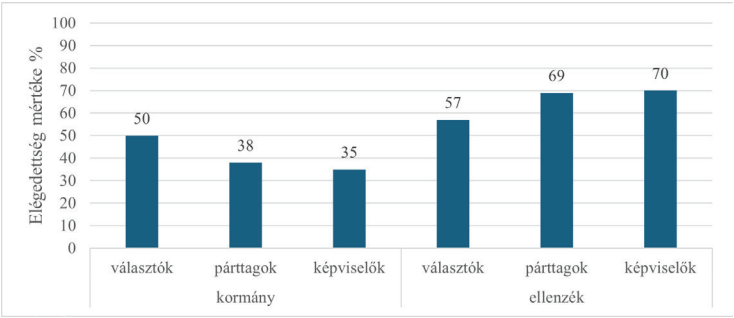
5. ábra. Az állampolgárok körében zajló deliberáció színvonalának megítélése
Forrás: Demokratikus innovációk és a magyar pártok kutatás, saját szerkesztés

A vizsgált csoportok körében nincsenek egybehangzó vélemények arról, hogy a legjobb tanácskozások akkor történnek-e, amikor az állampolgárok összegyűlnek, hogy megvitassák a kérdéseket. Míg a választópolgárok inkább egyetértenek (60%) azzal, hogy az általuk szervezett tanácskozások jók, a képviselők (52%) és a párttagok (49%) kevésbé értenek egyet ezzel az állítással. A képviselők és az ellenzéki párttagok semlegesek (mindkét csoport 55%-a), míg szavazóik inkább egyetértettek (70%) az állítással. A leginkább szembetűnő ellentét a kormánypártokhoz kötődő (45%) és az ellenzékhez tartozó szavazók (70%) között alakult ki. Míg a kormánypárti és ellenzéki párttagok (50% vs. 55%), valamint a parlamenti képviselők (41% vs. 55%) között kisebb volt az eltérés, kormány/ellenzék összehasonlításban az ellenzéki szavazók, párttagok és parlamenti képviselők hajlamosabbak voltak a kijelentést támogatni, mint kormánypárti társaik. Ezek a különbségek egybevágnak a szakirodalomban bemutatott érvekkel, amelyek szerint a balközép pártok és szavazóik kedvezőbben ítélik meg az állampolgárok tanácskozásait és a döntéshozatali folyamatokba való bevonásuk lehetőségét.

A Nemzeti Konzultációval kapcsolatos vélemények nagyon polarizált képet mutatnak. Az ellenzéki választók, a párttagok és képviselők határozottan nem értenek egyet azzal, hogy a nemzeti konzultációk legitimebbé teszik a döntéseket és hatékony eszközt jelentenek az állampolgárok döntéshozatalba való bevonására, míg a kormánypártiak egyetértenek (az állítással való egyetértés aránya 76%, 73%, illetve 75%). Ezzel szöges ellentétben az ellenzéki szavazóknak csak 19%-a, az ellenzéki párttagoknak 18%-a, az ellenzéki képviselőknek pedig 11%-a értett egyet az állítással. Ezek az eltérések a Fidesz és Orbán Viktor által létrehozott Nemzeti Konzultáció sajátosságainak, valamint a magyar közélet polarizáltságának tulajdoníthatók.

6. ábra. A Nemzeti Konzultáció keretében zajló deliberáció színvonalának megítélése
Forrás: Demokratikus innovációk és a magyar pártok kutatás, saját szerkesztés

7. ábra. A közösségi költségvetés innovatív jellegének megítélése
Forrás: Demokratikus innovációk és a magyar pártok kutatás, saját szerkesztés

A három csoport tagjai általánosságban nem támogatták különösebben azt az állítást, hogy a részvételi költségvetés az állampolgárok bevonása innovatív módjának tekinthető. Ez a megítélés vélhetőleg az ilyen intézmények alacsony elérhetőségének köszönhető, mivel a közösségi költségvetés (KK) csupán néhány vidéki településen és a fővárosban létezik. Az ellenzéki politikusok (69%-os támogatottság a párttagok és 70%-os a képviselők körében) és a kormánypárti politikusok (38% és 35%) között nagy volt a különbség, míg a választók kevésbé megosztottak. A kormánypártokhoz kötődő szavazók semleges álláspontot képviseltek (50%) a KK innovatív jellegét illetően, míg az ellenzéki szavazók valamivel kedvezőbb véleményt alkottak róla (57%). Bár az ellenzéki szavazók, párttagok és képviselők nem támogatták nyíltan a KK-t, az állítással való egyetértésük meghaladta a kormánypártiakét. Ez összhangban van azokkal az érvekkel, amelyek szerint a balközép pártok hajlamosabbak

a közösségi költségvetés megvalósítására, és szavazóik általában fogékonyabbak az ilyen részvételi gyakorlatokra.

A szakirodalom által a képviseleti demokrácia reformja kapcsán felvetett számos lehetséges javaslat, innováció közül a felmérés hatot említett a vizsgálatba bevont választók, párttagok és képviselők számára. A helyi szintű deliberatív rendezvények szervezése volt a leginkább támogatott reformirány (a választók körében 76%-os, a párttagok körében 74%-os, a képviselők körében 80%-os támogatottsággal). Mivel minden csoport jelezte, hogy ezt az irányt nagyon kívánatosnak tartja, egy ilyen reformkísérletnek valószínűleg nagy esélye lenne a sikerre Magyarországon. A vizsgálatba bevont választók előnyösnek tartották azt is, hogy nemzeti szintű döntések megvitatását szolgáló deliberatív fórumok szervezésére kerüljön sor a jövőben, s bár a politikusok körében ennek támogatottsága alacsonyabb volt, de összességében mégis kedvező volt a megítélése. A magyar állampolgárok és politikusok annak ellenére támogatták ezeket az újításokat, hogy a közvélemény nem ismeri a deliberatív intézményeket (ilyen intézményeket csak helyi szinten alkalmaztak, és Magyarországon még soha nem tesztelték országos szinten). Érdekes módon az a javaslat, hogy a jövőben a döntéshozatalt nagyobb mértékben delegálják szakértőkre és független ügynökségekre, szintén széles körű támogatást kapott egy olyan országban, ahol a kormánypárt 2010 óta szisztematikusan centralizációt támogató jogi környezetet hozott létre, amely a kormányzati rendszert kritizáló álláspontok szerint veszélyezteti, bizonyos esetekben pedig megszüntette a demokratikus és jogállami környezetben funkcionáló intézmények függetlenségét.

Összegzés

A vizsgálat alapján általánosságban elmondható, hogy elsősorban a képviseleti rendszeren kívüli alternatívákat kereső ellenzéki politikusok és szavazóik azok, akik pozitívan viszonyulnak a deliberatív eszközökhöz és reformjavaslatokhoz. Az egyes vizsgált csoportokat összevetve a párttagok és politikusok véleménye általánosságban pozitív a párton belüli döntéshozatalról, és a párt választási programjáról szóló vitákat a pártjuk számára előnyösnek tekintették. A választók, párttagok és képviselők véleményét a médiában és a parlamentben zajló deliberációról összehasonlítva a kormánypártiak pozitív álláspontot képviseltek, míg az ellenzékiek elégedetlenek voltak. Nem voltak egybehangzó vélemények arról, hogy a legjobb tanácskozások akkor történnek-e, ha az állampolgárok összejönnek, hogy megvitassák a dolgokat, de az ellenzéki szavazók

egyértelműen ezt az elképzelést támogatták a leginkább, ami összhangban van a korábbi eredményekkel, amelyek szerint a balközép pártok és szavazóik kedvezőbben vélekednek az állampolgárok tanácskozásáról és a döntéshozatali folyamatokba való bevonásukról (Oross és Kiss, 2022). Az ellenzéki szavazók, párttagok és politikusok nagyra értékelték a közösségi költségvetés innovatív jellegét. Az a tény, hogy az ellenzéki pártok nem tekintik deliberatív gyakorlatnak a Nemzeti Konzultációt, bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a polarizáció negatív hatással lehet a deliberatív gyakorlatok megítélésére. Ez a megfigyelés összhangban van a magyarországi populista polarizációra vonatkozó korábbi eredményekkel (Enyedi, 2016).

A politikai elit és az állampolgárok támogatásának mértéke döntő tényező annak megértésében, hogy egyes reformkísérletek miért sikeresek, míg mások miért maradnak az íróasztal fiókjában hagyott elméleti reflexiók (Bedock, 2017). A deliberatív demokrácia támogatását vizsgáló korábbi munkák nem hasonlították össze azt, hogy mit akarnak a politikusok és mit akarnak a polgárok. E cél elérése érdekében ez a tanulmány a magyar parlamenti képviselők, párttagok és választók attitűdjei közötti kapcsolatot értékelte két online és egy hibrid felmérésből generált eredeti adatsorok felhasználásával. A cikk egyik fő eredménye, hogy a képviselők 80%-a, az állampolgárok 76%-a és a párttagok 74%-a jelezte egyetértését azzal, miszerint helyi szintű deliberatív fórumok szervezése képes kezelni az állampolgárok politikából való kiábrándulását, tehát egy ilyen reformkísérletnek van némi esélye a sikerre Magyarországon.

Felhasznált irodalom

Barber, B. R. (1984). *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.

Barberà, O. és Rodríguez-Teruel, J. (2020a). *Democratic Innovations and Their Consequences in Spanish Political Parties*. ConstDelib Working Paper Series, no. 5.

Barberà, O. és Rodríguez-Teruel. J. (2020b). The PSOE's deliberation and democratic innovations in turbulent times for the social democracy. *European Political Science* 19 (2), 212–221.

Bedock, C. (2017). *Reforming Democracy: Institutional Engineering in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Bezerra, C. P. (2022). Why do political parties promote participatory governance? The Brazilian Workers' Party case. *Critical Policy Studies*, 16(2), 181–203.

Bogaards, M. (2018). De-democratization in Hungary: Diffusely defective democracy. *Democratization* 25(8), 1481–1499.
Chambers, S. (2003). Deliberative democratic theory. *Annual Review of Political Science*, 6(1), 307–326.
Chaney, P. (2006). Critical mass, deliberation and the substantive representation of women: Evidence from the UK's devolution programme. *Political Studies*, 54(4), 691–714.
Cross, W. és Pilet J.B. (szerk.). (2016). *The Politics of Party Leadership: A Cross-National Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
Davidson, S. és Stark, A. (2011). Institutionalising public deliberation: Insights from the Scottish Parliament. British Politics, 6(2), 155–186.
de Giorgi, E. és Ilonszki, G. (szerk.) (2018). *Opposition Parties in European Legislatures. Conflict or Consensus?* London: Routledge.
Downs, A. (1957). An economic theory of political action in a democracy. *Journal of Political Economy* 65(2), 135–150.
Enyedi, Z. (2016). Populist polarization and party system institutionalization. The role of party politics in de-democratization. *Problems of Post-Communism*, 63(4), 210–220.
Fishkin, J. S. (2009). *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford: Oxford University Press.
Geissel, B. és Newton, K. (szerk.) (2012). *Evaluating Democratic Innovations: Curring the Democratic Malaise?* New York: Routledge.
Gherghina, S. és Jacquet, V. (2023). Why political parties use deliberation: A framework for analysis. *Acta Politica*, 58, 495–511.
Gherghina, S. és Mitru, B. (2024). Too little, too vague: How populist parties talk about deliberation in Europe. *Politics*, *0*(0).
Gherghina, S., Soare, S. és Jacquet V. (2020). Deliberative democracy and political parties: Functions and consequences. *European Political Science* 19 (March), 200–211.
Greskovits, B. (2020). Rebuilding the Hungarian right through conquering civil society: The Civic Circles Movement. *East European Politics*, 36(2), 247–266.
Hegedüs, D. (2014. május 10). From front-runner's "EUphoria" to backmarker's pragmatic adhocism? *DGAPanalyse* 7.
Jacquet, V. és Van Der Does, R. (2021). The consequences of deliberative minipublics: Systematic overview, conceptual gaps, and new directions. *Representation* 57(1), 131–141.
Johnson, J. (2006). Political parties and deliberative democracy. In: R.S. Katz és W. Crotty (szerk.) *Handbook of Party Politics*, London: Sage Publications. 47–50.

Kiss, G., Csukás, M. és Oross, D. (2023). Social distancing and participation: The case of participatory budgeting in Budapest, Hungary. In Steffansen, Rasmus Nedergård, Olesen, Kristian, Sørensen, Janni, Lissandrello, Enza (szerk.) *The 'New Normal' in Planning, Governance and Participation: Transforming Urban Governance in a Post-pandemic World.* Cham, Svájc: Springer International Publishing. 125–137.

Kovarek, D. és Oross, D. (2024). Charter–manifesto congruence as a signal for issue salience: democratic innovations within political parties in Hungary. *Democratization*, 31(7), 1465–1488.

Kovarek, D. és Soós, G. (2016). Cut From the Same Cloth? A Comparative Analysis of Party Organizations in Hungary. In Sobolewska-Myslik, K., Kosowska-Gastol, B. és Borowiec, P. (szerk) *Organizational Structures of Political Parties in Central and Eastern European Countries.* Krakkó: Jagiellonian University Press, 185–208.

Loxbo, K. (2013). The fate of intra-party democracy: Leadership autonomy and activist influence in the mass party and the cartel party. *Party Politics* 19(4), 537–554.

Mikola, B. és Santos, F. G. (2025). Opposition electoral strategies against democratic backsliding: the United for Hungary coalition and its 2022 primaries. *Democratization*, 1–25.

Oross, D. (2016). A részvételi fordulat esélye egy hazai ifjúsági részvételi modell tanulságai alapján. In Antal, A. (szerk.) *A civilek hatalma: A politikai tér visszafoglalása.* Budapest: Noran Libro Kiadó, 162–186.

Oross, D. (2023). *Demokratikus innovációk és a magyar pártok*. Budapest, Magyarország, Akadémiai Kiadó.

Oross, D. és Kiss, A. (2022). Demokratikus innovációk a magyar pártok választási programjaiban. *Politikatudományi Szemle* 31: 2, 7–28.

Oross, D. és Kiss, G. (2023). More than just an experiment? Politicians arguments behind introducing participatory budgeting in Budapest. *Acta Politica 58*(3), 552–572.

Oross, D. és Tap, P. (2021). Using deliberation for partisan purposes: evidence from the Hungarian National Consultation. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 34(5), 803–820.

Oross, D. és Tap, P. (2023). Moving online: Political parties and the internal use of digital tools in Hungary. *European Societies* 25(2), 346–370.

Oross, D., Mátyás, E. és Gherghina, S. (2021). Sustainability and politics: Explaining the emergence of the 2020 Budapest climate assembly. *Sustainability* 13(11), 6100.

Patkós, V. (2023). Measuring partisan polarization with partisan differences in satisfaction with the government: The introduction of a new comparative approach. *Quality and Quantity* 57, 39–57.

Pócza, K. és Oross, D. (2022). From deliberation to pure mobilisation? The case of national consultations in Hungary. *Politics in Central Europe* 18(1), 79–109.

Rahat, G. (2009). Elite motives for initiating referendums: Avoidance, addition and contradiction. In Setälä, M. és Schiller, T. (szerk.) *Referendums and Representative Democracy Responsiveness, accountability and deliberation*. London and New York: Routledge, pp. 98–116.

Setälä, M. és Smith, G. (2018). Mini-publics and deliberative democracy. In *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 300–314.

Smith, G. (2009). *Democratic Innovation: Designing Institutions for Citizen Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Teorell, J. (1999). A deliberative defence of Intra-Party Democracy. *Party Politics* 5(3), 363–382.

Vittori, D. (2019). Membership and members' participation in new digital parties: Bring back the people? *Comparative European Politics*, 18(2), 609–629.

Wampler, B. (2008). When does participatory democracy deepen the quality of democracy? Brazil lessons from. *Comparative Politics*, 41(1), 61–81.

Abstract

The degree of support of the political elite and the citizens is a decisive factor in determining why certain democratic reform attempts are successful. The chapter examines whether politicians and voters have similar preferences regarding democratic innovations in Hungary. Using data from surveys conducted among party members, elected officials, and the general population, the article examines whether there are significant differences between the three groups in terms of their support for different types of democratic innovations. Based on the results of the study, increasing the number of local deliberative events is the most supported reform direction among both party members and politicians.

Keywords: democratic innovations, government/opposition, deliberative democracy, political participation

TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG ÉS FENNTARTHATÓSÁG

Főglein Liza Kató[1]

Társadalmi egyenlőtlenségek Brazíliában

Absztrakt

Jelen tanulmány elsődleges célja annak vizsgálata, hogy milyen mértékben járulnak hozzá Brazília régiói közötti gazdasági és infrastrukturális különbségek a társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradásához. Az elemzés hipotézise szerint ezek a területi eltérések jelentősen korlátozzák a szegényebb rétegek társadalmi mobilitását és a fejlődési lehetőségekhez való hozzáférését. A kutatás során hivatalos statisztikai adatokat, szakirodalmi forrásokat, valamint a területi és egyenlőtlenségi megoszlásokat elemeztem, amelyek jól szemléltetik az egyenlőtlen fejlődési mintázatokat. Az eredmények azt mutatják, hogy a délkeleti és déli régiók fejlettebb oktatási és gazdasági infrastruktúrával rendelkeznek, míg az északi és északkeleti területek jelentős hátrányban vannak. Ez a területi egyenlőtlenség nemcsak a jövedelmi különbségeket erősíti, hanem hosszútávon a társadalom szerkezeti problémáit is elmélyíti. A tanulmány külön figyelmet fordít az oktatási lehetőségek térbeli eloszlására, mivel ezek kulcsfontosságú szerepet játszanak a kitörési esélyek alakulásában. Az elemzés rávilágít arra, hogy az állami és felsőoktatási intézmények koncentrációja erősen régiófüggő, ami szélesíti a társadalmi rétegek közötti egyre mélyülő szakadékot. A dolgozat célja, hogy hozzájáruljon a brazil egyenlőtlenségek földrajzi összefüggéseinek pontosabb megértéséhez, és megalapozza a további vizsgálatok irányát, különösen a társadalompolitikai beavatkozások hatékonyságának vizsgálatára vonatkozóan.

Kulcsszavak: regionális különbségek, oktatás, területi megosztottság, társadalmi mobilitás, Lava Jato

[1] Főglein Liza Kató az Eötvös Loránd Tudományegyetem harmadéves nemzetközi tanulmányok szakos hallgatója, valamint másodéves kommunikáció- és média szakos tanuló. Az Eötvös József Collegium tagja, illetve a Társadalomtudományi műhely titkára. Gimnáziumi évei alatt kezdett érdeklődni a társadalmat érintő problémák kutatása iránt, így a 36. OTDK Tanulás- és Tanításmódszertani-Tudástechnológiai Szekció önálló középiskolai tagozatában sikeresen előadta a *Szekszárd jó hely? A város a Szekszárdon tanuló középiskolások szemével* című kutatását. Jelenleg Brazília társadalmi egyenlőtlenségének kérdéskörét vizsgálja, mely szakdolgozatának is fő tárgya lesz. E-mail-cím: fogleinl@gmail.com.

Bevezetés

A társadalmi egyenlőtlenségek korunk egyik legösszetettebb problémái közé tartoznak, amelyek számos gazdasági, politikai és kulturális tényezővel állnak szoros összefüggésben. Ezek az egyenlőtlenségek nemcsak az egyén szintjén gyakorolnak hatást, hanem befolyásolják az adott ország stabilitását, infrastruktúráját, a demokratikus kormányzás minőségét, valamint az életminőséget is. Habár az egyenlőtlenségek országok között csökkentek az utóbbi időben, ugyanez az országokon belül nem mondható el (United Nations, 2020). Mivel a kérdés egy komplex jelenség, számos szektort magában foglalhat, mint például: egészségügy, oktatás, munkaerőpiac, lakhatás, infrastruktúra, illetve általánosságban a politika. Habár az egyenlőtlenségek régóta ismert jelenségnek számítanak a társadalomtudósok számára, továbbra is új kutatási irányokat nyitnak meg. Mindez tovább növeli a kérdéskör vizsgálatának relevanciáját, hiszen a COVID-19 világjárványnak köszönhetően az elmúlt években nőtt azoknak az országoknak a száma, ahol ezek az egyenlőtlenségek egyre nagyobb mértékben figyelhetőek meg (Vörös, 2022). A társadalmi egyenlőtlenségeket elemezve Brazília kiváló esettanulmánynak tekinthető, hiszen olyan problémák hálózata látható az országban, amelyekkel a világ legtöbb országának szembe kell néznie. Ezek közé tartozik a jövedelmi egyenlőtlenség, a vagyonkoncentráció, a korrupció, a szegénység, valamint az egészségügyi és oktatási rendszerek elégtelensége.

A tanulmány célja egy átfogó vizsgálat megvalósítása a brazil társadalmi egyenlőtlenségek legfontosabb tényezőiről. A kutatás bemutatja, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek nem csupán a szegénységet és a gazdasági problémákat jelentik, hanem szélesebb kontextusban is értelmezhetők. A jelenség tehát nem kizárólag gazdasági, hanem strukturális és intézményi problémaként is megközelíthető, amely hosszú távon akadályozza a társadalmi kohéziót és a fenntartható fejlődést. A tanulmány több szemponton keresztül vizsgálja a jelenség összetettségét, hozzájárulva a téma teljes körű megértéséhez: ilyen összetevők például az egyenlőtlenségeket számszerűsítő mérési eszközök bemutatása, Brazília földrajzi és természeti adottságának megismerése, az oktatásügy helyzete, valamint a korrupció mint a modern társadalom egyik legsúlyosabb kihívása.

Ezen témák alapján a kutatás során arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen mértékben befolyásolják Brazília régiói közötti fejlettségbeli különbségek a társadalmi egyenlőtlenségeket. A tanulmány hipotézise az, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek Brazíliában szorosan kapcsolódnak az ország

földrajzi tagoltságához, mivel a gazdasági és infrastrukturális fejlettség jelentősen eltér a különböző régiók között, ami nagymértékben korlátozza a szegényebb rétegek kitörési lehetőségeit. A kutatás elsősorban másodlagos forrásokon alapul, vagyis a szakirodalom és a statisztikák alapos vizsgálata teszi lehetővé a téma árnyalt megértését.

A tanulmány első része a társadalmi egyenlőtlenség fogalmát és értelmezési kereteit tárgyalja, bemutatva a különböző társadalomtudományi megközelítéseket, valamint azokat a tényezőket, amelyek az egyenlőtlenségek kialakulásához és fennmaradásához vezetnek. A második rész a társadalmi egyenlőtlenségek mérésére szolgáló módszerekre fókuszál, különös figyelmet fordítva a Gini-koefficiensre. A harmadik rész Brazília földrajzi tagoltságát és annak szerepét vizsgálja az egyenlőtlenségek alakulásában. Részletesen bemutatja az ország régiói közötti gazdasági és infrastrukturális különbségeket, amelyek meghatározzák a társadalmi felemelkedés lehetőségeit. Ezt követően, a negyedik rész az oktatási rendszerben megjelenő egyenlőtlenségeket elemzi, különös tekintettel a területi, társadalmi és gazdasági háttérből adódó hozzáférési problémákra. Végül az ötödik rész egy esettanulmányon, a Lava Jato korrupciós ügyön keresztül mutatja be, hogyan kapcsolódik össze a politikai elit érdekrendszere a strukturális egyenlőtlenségekkel.

A társadalmi egyenlőtlenség fogalma és értelmezési keretei

Elméletek

A társadalmi egyenlőtlenség megértése különböző elméleti megközelítést, magyarázatot, illetve mérési módszert igényel. Farkas Zoltán 2020-as tanulmányában így ír a társadalmi egyenlőtlenség fogalmáról: „*A társadalmi egyenlőtlenségek fogalmának meghatározásában nem alakult ki egyetértés a szociológiai irodalomban, és a társadalmiság különböző felfogásai a társadalmi egyenlőtlenségek fogalmának különböző felfogásaiban is megjelennek.*" (Farkas, 2020, 24). Az eltérő definíciók közül a legegyértelműbben Grabb fogalmazott 1984-ben, aki szerint a társadalmi egyenlőtlenségek olyan – emberek közötti – különbségek, amelyek befolyásolják életkörülményeiket, különösen jogaikhoz, lehetőségeikhez, valamint az általuk élvezett jutalmakhoz vagy privilégiumokhoz való hozzáférésüket. Grabb (1984) szóhasználatával szemben Farkasnak jóval összetettebb értelmezése van az egyenlőtlenségeket illetően. A kutató szerint

a társadalmi egyenlőtlenségek olyan különbségek az egyének vagy csoportok között, amelyek a szükségletek kielégítésének társadalmi előfeltételeiben jelentkeznek, és amelyek meghatározzák, illetve befolyásolják a cselekvéseiket vagy azok következményeit. Ez azt jelenti, hogy az emberek nem egyenlő esélyekkel indulnak például az oktatáshoz, munkához vagy egészségügyi ellátáshoz való hozzáférésben, és ezek a különbségek későbbi életminőségükre is hatással vannak (Farkas, 2018). A társadalmi egyenlőtlenségeknek három fő típusát különbözteti meg a szerző: helyzetbeli egyenlőtlenségekről akkor beszél, amikor valaki például a jövedelmében vagy munkalehetőségeiben különbözik másoktól; állapotbeli egyenlőtlenségeknél az egészségi állapot vagy az oktatáshoz való hozzáférés a meghatározó tényező; míg a rendi egyenlőtlenségek a társadalmi csoporthoz való tartozásból, a társadalmi rangból fakadnak (Farkas, 2020).

Ez a hosszan fennmaradó problémákat okozó kérdéskör nem véletlenül rendelkezik számtalan különféle magyarázattal és elmélettel, hiszen az évszázadok alatt, széleskörben foglalkoztatta a tudományos közösséget. Ebből kifolyólag a társadalmi egyenlőtlenség értelmezése az egyes társadalomelméleti irányzatok szerint eltérő. Émile Durkheim és Talcott Parsons két kiemelkedő alakja a funkcionalista elméleteknek. Mindketten az egyenlőtlenség szükségességét hangsúlyozták, hiszen szerintük az emberek közötti különbség alapvetően szükséges és hasznos a társadalom számára, ugyanis ez motiválja az egyéneket a teljesítésre, továbbá biztosítja a társadalmi rendszer hatékony működését (Ormerod, 2020). Durkheim, majd később Parsons is úgy gondolta, hogy a társadalom egy olyan komplex rendszer, amelynek minden része bizonyos funkciókat lát el a rendszer fennmaradásának érdekében, így kijelenthető, hogy az egyenlőtlenséget mindkét szociológus a társadalmi rend, valamint a stabilitás szükséges feltételének tekintette. Mindemellett azt is meg kell jegyezni, hogy véleményük az egyenlőtlenség túlzott mértékét illetően is megegyezett, mivel ez szerintük veszélyeztetheti a társadalmi kohéziót.

A konfliktuselméletek két legnagyobb képviselője, Karl Marx és Max Weber ezzel szemben azt állították, hogy az egyenlőtlenség tulajdonképpen az erőforrásokért folytatott társadalmi küzdelem (Marx, 1867; Weber, 1922) Marx az egyenlőtlenséget főképp gazdasági kizsákmányolásként értelmezte. Meglátása szerint az egyének társadalmi helyzetét elsősorban a termelőeszközök birtoklása vagy hiánya határozza meg. Weber *Gazdaság és társadalom* című könyvében ezzel szemben már sokkal összetettebb képet alkotott a társadalmi egyenlőtlenségekről, mert nemcsak a Marx által meghatározott vagyont, illetve jövedelmet tekintette az emberek társadalmi pozíciójának meghatározójaként, hanem három tényezőt vizsgált egyszerre: az egyenlőtlenséget az osztály (gazdasági

helyzet), a státusz (társadalmi megbecsültség), valamint a hatalom (politikai befolyás) alapján állapította meg. Weber elmélete sokkal inkább modellezte a modern társadalom bonyolult egyenlőtlenségi szerkezetét, ugyanis elmélete szerint akár egy vallási vezető is élvezhet magas státuszt, annak ellenére, hogy nem rendelkezik jelentős vagyonnal.

Magyarázatok

Az aránytalanság kialakulását számos egymásra összetett módon ható tényező befolyásolja. A gazdasági aspektusok közül kiemelkedik a jövedelmek és a vagyonok egyenlőtlen eloszlása, ami alapvetően befolyásolja a társadalmi rétegek közötti különbségeket. Ezen kívül a gazdasági globalizáció, a technológiai fejlődés és a munkaerőpiac átalakulása mind hozzájárulhatnak a különbségek növekedéséhez. A politikai és intézményi tényezők szintén kulcsszerepet játszanak, mivel az adózási rendszerek, a szociálpolitikai intézkedések, valamint az oktatásba és az egészségügybe történő állami beruházások nagyságrendje is jelentős hatással vannak az egyenlőtlenségek alakulására. Továbbá a kulturális tényezők, mint a társadalmi normák, előítéletek és diszkriminációs mechanizmusok – különösen a nemi, faji vagy etnikai alapon történő megkülönböztetés – szintén alapvetően hozzájárulnak a társadalmi hierarchiák kialakulásához és fenntartásához (Young, 1990).

Mérési módszerek

A társadalmi egyenlőtlenség mérésére több mutatót is alkalmaznak. A legelterjedtebb mérőszám a Gini-együttható, amely a jövedelmek vagy a vagyoni eloszlás egyenlőtlenségét jelzi. Az index 0 és 1 közötti (vagy 0 és 100 százalékos formában) értéket vesz fel, ahol a 0 a teljes egyenlőséget jelzi, tehát a társadalomban minden egyén ugyanakkora jövedelemmel vagy vagyonnal rendelkezik, ezzel szemben az 1 pedig a teljes egyenlőtlenséget mutatja, azaz egyetlen személy birtokolja az összes jövedelmet. Fontos azonban megjegyezni, hogy a Gini-együttható nem kizárólag a jövedelmek eloszlására alkalmazható. Léteznek vagyonra (ingatlanok, pénzügyi eszközök stb.) és fogyasztásra alapuló Gini-mutatók is, bár a hivatalos statisztikák elsősorban a jövedelemeloszlás alapján számolják ki az indexet. A mutató nem veszi figyelembe a társadalmi egyenlőtlenségek nem gazdasági dimenzióit, mint például a születéskor várható élettartamot, az oktatási lehetőségek hozzáférhetőségét vagy az egészségügyi ellátás minőségét. Brazíliában a társadalmi egyenlőtlenség nemcsak jövedelmi

szinten, hanem életminőségi mutatókban is rendkívül jelentős területi különbségeket mutat.

Az Oeconomus Gazdaságkutató Alapítvány (2023) definíciója a Gini-indexet illetően arra figyelmeztet, hogy „*az együttható kizárólag a jövedelem vagy vagyon az ország népességén belüli eloszlását (szóródását) méri, nem az abszolút mértékét. Egy magas jövedelmű ország és egy alacsony jövedelmű ország Gini-indexe lehet hasonló értékű, amennyiben a jövedelmek hasonlóan oszlanak meg mindkettőben.*" A társadalmi különbségek meghatározása a modern társadalom egyik legfontosabb kérdése, amely nemcsak a tudományos kutatásokhoz járul hozzá, hanem a politikai döntéshozatalban is kiemelkedő szerephez jut. A méréseknek köszönhetően a kormánynak lehetősége van olyan szociálpolitikai program kidolgozására, amely elősegíti az ország gazdasági és szociális fejlődését, valamint lehetőség nyílik a társadalmi problémák alaposabb megértésére és a megfelelő intézkedések elindítására. Az egyenlőtlenségek különböző dimenziókban, például a jövedelem, a vagyon, az oktatás, az egészségügy vagy a társadalmi mobilitás terén is megjelenhetnek. Fontos kiemelni, hogy az egyenlőtlenség mérése elősegíti a társadalmi igazságosság és méltányosság érvényesülését, ugyanis hozzájárul a hátrányos helyzetű csoportok politikai reprezentációjához. Továbbá a mérések által jóval átláthatóbbak azok a területek, amelyek fejlesztésre szorulnak, illetve ahol csökkenteni kellene az egyes társadalmi rétegek közötti különbségeket. Ez utóbbi eltérések megértése elengedhetetlen ahhoz, hogy a kormányzat és a civil társadalom megfelelő válaszokat tudjon adni a mélyebb társadalmi egyenlőtlenségek kezelésére. A társadalmi egyenlőtlenség mérésének másik kulcsfontosságú aspektusa, hogy segítségével előre jelezhetők a gazdasági és társadalmi stabilitásra gyakorolt hatások. A magas társadalmi egyenlőtlenség gyakran együtt jár az alacsony gazdasági fejlődéssel, a munkanélküliség növekedésével, a politikai polarizációval és a társadalmi feszültségekkel. Az egyenlőtlenség mérése ebből kifolyólag lehetővé teszi, hogy a politikai vezetők, illetve a gazdasági elemzők képet alkothassanak a társadalom általános jólétéről, és előre jelezhessék, hogyan hatnak a különböző gazdasági és társadalmi trendek a közösség különböző rétegeire. Ennek révén a döntéshozók azonosíthatják azokat a területeket, ahol szükség van az állami beavatkozásra, például a szociális juttatások, az oktatás vagy a munkanélküliségi támogatások tekintetében. Ezenfelül, a társadalmi egyenlőtlenség nyomon követésével egyéb társadalmi mobilitást befolyásoló tényezőket is figyelembe lehet venni: többek között kifejezheti az egyének társadalmi ranglétrán történő előre lépésének lehetőségét is. Huszár Ákos ás Záhonyi Márta (2018) rámutat arra, hogy a szegényebb rétegekhez tartozók

számára általánosságban rendkívül alacsony az esély a társadalmi felemelkedésre, amely probléma kezelése céljából a politikai döntéshozóknak hatékony és gyors közbelépését javasolják.

További jelentőséggel bír, hogy a társadalmi különbség mérése segít a társadalom egészének jobb megértésében. A szakadék a szerzők olvasatában nemcsak gazdasági szinten, hanem politikai és kulturális dimenziókban is megjelenhetnek, mint például a nemi, etnikai vagy vallási diszkrimináció. Ezenfelül a mérési eszközök lehetővé teszik, hogy a kutatók és a politikai elemzők átfogó képet alkothassanak a társadalmi normák, előítéletek és diszkriminációs mechanizmusok működéséről, amelyek a társadalom különböző csoportjait hátrányos helyzetbe hozzák. A társadalmi különbségek mértéke és jellege egy adott ország történelmi múltját, intézményrendszerét és gazdasági szerkezetét is tükrözi. Globális szinten a differencia a gazdag és szegény országok közötti kapcsolatokra, a migrációs folyamatokra és a politikai feszültségekre is hatással van, miközben helyi szinten gyakran generál bizalmatlanságot és feszültséget, valamint a társadalmi mobilitás hiányához vezet.

Összegezve a mérés tehát nemcsak a meglévő problémák feltárásában segít, hanem a társadalmi egyenlőtlenség csökkentésére irányuló hatékony stratégiák kidolgozásában is. Az adatok és mutatók elemzése révén a döntéshozók és a társadalom különböző szereplői megérthetik, mi szükséges a társadalmi egyenlőtlenségek mérsékléséhez és egy igazságosabb társadalom megteremtéséhez. Az egyenlőtlenség mérése ennek következtében elengedhetetlen ahhoz, hogy elősegítsük a társadalmi fejlődést, és biztosítsuk minden egyén számára az esélyegyenlőséget.

Brazília társadalmi egyenlőtlensége

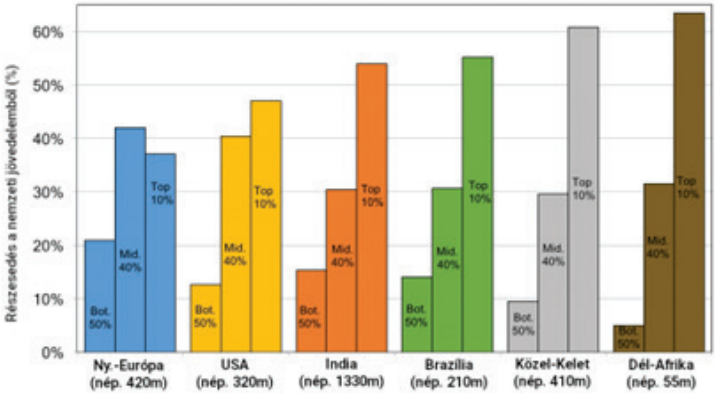
Földrajzi elhelyezkedés

Brazília Latin-Amerika legnagyobb területű és egyben legnépesebb országa, amely 26 állam szövetségéből áll, és a dél-amerikai kontinens keleti részén helyezkedik el. A legutóbbi, 2022-es népszámlálás szerint (IBGE, 2023) Brazíliának 203 millió lakosa van, amelynek 87%-a él városokban. Összehasonlításként ez az érték a 2022-es népszámlálás alatt Magyarországon 70% volt (17% Budapesten, míg 53% más városban) az Eurydice (2025) adatai alapján. Az országról elmondható, hogy mind földrajzilag, mind társadalmilag sokszínű.

A jelenlegi Brazília vizsgálatához mindenképpen figyelembe kell venni az ország történelmét, hiszen a gyarmatosítási időszak nagy hatással volt Brazília társadalmi berendezésére. Az ebben az időben kialakult társadalmi szerkezet (nagybirtokrendszer és rabszolgamunka) megalapozta azt a társadalmi rétegződést, ami a mai napig fellelhető az országban. Ennek egyik oka, hogy a függetlenség elnyerését (1822) és a rabszolgaság eltörlését (1888) követően sem alakult ki valódi társadalmi mobilitás, hiszen a földek, a vagyon, illetve a hatalom továbbra is a szűk, európai származású elit kezében összpontosult. Brazília példája azért megvilágító erejű, hiszen az országban az egyenlőtlenség mélyen beágyazódott az ország gazdasági, társadalmi és politikai rendszerébe. Ezáltal a jelenséget nemcsak egy adott időszak vagy egy kormány politikája okozhatja, hanem történelmi és intézményi gyökerekre nyúlik vissza. François Bourguignon és Francisco H.G. Ferreira tanulmányukban így fogalmaztak: *„Brazília majdnem annyira ismert a társadalmi egyenlőtlenségeiről, mint a focicsapatáról."* (2000, 3) Ez a megállapítás találóan rávilágít arra az ellentmondásra, hogy miközben a nemzetközi közvélemény elsősorban a sportteljesítményeiről ismeri az országot, ezzel szemben a társadalomtudósokat az országot illetően elsősorban az extrém mértékű, valamint hosszútávon fennmaradó társadalmi egyenlőtlenségek foglalkoztatják. A Világbank 2023-as adatai alapján (World Bank, é.n.), Brazília a világon a hetedik, míg a latin-amerikai országok közül a második legmagasabb Gini-együtthatóval rendelkezik. A világ ötödik legnagyobb államaként, Brazília 52.0-ás Gini-koefficiense az országok átlagos Gini-indexéhez (27–33) képest rendkívül magas, így a világon is az egyik legkiugróbb értékkel rendelkező ország. Bár a kontinens számos országa küzd egyenlőtlenségekkel, Brazíliára folyamatosan kiugró adatok jellemzők. Az ország helyzete azért különleges, hiszen amellett, hogy az ország belső válságokkal néz szembe (szegénység, erőszak, korrupció), amelyeknek az értéke nemhogy csökken, de még fokozódik is, az ország egyben globális szinten is aktív, mivel tagja a világ feltörekvő hatalmai szövetségének, a BRICS-nek. Ebből kifolyólag Brazília nemcsak regionális, hanem globális tanulságokkal is szolgál arra nézve, hogy a társadalmi igazságtalanság a földrajzi adottságok és a korrupció hogyan akadályozza meg egy ország hosszútávú fejlődését és demokratikus stabilitását, valamint korlátozhatja nemzetközi szerepvállalásának mértékét.

A centrum–periféria elmélet, amely a világgazdaság és a nemzetközi munkamegosztás strukturális egyenlőtlenségeit írja le, jól bemutatja a brazil egyenlőtlenségeket. Az elmélet szerint a centrumtérségek (például a fejlett nyugati országok) irányítják a gazdasági folyamatokat, míg a periféria régiói nyersanyagokat és olcsó munkaerőt biztosítanak, miközben kiszolgáltatottak

maradnak. A függőségi iskolához tartozó gondolkodók – mint Immanuel Wallerstein, Samir Amin vagy Theotonio Dos Santos – hangsúlyozzák, hogy ez az egyenlőtlen kapcsolat nem ideiglenes, hanem a kapitalista rendszer tartós jellemzője. A perifériák fejlődési lehetőségei korlátozottak, mivel a centrum gazdasági érdekei gyakran gátolják azok önálló modernizációját. Ez a gondolatmenet nemcsak globálisan, hanem nemzeti kereteken belül is alkalmazható. Brazília esetében az országon belüli fejlettségi különbségek – például az infrastrukturális vagy oktatási színvonal terén – hasonló logikát követnek. A centrum–periféria elmélet így segít megérteni, miért maradnak tartósan hátrányos helyzetben egyes régiók. Az elmélet alkalmazása lehetőséget ad arra, hogy mélyebb összefüggéseket tárjunk fel a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek mögött (Wallerstein, 1974).

1. ábra. Részesedés a nemzeti jövedelemből
Forrás: World Inequality Database (WID, 2018)

Mint ahogy az számos latin-amerikai országra jellemző, Brazíliában is problémát okoz a vagyon egyenlőtlen eloszlása. A szupergazdagok jelensége egyáltalán nem új jelenség a társadalomtudományokban, azonban a kutatók kevesebb figyelmet szenteltek ennek a kérdéskörnek. A World Inequality Database adatai alapján (Morgan, 2023) Brazília 203 milliós lakosságának a legfelső 1%-a birtokolja az összes jövedelem 28%-át, továbbá a legfelső 10% jövedelmi részesedése az adózás előtti nemzeti jövedelemből megközelítőleg 54%-ról 55%-ra emelkedett (WID, é. n.), miközben a gazdasági növekedés

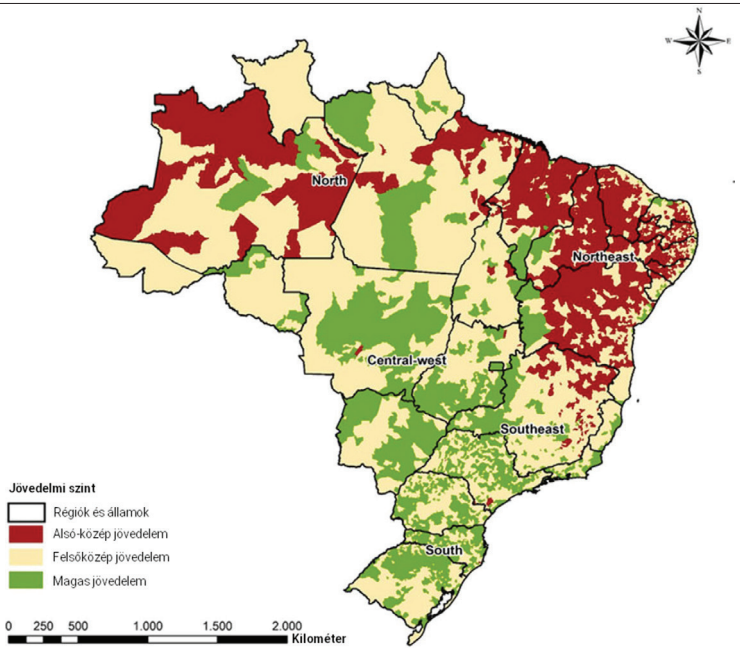
61%-át ez a csoport realizálta, és a legalsó 50% mindössze 8%-on osztozik (1. ábra). Ez az arány különösen eltér a világ többi országának egyenlőtlenségi szintjétől. Ezenfelül Brazília társadalmi egyenlőtlensége az oktatás, illetve az egészségügy helyzetén keresztül is jól bemutatható. E két szociális szektor szorul a leginkább fejlesztésre, mivel a lakosság szegényebb rétege általában nem fér hozzá ezekhez az alapvető szolgáltatásokhoz.

Regionális különbségek

„Nagyságából és földrajzi-éghajlati gazdagságából fakadóan Brazília maga az ellentétetek országa, melynek területét általában öt területre osztják, főként közigazgatási szempontok miatt: északi, északkeleti, középnyugati, délkeleti és déli részre. Ez a felosztás nagyjából megfelel a kulturális sokszínűségnek is: az ország északkeleti részén él az afrobrazilok legjelentősebb hányada, a déli és délkeleti régiókban az európai és japán bevándorlók nagy része, míg az északi és középnyugati területeket az őslakos közösségek lakják." (Solti, 2012). Az ország mérete, természeti adottságai és régiónkénti eltérései jelentős szerepet játszanak a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek kialakulásában és fennmaradásában. Fontos kiemelni a Solti-tanulmányban a már említett régiós tagoltságot, ami a feudális rendszernek is köszönhető, hiszen szorosan összeköthető az országban jelenlévő nagy mértékű gazdasági szakadékokkal. A régiók között kimagasló különbségek figyelhetők meg, nemcsak éghajlati és földrajzi szempontból nézve, de infrastruktúra, gazdasági fejlettség, urbanizáció, politika, valamint társadalmi mobilitást illetően is (Parron és mtsai, 2019). A déli és délkeleti régiók Brazília legiparosodottabb, valamint legnépesebb részei, amelyek az ország GDP-jének közel felét teszik ki. Itt találhatóak azok a nagyvárosok és turistaközpontok, mint Rio de Janeiro és Sao Paolo, amelyek magától értetődően fejlettebb infrastruktúrával rendelkeznek, mint az északi, északkeleti régiók. Utóbbi régiókban magas az urbanizáció szintje, ezáltal több közszolgáltatásban részesülnek az itt élők. Azonban lényeges kiemelni, hogy amíg nagy számban találhatók a délkeleti régióban többek között magániskolák vagy fejlett egészségügy, a városokban élő szegényebb rétegnek ugyanúgy elérhetetlen ezekhez a szolgáltatásokhoz a hozzáférés. A gazdasági központokban ezenfelül jelentősen több munka, valamint oktatási lehetőség van, ami arra ösztönzi a népességet, hogy a városokba költözzenek. A városi lakosság nagy aránya (87%) ellenére, az urbanizáció egyáltalán nem jelent egyenlő hozzáférést a város adta lehetőségekhez. Az előbb említett két nagyvárosban még egy turistának is rendkívül szembetűnő a társadalom rétegződése, hiszen már-már

szimbolikus, ahogyan a gazdagabb negyedek mellett megjelennek a nyomornegyedek (favellák), így jól láthatók a szélsőséges társadalmi kontrasztok. A déli régióra már jelentősen stabilabb gazdaság jellemző, valamint társadalmi szempontot tekintve megfigyelhető, hogy ez a terület kevésbé érintett a szélsőséges egyenlőtlenségek által, bár hozzá kell tenni, hogy a vidéki szegénység ezen a területen is észlelhető. A középnyugati régió, ahol a főváros – Brazíliaváros – is fekszik, az ország mezőgazdaságában, illetve húsiparában játszik nagy szerepet. Ezenfelül természetesen a főváros közigazgatási, kormányzati és kulturálisturisztikai központ, amely mind-mind munkát biztosít a lakosság számára, valamint élénkítik a gazdaságot. Ugyanakkor erre a területre is érvényes a társadalmi egyenlőtlenség és az egyenetlen infrastruktúra, annak ellenére, hogy a GDP viszonylag magas értékkel (a brazil GDP 10,6%-a) rendelkezik (The Rio Times, 2023). Míg Brazíliaváros jól fejlett, addig a régió kisebb városai és falvai elmaradottak. Az északi régió jelentős részét Amazónia teszi ki, ahol a lakosság többsége őslakos közösségekben él, gyakran nehezen megközelíthető területeken. Ebből kifolyólag a terület gazdasági lehetőségei korlátozottak, az oktatás és az egészségügyi ellátás is hiányos, ezenfelül a közlekedés korlátozott, ami komoly akadályt jelent a társadalmi felemelkedés szempontjából. Brazília leginkább marginalizált, valamint legszegényebb régiója az északkeleti, ahol jelentős a munkanélküliség, alacsony az iskolázottsági szint, ezenkívül pedig alultápláltság, illetve rossz közszolgáltatások jellemzik (Statista, 2023a; Statista, 2023b; Agência de Notícias IBGE, 2023) Ennek következtében számtalan lakos vándorol az ország fejlettebb régióiba annak reményében, hogy jobb életkörülményekben részesüljenek a későbbiekben, azonban a munkakörülmények sokszor ezeken a területeken sem megfelelőek, valamint a nagyvárosokban csak a nyomornegyedekben tudnak lakhatást szerezni.

Mindemelett a földrajzi különbségeknek nem csupán gazdasági, de politikai befolyásuk is van, mivel a fejlettebb régiók lakói erősebben tudják alakítani a társadalmi és politikai folyamatokat (kevésbé függnek helyi hatalmaktól vagy korrupt rendszerektől), míg a szegényebb területek lakói sokszor a korrupció, illetve a kiszolgáltatottság áldozatai lesznek. Ennek a rendszernek a fenntartása lényegesen hozzájárul a kliensrendszerű politikai hálózathoz, továbbá erősíti a regionális egyenlőtlenségeket (Nichter, 2014). Az elmaradottabb régiókban a politikai vezetők gyakran szociális juttatásokkal és egyéni előnyökkel próbálják megvásárolni a választók lojalitását, ami hosszú távon akadályozza az intézményi fejlődést és fenntartja a kiszolgáltatottság állapotát.

2. ábra. Vagyonkoncentráció Brazíliában régiók szerint
Forrás: Rocha és mtsai, 2020

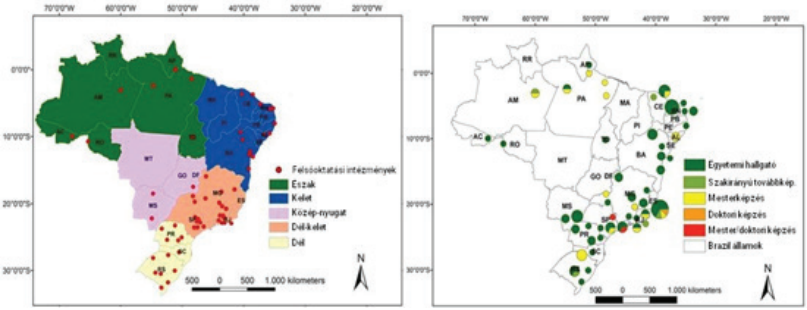
Egyenlőtlenségek az oktatási rendszerben

Solti Ágnes 2012-es tanulmányában azt írja: *„a dél-amerikai országban a minőségi oktatáshoz való hozzáférés is a társadalmi hovatartozástól függ, de befolyásolja a regionális lakóhely és az is, hogy melyik etnikumhoz tartoznak”*. Az iskoláztatás lehetősége, a tanulmányi eredmények, valamint az iskolai infrastruktúra és a tanári minőség súlyosan egyenlőtlenül oszlanak meg a régiók, a társadalmi osztályok és az etnikai csoportok között. Elsősorban fontos tisztázni a brazil oktatási rendszer felépítését, amit három fő szintre különíthetünk el: alapfokú oktatás, felsőoktatás, illetve technikai felsőképzés. Az alapfokú oktatás az óvodai nevelést, az általános iskolát, továbbá a középiskolát foglalja magába. Solti említést tesz arról is, hogy a felsőoktatás egyetemeken, főiskolákon és technológiai intézményekben valósul meg. A brazil oktatási rendszer decentralizált működésű, vagyis az oktatás különböző szintjeiért az önkormányzatok, az állami kormányzatok és a szövetségi állam is felelősséget

visel (Pinto, 2022). Ez a többszintű irányítás gyakran azt eredményezi, hogy az oktatás minősége jelentősen eltér az egyes régiók között, ami területi egyenlőtlenségekhez vezet. A brazil oktatási rendszer egyik legnagyobb problémája a köz- és magánoktatás közötti minőségi szakadék, amely a diákok nemzeti és nemzetközi teljesítményével mérhető (Lima, 2011). Az eltérést több indikátor is befolyásolja: az infrastruktúra fejlettsége és minősége, a tanári kar képzettsége, valamint az osztálylétszám. Különösképpen a vidéki és a szegényebb északi régiókban jellemző, hogy a közoktatás rendkívül alulfinanszírozott, ezáltal nem képes az alapvető oktatási feltételeket biztosítani sem a tanárok, sem a diákok számára. A kontrasztok már a rendszer legalsó szintjén is fellelhetők.

A regionális különbségek tehát az oktatási rendszerre is hatással vannak, mivel a déli vagy délkeleti területeken modern iskolák, továbbá fejlett infrastruktúra működik, ezzel szemben az Amazonas vidékein az iskolák gyakran áram vagy ivóvíz nélkül működnek. Emellett fontos kiemelni nemcsak a regionális, de az etnikai és a társadalmi különbségeket is, amely tényezők szintén nagy befolyással vannak az oktatásra (Rios-Neto és de Meireles Guimarães, 2010). Az őslakos diákok többnyire olyan családokból származnak, ahol alacsonyabb az iskolázottság szintje és szűkösebbek az erőforrások, ami sokszor rosszabb minőségű iskolai környezethez, tanulási nehézségekhez, majd később alacsonyabb felsőoktatási részvételi arányhoz vezet. A legszegényebb családok gyerekei így iskolába se járnak, amin a Bolsa Familia szociális kezdeményezés kíván javítani (BFA – Base de Dados da Atenção Primária à Saúde, é.n; Gov. br – Ministério do Desenvolvimento e Assistência Social, é.n.). Ennek az indítványnak a célja, hogy azok a szülők, akik iskolába járatják a gyermekeiket, állami támogatásban részesüljenek. Bár az állam a pozitív diszkrimináció jegyében kvótarendszereket vezetett be az egyetemi felvételinél, ezek önmagukban nem képesek kompenzálni a teljes oktatási pályán tapasztalt strukturális hátrányokat. Ugyan Brazíliában a felsőoktatás sok esetben ingyenes – különösen az állami egyetemeken – ezekre az intézményekre általában azok a diákok nyerhetnek felvételt, akik magániskolákban tanultak. A brazil kormány azért fordít kiemelt állami támogatást a felsőoktatásra, mert úgy vélik, hogy a gazdasági fejlődés kulcsa a tudás megszerzése. Ezért az 1998-as gazdasági válság óta a szövetségi állam szinte teljes egészében fedezi az akadémiai kutatások költségeit (Solti, 2012). Az alacsony jövedelmű családok gyermekei felsőoktatási részvételének támogatására 2005-ben ösztöndíjprogramot indítottak, amelynek keretein belül többek között javították az ivóvízellátást, programot hirdettek a fiatalkori terhesség megelőzésére és a gyermekmunka visszaszorítására. Ez az intézkedés azt bizonyítja, hogy a Luiz Inácio Lula da Silva vezette

kormány komplex szociálpolitikai rendszer kiépítésére törekedett (Lehoczki, 2011, 43). Bár az állam törekszik a közoktatás fejlesztésére, az erőforrások elosztása továbbra is aránytalan.

3. ábra. A brazil felsőoktatási intézmények és képzési szintek regionális eloszlása
Forrás: Peron és mtsai (2019)

Esettanulmány: a Lava Jato korrupciós ügy

A Lava Jato-ügy világszerte ismert példája annak, hogy a korrupció és a társadalmi egyenlőtlenségek mennyire szorosan összekapcsolódnak, hiszen a korrupció elvonja a javakat azokról a területekről – oktatás, egészségügy, szociálpolitika –, amelyek támogatásával képesek lennének csökkenteni a különbségeket. A *Corruption and the Lava Jato Scandal in Latin America* című 2020-as könyv (Lagunes és Svejnar, 2020) átfogóan bemutatja Latin-Amerika és a 21. század egyik legnagyobb korrupciós botrányát. A könyv különösen Brazíliára fókuszál, ahonnan ez a botrány elindult, de bemutatja azt is, hogyan érintette az ügy a régió más országait. A Lava Jato-botrány 2014-ben robbant ki, és azóta is az egyik legjelentősebb esete annak, hogy a korrupció hogyan hálózza be az állami szférát, a politikát és az üzleti világot. A botrány középpontjában a Petrobras állami olajcég állt, illetve az Odebrecht nevű óriásvállalat, amely éveken keresztül jelentős összegeket fizetett ki kenőpénz formájában, hogy előnyökhöz jusson különféle állami projektekben. A kiszivárgott adatok alapján ezek a tranzakciók több milliárd dollár értékűek voltak, és nemcsak Brazíliát, hanem legalább 12 másik országot is érintettek. A szerzők egyik legfontosabb mondanivalója, hogy a korrupció nemcsak néhány rossz szereplő hibája, hanem mélyen beépült a rendszerbe. A politikai elit és a nagyvállalatok között kialakult kapcsolatok gyakran teljesen természetes

részei lettek a mindennapi működésnek, és emiatt rendkívül nehéz felszámolni őket. Eduardo Salcedo-Albarán és mtsai (2020) tanulmányukban részletesen bemutatják, hogy a Petrobras szerződéseinek egy részéből automatikusan visszaosztottak bizonyos százalékokat politikusoknak és pártoknak, ami azt mutatja, hogy ez nem egyedi jelenség volt, hanem egyfajta üzleti modell. Ezenfelül a szerzők szerint a média és az igazságszolgáltatás is fontos szerepet játszott a botrány nyilvánosságra hozatalában, de ezek sem voltak mindig függetlenek. A nyomozás során számtalan információt szivárogtattak ki, amit a média gyakran kritika nélkül közölt le, így a közvéleményt is erősen befolyásolták. Emellett az is problémát jelentett, hogy néhány érintett politikus mentelmi joggal rendelkezett, így évekig elkerülték a felelősségre vonást. Ez azt is jól mutatja, hogy az igazságszolgáltatás sokszor szelektíven működik. A Lava Jato-ügy jól megmutatja, hogyan mélyíti el a korrupció a társadalmi egyenlőtlenségeket Brazíliában, hiszen miközben politikusok és üzletemberek milliárdokat sikkasztottak el, a közszolgáltatásokra – oktatásra, egészségügyre vagy közlekedésre – egyre kevesebb jutott, ami leginkább a szegényebb rétegeket sújtotta. A szerzők hangsúlyozzák, hogy az állami források pazarlása és a túlárazott projektek mind olyan tényezők, amelyek miatt a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődnek. A könyv az egyik legmegdöbbentőbb adatként említi, hogy az Odebrecht vállalat 15 éven keresztül összesen 788 millió dollárt fizetett ki kenőpénzként, és ebből 3,3 milliárd dollár profitot termelt.[2] Ez az adat önmagában is jól szemlélteti, milyen mértékben éri meg a korrupció azok számára, akik hozzáférnek a hatalmi pozíciókhoz, miközben annak társadalmi költségeit a teljes lakosság szenvedi el. A szerzők szerint éppen ezért a korrupció felszámolásához nem elég csak néhány politikus elszámoltatása – mélyebb intézményi és társadalmi változásokra lenne szükség, főként az ország strukturális egyenlőtlenségei miatt.

Összegzés

Mindent összevetve elmondható, hogy Brazília társadalmi egyenlőtlenségei mélyen gyökereznek a gazdasági, politikai és regionális különbségekben. Az országot régiókra bontva erős különbségek figyelhetők meg, amelyek nemcsak a lakosság életminőségére, hanem az alapvető közszolgáltatások, mint az oktatás, egészségügy és közlekedés minőségére is kihatnak. A fejlettebb déli és délkeleti régiók – mint São Paulo és Rio de Janeiro – gazdaságilag erősebbek,

[2] A Trading Economics 2025. évi adatait összevetve, a brazil átlagkereset 590 dollárnak felel meg.

ahol a munkalehetőségek, a fejlettebb infrastruktúra és a jobb közszolgáltatások egyenlőbb életkörülményeket biztosítanak. Ezzel szemben az északi és északkeleti területek, különösen az Amazonas-vidék és a rendkívül szegény északkeleti régió, erősen marginalizáltak. Az ottani lakosság gyakran nem fér hozzá az alapvető közszolgáltatásokhoz, mint az oktatás, egészségügy, és hiányzik a megfelelő közlekedési infrastruktúra. A társadalmi rétegződés hatása az oktatásban is megfigyelhető. Az alapfokú oktatás, amely az óvodai neveléstől kezdve az általános iskoláig terjed, az ország különböző területein eltérő színvonalú. Míg a gazdagabb régiókban fejlettek az iskolák, addig a szegényebb területeken az oktatási intézmények gyakran alulfinanszírozottak, és nem rendelkeznek a szükséges erőforrásokkal, például képzett tanárokkal vagy alapvető eszközökkel. Az etnikai háttér is komoly szerepet játszik, mivel a fekete és őslakos diákok többnyire hátrányos helyzetből indulnak, így a társadalmi mobilitás számukra még inkább korlátozott. A Lava Jato-ügy rávilágított, hogy a politikai és gazdasági korrupció hogyan mélyíti el a társadalmi egyenlőtlenségeket. A politikai elit és a nagyvállalatok közötti összefonódások jelentős közjót emésztenek fel, ezek pedig az erőforrások elosztásának igazságtalanságát csak tovább erősítik. Míg a korrupció a gazdagok számára profitot generál, a közszolgáltatásokra jutó pénzek a szegényebb rétegek számára nem biztosítanak megfelelő ellátást. Hipotézisem igaznak bizonyult, mert Brazíliában a régiók közötti fejlettségi különbségek világosan megmutatják a társadalmi egyenlőtlenségek földrajzi jellegét. Többek között ez a területi szakadék is hozzájárul a szegényebb rétegek társadalmi felemelkedésének korlátozásához, mivel alapvető erőforrásokhoz – például munkalehetőségekhez vagy minőségi oktatáshoz – kevésbé férnek hozzá. Brazília társadalmi egyenlőtlensége tehát komplex és több szinten ható problémát jelent, amelynek kezelése tartós és célzott befektetéseket igényel. Az ország gazdasági és politikai struktúrája, az oktatási rendszer és a korrupció mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a társadalmi mobilitás rendkívül korlátozott, és az egyenlőtlenségek folyamatosan fennmaradnak. Ahhoz, hogy valódi változás történhessen, átfogó, strukturális reformokra és intézményi, társadalmi változásokra lenne szükség.

Felhasznált irodalom

Agência de Notícias IBGE (2023). *IBGE's new geographic divisions detail inequalities in the country in 2023*. https://www.agenciadenoticias.ibge.gov.br/en/agencia-news/2184-news-agency/news/42111-ibge-s-new-geographic-divisions-detail-inequalities-in-the-country-in-2023

BFA – Base de Dados da Atenção Primária à Saúde. (é.n.). *BFA – Banco de dados do SUS* [BFA – Database of the Unified Health System]. https://bfa.saude.gov.br/

Bourguignon, F. és de Hollanda Guimarães Ferreira, F. (2000). *Understanding inequality in Brazil: a conceptual overview*.

Eurydice (2025. augusztus 22). *A népesség – demográfiai helyzet, nyelvek, vallások* [Eurypedia, Hungary]. European Education and Culture Executive Agency. https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/hu/eurypedia/hungary/nepesseg-demografiai-helyzet-nyelvek-vallasok

Farkas, Z. (2018). *A társadalmi rétegződés értelmezései*. Statisztikai Szemle, 96(5), 468–488.

Farkas, Z. (2020). A társadalmi egyenlőtlenségek és rétegződés fogalma és típusai. *Valóság*, *2020*(5), 24–39. http://epa.niif.hu/02900/02924/00088/pdf/EPA02924_valosag_2020_05_024-039.pdf

Gov.br – Ministério do Desenvolvimento e Assistência Social, Família e Combate à Fome (é.n.). *Bolsa Família* [Family Grant Program]. https://www.gov.br/mds/pt-br/acoes-e-programas/bolsa-familia

Grabb, E. G. (1984). *Social inequality: Classical and contemporary theorists*. Holt, Rinehart and Winston of Canada.

Huszár, Á. és Záhonyi, M. (2018). Egyenlőtlenség és társadalmi mobilitás. *Esély*, 2018(5), 1–20. https://www.esely.org/kiadvanyok/2018_5/esely_2018-5_1-2_huszar-zahonyi_egyenlotlenseg.pdf

IBGE (2023). *Panorama – Censo Demográfico 2022* [Overview – 2022 Population Census]. https://censo2022.ibge.gov.br/panorama/

Lagunes, P. F. és Svejnar, J. (szerk.) (2020). *Corruption and the Lava Jato scandal in Latin America*. Routledge.

Lehoczki, B. (2011). A felemelkedés mátrixa – Brazília a Lula-érában. *Közgazdaság*, 6(1), 37–56.

Lima, M. (2011). *Access to higher education in Brazil: inequalities, educational system and affirmative action policies*. Institute for Employment Research, University of Warwick, Coventry.

Marx, K. (1867). *A tőke. Kritikája a politikai gazdaságtannak* (1. köt.). Hamburg: Otto Meissner.

Morgan, M. (2023. október 10). *New paper series – Brazil*. World Inequality Database. https://wid.world/news-article/new-paper-series-brazil/

Nichter, S. (2014). Political clientelism and social policy in Brazil. *Clientelism, social policy, and the quality of democracy*, 130–151.

Oeconomus Gazdaságkutató Alapítvány (é. n.). *A Gini-index, avagy a jövedelmi egyenlőtlenségek mérése*. https://www.oeconomus.hu/oecobright/a-gini-index-avagy-a-jovedelmi-egyenlotlensegek-merese/0

Ormerod, R. (2020). The history and ideas of sociological functionalism: Talcott Parsons, modern sociological theory, and the relevance for OR. *Journal of the Operational Research Society*, 71(12), 1873–1899.

Parron, L., Fidalgo, E., Luz, A., Campanha, M., Turetta, A., Pedreira, B. és Prado, R. (2019). Research on ecosystem services in Brazil: A systematic review. *Ambiente e Agua - An Interdisciplinary Journal of Applied Science*, *14*. https://doi.org/10.4136/ambi-agua.2263

Pinto, J. M. D. R. (2022). The education system of Brazil: Financing of education in Brazil. In *The education systems of the Americas*. 265–289. Cham: Springer International Publishing.

Rios-Neto, E. L. G. és de Meireles Guimarães, R. R. (2010). The demography of education in Brazil: Inequality of educational opportunities based on grade progression probability (1986–2008). *Vienna Yearbook of Population Research*, 8, 283–306.

Rocha, T. A. H., Vissoci, J., Rocha, N., Poenaru, D., Shrime, M., Smith, E. R. és Rice, H. E. (2020). Towards defining the surgical workforce for children: A geospatial analysis in Brazil. *BMJ Open*, *10*(3), e034253. https://doi.org/10.1136/bmjopen-2019-034253

Salcedo-Albarán, E., Macías Fernández, G., Guerra Villamizar, N., Santos Cubides, D. és Rojas Pinilla, L. (2018). *Macro-corrupción y cooptación institucional: La red criminal Lava Jato*. Independently published.

Solti, Á. (2012. január 25). *Brazília – a szamban, a focin és a capoeirán* túl. Kitekintő. https://kitekinto.hu/2012/01/25/europan-kivul/latin-amerika20120125brazilia_-_a_szamban_a_focin_es_a_capoeiran_tul_2/46241/

Statista (2023a). *Unemployment rate in Brazil in 2022, by region*. https://www.statista.com/statistics/1294978/unemployment-rate-by-region-brazil/

Statista (2023b). *Unemployment rate in Brazil in 2022, by state*. https://www.statista.com/statistics/1343580/unemployment-rate-by-state-brazil/

The Rio Times (2023). *Economic powerhouses: Unveiling Brazil's state-by-state GDP contributions*. https://www.riotimesonline.com/economic-powerhouses-unveiling-brazils-state-by-state-gdp-contributions/

United Nations (2020). *Inequality – Bridging the divide*. https://www.un.org/en/un75/inequality-bridging-divide

Vörös, Cs. (2022). Ébresztő: A fenntartható jövőért. *Szabad Piac*, 62. Milton Friedmann Egyetem, Budapest.

Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system I: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.

Weber, M. (1922). *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Tübingen: Mohr.

WID (2018.). *New paper on extreme income inequality in Brazil, India, the Middle-East and South Africa*. WID.world Working Paper 2018/4. https://wid.world/es/news-article/new-paper-on-extreme-income-inequality-in-brazil-india-the-middle-east-and-south-africa-wid-world-working-paper-2018-4/ Utolsó hozzáférés: 2025. szeptember 10.

WID (é.n.). Gini index *Brazil*. https://wid.world/country/brazil/

World Bank (é.n.). GINI index (World Bank estimate). https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI

Young, I. M. (1990). *Justice and the politics of difference*. Princeton University Press.

Abstract

The primary objective of this study is to examine the extent to which economic and infrastructural disparities between Brazil's regions contribute to the persistence of social inequalities. The underlying hypothesis of the analysis is that these territorial divergences significantly constrain the social mobility of disadvantaged groups and restrict their access to developmental opportunities. The research draws on official statistical data, academic literature, as well as analyses of regional and inequality distributions, which clearly illustrate uneven patterns of development. The findings indicate that the southeastern and southern regions possess more advanced educational and economic infrastructures, while the northern and northeastern areas remain at a substantial disadvantage. Such territorial disparities not only reinforce income inequality but also deepen the structural problems of society in the long term. Special attention is devoted to the spatial distribution of educational opportunities, given their critical role in shaping prospects for upward mobility. The analysis highlights that the concentration of public and higher education institutions is highly region-dependent, thereby widening the increasingly pronounced gap between social strata. The aim of this paper is to contribute to a more precise understanding of the geographical dimensions of inequality in Brazil and to lay the groundwork for further research, particularly regarding the effectiveness of social policy interventions.

Keywords: regional disparities, education, territorial fragmentation, social mobility, Lava Jato

Szekeres Kata[1]

Az éghajlatváltozás és a jóllét kapcsolatának kritikus vizsgálata

Absztrakt

Az éghajlatváltozás a 21. század egyik legsúlyosabb kihívása, amely alapjaiban kérdőjelezi meg az emberi jóllét domináns, eurocentrikus értelmezését. A jelenlegi koncepciók, elsősorban a GDP- és HDI-alapú megközelítések, a gazdasági növekedést és fogyasztást helyezik középpontba, és bár kiegészültek társadalmi és környezeti szempontokkal, továbbra is antropocentrikus, növekedés-orientált logikát követnek. Kutatásom központi kérdései, hogy a jelenlegi jóllét-paradigma megfelelő alapot adhat-e a fenntartható társadalmi-ökológiai átalakulásához és milyen alternatív jóllétfelfogások kínálnak megfelelő keretet ezen átalakulás támogatására? A vizsgálat kritikai irodalomelemzésre épül. Ennek keretében feltárom a domináns modellek korlátait, majd bemutatom a biocentrikus és ökocentrikus etikai irányzatokat, valamint a dekolonialista, őslakos

[1] Szekeres Kata 2025-ben szerzett mesterdiplomát a Koppenhágai Egyetemen, a Climate Change képzés keretében, melyben fókusza az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás volt. Alapdiplomáját földtudományok szakon, meteorológia specializációval végezte az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, ahol elsősorban az óceán és a légkör dinamikus kölcsönhatásait, valamint az éghajlatváltozást meghatározó mechanizmusokat kutatta. Mesterképzéses kutatásában Norvégia északi térségében vizsgálta a kulturális örökség és a klímaadaptációs politika összekapcsolódását. A projekt részeként terepmunkát végzett Tromsøben, ahol interjúkat készített helyi döntéshozókkal és tervezési szakemberekkel, valamint több szinten végzett szakpolitikai elemzést. Az akadémiai munka mellett aktívan részt vállal a klímaváltozással és fenntarthatósággal kapcsolatos ismeretterjesztésben és közösségi tevékenységekben. Önkénteskén dolgozott többek között a dán Zöld Ifjúsági Mozgalom és a koppenhágai mesterszakos hallgatói egyesület keretein belül, ahol szakmai és társadalmi programok szervezésében is közreműködött. Fő kutatási érdeklődése a klímaváltozás társadalmi-ökológiai hatásaira, az alkalmazkodási és mitigációs stratégiák társadalmi és kulturális dimenzióira, valamint a kulturális örökség klímaadaptációban betöltött szerepére irányul. E-mail: kataszekeres99@gmail.com. LinkedIn: https://www.linkedin.com/in/kata-szekeres-a20369249/

és ökofeminista tudásformákat, amelyek a természet belső értékét, a kölcsönösséget és a közösségi kapcsolódást hangsúlyozzák. A dél-amerikai Buen Vivir világnézet esettanulmányként szolgál, amely intézményesült alternatívát kínál a növekedésközpontú fejlődési narratívákkal szemben. A tanulmány végső mondandója az elméleti ismereteken, irodalmi áttekintésen, és esettanulmányon alapulva, hogy a plurális tudásokon és a természet belső értékének elismerésén alapuló jóllétmodellek elengedhetetlenek a társadalmilag igazságos és ökológiailag fenntartható átalakulás előmozdításához.

Kulcsszavak: jóllét, éghajlatváltozás, fenntarthatóság, környezeti etika, dekolonialista perspektívák, őslakos tudásrendszerek, transzformáció

Bevezetés

Az éghajlatváltozás hatásai évente emberek millióit érinti számtalan módon. Az egyre gyakoribb áradások, súlyosbodó aszályok, valamint egyre nagyobb magnitúdójú viharok csak pár példa az éghajlatváltozás jelentette kihívásokra (IPCC, 2023). Állatfajok ezrei kerülnek a kihalás szélére, miközben termőföldek válnak használhatatlanná, erdőségek tűnnek el és a globális élelmiszerellátás is egyre bizonytalanabbá válik (European Parliament, 2020; Klímapolitikai Intézet, é. n.). Mindezek nemcsak a környezeti rendszereket érintik, hanem alapjaiban alakítják át az emberek életminőségét és jóllétét is. Napjainkban gyakorlatilag nincs olyan fogyasztási cikk, amelynek előállítása, szállítása vagy használata ne lenne összefüggésben az éghajlati krízissel. Ezáltal az éghajlatváltozás korunk legnagyobb kihívása, amely az emberi jóllétet is újragondolásra kényszeríti. Az éghajlatváltozás összetett módon alakítja át az élet minden szegletét, ezáltal a jóllétünket keretező és fenntartó világ működése is változásra kényszerül. A jóllétet meghatározó tényezők társadalmiak és környezetiek egyaránt lehetnek – ideértve az épített és természeti környezetet, a tájat és a helyeket is (Adger és mtsai, 2022).

A tanulmány célja, hogy kritikus elemzésnek vesse alá az elterjedt nyugati jóllét-elképzeléseket, az eltérő jóllét-felfogásokra támaszkodva, az éghajlatváltozás kezelésének és a fenntartható fejlődésnek kontextusában. Először a domináns jóllét-felfogásokat vizsgálja meg a kutatás: milyen tényezők határozzák meg a *jó élet* fogalmát a jelenlegi tudományos diskurzusban? Ezt követően bemutatom a sokféle tudásformákon alapuló jóllét koncepciókat, amelyek gyakran az őslakos/lokális tudásban, dekolonialista megközelítésekben, a feminista filozófiában és a nem-emberközpontú világképekben gyökereznek. Ezután elemzem, hogy ezek a megközelítések hogyan járulhatnak hozzá a fenntarthatósághoz

és az éghajlatváltozás elleni küzdelemhez, valamint kritikusan reflektálok a domináns jóllét-felfogás korlátaira. Egy esettanulmányon keresztül mutatom be az alternatív jóllét gyakorlati megvalósulását, és ennek tükrében megvizsgálom az SDG-k által is használt jelenlegi jóllét-modell kiegészítésének vagy akár újragondolásának lehetőségeit. Az itt alkalmazott esettanulmány a dél-amerikai *Buen Vivir* filozófia alakulására, gyakorlati használatára és megvalósulására fókuszál Ecuador és Bolívia területén.

A tanulmány fő irányadó kérdése: Képes-e a jelenlegi jóllét-paradigma megfelelő alapot nyújtani a társadalmilag igazságos és környezetileg fenntartható átalakuláshoz? A kutatást segítő alkérdések a következők: Mit jelent az eurocentrikus kultúrkörből ismert jóllét? Mik a plurális tudásokon alapuló elképzelések és miért előnyösek, különösképp az éghajlatváltozás kezelésében? Milyen hiányosságok mutatkoznak a domináns jóllét-elképzelésekben, és azok hogyan pótolhatók? Hogyan alakíthatók át a jelenlegi jólléti indikátorok és modellek a fenntarthatóság és a társadalmi igazságosság figyelembevételével?

Kiinduló elmélet

A jóllét fogalma, rövid története és antropocentrikus jellege a nyugati paradigmában

A jóllét egy olyan kulturális konstrukció, amely az emberi élet minőségét szándékozik mérni (Yadeun-Antuñano, 2020). Definíciója számottevő változáson ment keresztül, és a mai napig számos tudományterület érdeklődési körébe tartozik. A jóllétet alapvetően szubjektív és objektív jóllétre szokás osztani, ahol a szubjektív elemek a kognitív folyamatokat és a személyes érzékelt elégedettséget fedik le (Diener és mtsai, 2018). Emellett az objektív elemek az anyagi, társadalmi, egészségügyi, politikai és ökológiai körülményeket foglalják magukban (Adger és mtsai, 2022). Általánosságban véve az emberi élet minőségét gazdasági alapon határozták meg az ún. jólét fogalmának használatával, amely elsősorban a gazdasági termelés és fogyasztás függvénye és a bruttó hazai termék (Gross Domestic Product vagy GDP) ennek fő mérőeszköze (OECD, é. n.). A GDP egy gazdasági mutató, amit az 1930-as években vezetett be Simon Kuznets közgazdász, amely egy adott országban egy év alatt előállított összes végső termék és szolgáltatás pénzbeli értékét méri (ibid.). Ez a mérőszám kizárólag a gazdasági teljesítmény bizonyos mértékű mérésére alkalmas, viszont

elterjedése óta az emberi jóllét szinonimájává vált, ami félrevezető tud lenni. A GDP-vel szembeni fő kritikák közé tartozik, hogy a GDP mint mérőszám nem veszi figyelembe a társadalmi (többek között egészség, oktatás, életminőség) jóllétet, a környezeti hatásokat, a növekedés minőségét és annak hatását az emberi élet minőségére, valamint azt, hogy a gazdasági növekedés célként kezelése túlfogyasztáshoz vezet, amely hozzájárul az éghajlat változásához (Stiglitz és mtsai, 2009a; Frajman Ivković, 2016).

Erre válaszként jelenik meg az 1990-es években Amartya Sen liberális és individualista elképzelése, amely az emberi szabadságot tekinti a fejlődés alapvető katalizátorának, és ezáltal a jóllét, az emberi élet magas minőségét az egyén szabadságához és az egyéni választás lehetőségéhez köti. Ezzel együtt az ökológiai és a környezeti hatások, valamint korlátok, továbbá a közösségi és a társadalmi kapcsolatok a háttérbe szorulnak ebben a definícióban. Sen egy meglehetősen individualista nézetet alakított ki a jóllétről, annak ellenére, hogy az őt megelőző szigorúan gazdaság-alapú jólétet továbbfejlesztette (Sen, 1999). A jóllét konceptuális fejlődésének következő lépésében, Nussbaum (2011) az egyéni szükségleteket és képességeket hasznosította a fogalmának alapjául. Habár az állatok és a (nem emberi) természet értékét elismeri mint körülmény, nem kezeli őket rendszerszinten és az emberi jogokkal, méltósággal és jólléttel összeköttetésben. Ezek a perspektívák hidat képeznek az objektív és a szubjektív jóllét között, hangsúlyozva azt, hogy a jóllét nem csak az anyagi feltételektől függ, hanem attól is, hogy „*mit tudunk vele kezdeni*", tehát mire van képességünk és szabadságunk. Ez egy jelentős szemléletváltást jelez, amelynek során a jóllét fogalmába fokozatosan bevonták a kognitív emberi szempontokat, valamint bizonyos természeti tényezőket is, ugyanakkor továbbra is fenntartva az ember és természet közötti kettősséget.

A szigorúan gazdasági jólét paradigmáját számos jólléti mérőszám és modell kifejlesztése követte. Kiemelendő közülük az Emberi Fejlődési Index (Human Development Index, vagy HDI), amely eredetileg az emberi várható élettartam, az oktatás és a szabadság, valamint a GDP különféle mutatóinak kombinálásával szándékozik mérni a jóllétet (UNDP, 1990), tehát alapvetően az objektív jóllétet írja körül. Az Emberi Fejlődési Jelentés (1990), amelyben először definiálták ezt a mérőszámot, az emberek választási lehetőségeinek kiterjesztési folyamataként és az emberi jóllét szintjeként határozza meg az emberi fejlődést. A dokumentum elismeri, hogy ehhez szükséges, de nem elégséges kizárólagosan a gazdasági növekedés. A választási szabadság egy kifejezetten fontos elem ebben a mérőszámban, amelyben Amartya Sen hatása fedezhető fel. A gazdasági, társadalmi és politikai szabadság, valamint

a biztonság és diszkrimináció mérésének hiányát a jelentés elismeri, ellenben az ökológiai és éghajlati tényezők hiányával, amelyek a 2010-es évekig kimaradtak a kalkulációkból.

Ennek korrigálása végett 2020-ban bevezették a *bolygóra kifejtett nyomásokkal számoló* HDI-t (Planetary Pressures-Adjusted HDI vagy PHDI), amely kiszámítja a HDI jelenértékét tekintettel az emberi szén-dioxid kibocsátásokra (UNDP, 2020). Ezt az indexet az *erős fenntarthatóság* elképzelése alapozza meg, miszerint biztosítani kell a jövő generációi számára azokat a forrásokat és lehetőségeket, amelyek lehetővé teszik a minőségi életet (Zhang és Zhu, 2022). Ennek a továbbfejlesztett indexnek a célja az éghajlat-semlegesség szempontjait érvényesíteni, és ezáltal a társadalmi-gazdasági átalakulást ösztönözni. Bevezetése fontos lépés volt a magas HDI-vel rendelkező országok felelősségre vonásában, mivel ezek az országok gyakran nagy mértékben járulnak hozzá az éghajlatváltozáshoz. Például az olaj kitermeléséből meggazdagodott államok, mint Katar vagy az Egyesült Arab Emirátusok esetében a HDI 25–50% közötti mértékben is csökkenhet, ha figyelembe vesszük a szén-dioxid kibocsátásukat is a számítás során (UNDP, é. n.). Ezzel együtt, a PHDI nem ad betekintést az országokon belüli társadalmi-gazdasági erőviszonyokba, a kibocsátás megoszlásába, valamint a termelés-kibocsátás komplex folyamatába. Továbbá használata nem igazán elterjedt a gyakorlatban, mivel alapvetően kritikus a fejlett, iparosodott nyugati országok kibocsátásával kapcsolatban (UNDP, 2020). Összefoglalva, a jóllét fogalma jelentős átalakulásokon ment keresztül az elmúlt évtizedekben, különösen az éghajlatváltozás figyelembevételével. Az eredetileg tisztán gazdasági jelzőből és a jólét gondolatából fejlődött komplex tudományos fogalommá, amelynek összehangolása az éghajlatváltozást mérséklő átalakulással, valamint az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodással, összetett problémát jelent (Kerekes és Mátay, 2022).

Jóllét, éghajlatváltozás és fenntarthatóság

Az előző szekció tisztázta a jóllét rövid fogalomtörténetét és elhelyezte a tanulmány kontextusában. A következő rész erre alapozva vizsgálja, hogyan kapcsolódik a jelenleg elterjedt jóllét-fogalom a természeti környezettel és az éghajlattal. Az egyik, újabban leginkább használatos gondolat ennek kapcsán az ökoszisztéma-szolgáltatások fogalma, amely magában foglalja a hasznot, amit az emberek az ökoszisztémáknak köszönhetően élveznek (Millennium Ecosystem Assessment, 2005). Az éghajlatváltozás azonban e szolgáltatásokra is kihat, és befolyásolja az emberi jóllétet: betegségek nagyobb mértékű

elterjedése, egészségügyi és természeti veszélyek fokozódása, élelmezési nehézségek, természetes és megművelt tájak degradációja, valamint mentális és pszichológiai szorongás által (IPCC, 2022; WHO, 2021). Mindezek fényében belátható, hogy a jóllét, minden technológiai előrelépés ellenére, még mindig szoros összeköttetésben áll a természettel és az éghajlattal.

Elsődlegesen az emberi jóllét biztosításának, illetve az éghajlatváltozás hatásai mérséklésének céljával hozta létre a Fenntartható Fejlődési Célokat (SDG-ket) 2015-ben az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ). Az SDG-k 17 összefüggő célt foglalnak magukban, amelyek célja, hogy támogassák a Fenntartható Fejlődés 2030-as agendáját, többnyire gazdasági növekedésen és technológiai fejlesztéseken keresztül (Hickel, 2019; Masaki, 2024). Az SDG-k fő törekvései közé tartozik az emberi éhínség és szegénység felszámolása, a bolygó védelme, a környezeti degradáció megakadályozása, a béke, emberek közötti egyenlőség és a minőségi élet biztosítása minden ember számára (UN, 2015). Elmondható, hogy a program alapvető célja a jóllét biztosítása globálisan, mind a jelen mind a jövő generációknak. Ennek érdekében az éghajlatváltozás kihívásainak mérséklése, valamint a változásokhoz való alkalmazkodás is a célok között szerepel, pontosabban a 13. célja, *Klímaváltozás elleni fellépés* címmel (SDG 13). Továbbá, az éghajlatváltozás több kitűzött cél kapcsán is megjelenik, mint például a szegénység megszüntetése (SDG 1), az éhínség megszüntetése (SDG 2), és a fenntartható városok és közösségek (SDG 11). Látható tehát, hogy az SDG-k összekötik az éghajlatváltozás hatásait és kezelését az emberi jólléttel, pontosabban az objektív jólléttel, tehát az anyagi, gazdasági, politikai, és infrastrukturális körülményekkel, implicit módon a növekedés-orientált szemléletet előtérbe helyezve (Hickel, 2019). Az SDG-t keretező globális növekedési és fejlődési paradigma ekképpen tehát okot ad szkepticizmusra. Masaki (2024) rámutatott, hogy ezek a célok idealizálják az iparosított és fogyasztói társadalmat és alapvetően a status quo keretén belül kívánják kifejteni hatásukat. Ezáltal a fenntarthatósági célok egyfajta paradox helyzetbe kerülnek, mivel a nemes célkitűzések elérésének eszközei maguk is akadályozzák azok megvalósulását.

A jóllétfelfogás anyagi kötöttségei alapvetően fonódnak össze az éghajlatváltozással, hiszen mindkettő a túltermelés eredménye. A szigorúan gazdasági alapon vett jóllét értelmezése meghaladottnak tűnik, de ez nem vezetett messze, hiszen a mai napig a nemzetállam jóllétének a GDP a leginkább használatos indikátora. Emellett, a karbonlábnyom index eszközének bevezetése és elterjedt használata is kritikusan szemlélendő, mivel a felelősséget gyakran áthelyezi az egyénekre, így könnyen elterelheti a figyelmet a rendszerszintű változások

szükségességéről (Wiedmann és mtsai, 2020). Ezzel együtt, a karbonlábnyomok szoros összefüggésben állnak a vagyonossággal és a fogyasztással, tehát a „fejlett" országoknak, valamint azokon belül is a legtehetősebb régióknak van a legnagyobb lábnyomuk (Wiedmann és mtsai, 2020; Heinonen és mtsai, 2022). A fogyasztás elérhetősége és mennyisége nem csak összefüggésben áll az élet minőségével, hanem annak elengedhetetlen alapjának tűnik, ahogy azt az európai „zöld" országok is példázzák. Skandinávia országai híresek fenntarthatósági, éghajlatbarát és SDG-ket teljesítő politikáikról, valamint a skandináv társadalmi-gazdasági modellről. Ennek ellenére az emberek jólléte ebben a kontextusban is alapvetően a fogyasztással és termeléssel köthető össze, amelynek köszönhetően a régió kibocsátása az üvegházhatású gázokat illetően számottevő (Heinonen és mtsai, 2022). Ez a térség példája annak a felszínes társadalmi-gazdasági változásnak, amelyet a Párizsi Egyezmény (2015) és az SDG-k diktálnak. A hosszútávú célok, a jószándék, az intézményi szinten bevezetett szabályozások és éghajlatpolitika és a számottevő befektetés ellenére nem várható gyökeres változás, amíg az életünk minősége szorosan kötődik a túltermeléshez, a túlfogyasztáshoz és a természeti erőforrások túlhasználatához. Erre például szolgál Dánia, amelynek éghajlati stratégiája célul tűzte ki, hogy 2050-ig 70%-kal csökkentik az ország kibocsátását, éghajlat-semlegességet érnek el, valamint fenntarthatóan fejlődnek az SDG-kre építkezve (Government of Denmark, 2020). Mindezen tudatos célok ellenére, Dánia rendelkezik a legnagyobb karbonlábnyommal az összes észak-európai nemzet közül, különösképp a leggazdagabb társadalmi rétegében, amit leginkább a fosszilis energiahordozók fokozott használata okoz, de ehhez a termékek és szolgáltatások nagyfokú fogyasztása is jelentősen hozzátesz (Heinonen és mtsai, 2022). A dán társadalom magas éghajlati- és ökológiai lábnyoma az intenzív urbanizációra és földhasználatra, jelentős importra és fogyasztásra vezethető vissza, amelyek mind a társadalmi-gazdasági modell részei (Osei-Owusu és mtsai, 2020; Christensen és mtsai, 2007).

A fentiek fényében felmerül a kérdés, hogy fenntartható-e egy olyan jólléti modell, amely ennyire szorosan kapcsolódik a túltermeléshez, túlfogyasztáshoz és az erőforrások túlhasználatához. Miközben számos északi ország, például Dánia, a fenntarthatóság globális vezetőjeként mutatkozik a nemzetközi diskurzusban, karbonlábnyomuk mégis kiemelkedően magas (Heinonen és mtsai, 2022; Osei-Owusu és mtsai, 2020). Ez arra utal, hogy a jóllét jelenlegi, gazdasági növekedéshez kötött értelmezése nemcsak környezeti, hanem társadalmi szinten is újragondolást igényel. A jóllét jelenlegi narratívája gyakran a fogyasztás és a gazdasági teljesítmény növelésére épül, ami hosszútávon ellentmondásba

kerülhet a fenntarthatósági célokkal. Ezzel együtt, az emberi jóllét és az éghajlatváltozást mérséklő fenntarthatóság nem ellentmondásos gondolatok, sőt bizonyítottan pozitívan korrelálnak és bizonyos etikai belátások mellett az emberi boldogság és jóllét tovább nőhet a környezetvédelmi tevékenységektől függetlenül (Carron és Lioubimtseva, 2025). Ezek a felismerések indokolják a jóllét fogalmának kritikus vizsgálatát, különösen annak kapcsolatát a természeti környezettel és az éghajlattal.

A jóllét kritikus megközelítései

Az emberi jóllét jelenleg elterjedt fogalma számos korláttal rendelkezik az éghajlatváltozás kihívásaival szemben. A gazdasági termelésre és fogyasztásra összpontosító GDP-indikátor figyelmen kívül hagyja az ökológiai hatásokat, a természet és ember kettősségét és hierarchiáját, valamint a társadalmi jóllétet. Az erre reagáló emberközpontú elméletek, mint például a Sen és Nussbaum által megfogalmazott képesség alapú jóllét modelljei, túlmutatnak a szigorúan gazdaság alapú elgondoláson, viszont egyénközpontúak maradnak, így kevésnek bizonyulnak az éghajlatváltozás társadalmilag és környezetileg összetett jelenségének kezelésében (Sen, 1999; Nussbaum, 2011). Tehát felmerülhet a kérdés, hogy mitől függ igazából az emberi jóllét? A gazdasági stabilitástól, a társadalmi kapcsolatoktól, a személyes szabadságtól és az éghajlatváltozás által meghatározott természet jóllététől? Valamint az is fontos szempont, hogy kinek a jóllétére gondolunk? A jelen élő összes emberére vagy az állatokra és a növényekre is, esetleg a jövőben élők jóllétére? A jóllét fogalmának történelme és társadalmi beágyazottsága azt mutatja, hogy az nem semleges, hanem egy adott tudás- és értékrendszer terméke, amelyet a nyugati, iparosodott világ határozott meg (Escobar, 2011). Ebből építkezve, a következő részben kritikai szemlélettel vizsgálom meg azokat a meghatározó tényezőket, amelyek korlátozzák a jóllétről való gondolkodás átalakulását: a gazdasági növekedésre épülő megközelítést, az emberközpontúságot, valamint mindezeknek az eurocentrikus tudásrendszerekbe való beágyazottságát.

Elmozdulás a növekedésalapú értelmezéstől

Az eurocentrikus paradigmában a jóllét fogalma jellemzően a gazdasági növekedésen és fogyasztáson alapul, így gyakran az objektív jóllétre helyeződik a hangsúly a szubjektív életminőség és elégedettség helyett (Stiglitz és mtsai,

2009b). Ez a szemlélet a gazdag, fenntarthatóságban élenjáróként ismert országokban is jelen van, mint a skandináv országokban, ahol bár a társadalmi elégedettség magas, az egyének jólléte továbbra is nagy mértékben kötődik a fogyasztáshoz (Heinonen és mtsai, 2022). Ennek eredményeként ezeknek az országoknak a jóléti modellje magas fogyasztásalapú szén-dioxid kibocsátással és fenntarthatatlan ökológiai lábnyommal jár,[2] amely jelentősen hozzájárul az éghajlatváltozás globális folyamataihoz (O'Neill és mtsai, 2018; Osei-Owusu és mtsai, 2020).

Számos alternatív gazdasági elképzelés, valamint modell született, amelyeknek célja, hogy az emberiség ne a természet rovására létezzen. Ezek közé tartozik a zöld növekedés, a nemnövekedés, és a bolygó határai közötti fejlődés („planetary boundaries"). A zöld növekedés sikeressége olyan jövőbeli technológiai fejlődést feltételez, amely lehetővé teszi a gyors ütemű *negatív* kibocsátást (Kallis és mtsai, 2018). Hickel és Kellis (2019) csak egy a sok kritikus kutatás közül, amelyek átgondolatlan és félrevezető irányként könyvelik el a zöld növekedést, és amellett érvelnek, hogy el kell vetni a GDP-t, mint a fejlődés mérőeszközét, és a jóllétre és ökológiára összpontosítani, ha valóban célunk az éghajlatváltozás hatásainak mérséklése.

Ezzel szemben, a *nemnövekedés* (degrowth) egy egyre népszerűbb radikális elgondolás. A társadalmi-gazdasági újrarendeződés, amit felvázol, a környezeti fenntarthatóság és az emberi jóllét érdekében túllép a folyamatos gazdasági növekedésen. A nemnövekedés nem a recesszió elfogadása, hanem egy előre megtervezett és igazságos visszalépés az anyagi túltermeléstől és túlhasználattól, miközben lehetőséget ad a kölcsönös kapcsolódásoknak, illetve a közösségiséget és az ökológiai regenerációt helyezi előtérbe (Kallis és mtsai, 2018; Singh, 2019). A modell középpontjába a globális társadalmi és környezeti igazságosságot, valamint a bolygó határaihoz igazított jóllétet állítják, amely szerint az anyagi fogyasztás és kibocsátás egyenlőtlen eloszlása nem csak környezeti, de erkölcsi kérdés is. Habár a nemnövekedés elképzelései egy bizonyos pontig utópisztikusak, az alternatív működésű társadalom és gazdaság elképzelése hatékony mozgatórugója lehet a növekedés-orientált világ megváltoztatásának.

A GDP, valamint a HDI közismert mérőszámain túl léteznek olyan indikátorok, amelyek a fejlődést és jóllétet holisztikusabb módon mérik. Például

[2] 2019-ben Norvégia üvegházhatású gáz-kibocsátása 12,8 tonna/fő, Dániáé 7,6 tonna/fő, míg a globális átlag 6,7 tonna/fő volt 2023-ban (Ritchie és mtsai, 2023). Az ökológiai lábnyom értékei szintén jóval meghaladták a fenntartható 1,6 globális hektár/fő küszöböt: Dánia 4,4 gha/fő, Norvégia 4,8 gha/fő, Svédország 6,4 gha/fő, szemben például Indiával (1,2 gha/fő) (Global Footprint Network, 2023).

ilyen a Happy Planet Index (NEF), amely a jóllétet az ökológiai hatékonyság tükrében értelmezi, azaz az egy főre jutó ökológiai lábnyomhoz viszonyítva méri az emberek elégedettségét és várható élettartamát. Hasonló logika mentén működik a Genuine Progress Indicator (GPI), amely a GDP helyett társadalmi és környezeti tényezőkkel korrigálja a gazdasági teljesítményt, figyelembe véve például a szabadidőt, egyenlőtlenségeket és környezeti károkat is (Kubiszewski és mtsai, 2013).

A természethez fűződő viszony újragondolása – a nem antropocentrikus fenntarthatóság és jóllét

Érdemes áttekinteni a környezeti etika alapvető elképzeléseit is, amikor az emberi jóllétet tárgyaljuk, különösképp az éghajlatváltozás kontextusában. Erre világított rá Carron és Lioubimtseva (2025), akik feltárták, hogy a környezeti etika koncepciójának beemelése segíthet áthidalni az emberi boldogság és a környezeti fenntarthatóság közötti hézagot. Ebből kiindulva az emberközpontú világnézet, vagyis az antropocentrizmus a domináns narratíva korlátját jelenti, amely kizárólag az embereknek tulajdonít eredendő morális értéket. Ezen etikai világkép szerint a természet többi, nem közvetlenül emberi része mindössze instrumentális értéket képvisel, amely csak az emberi hasznosításon keresztül érvényesül (Kopnina és mtsai, 2018).

Az emberközpontúságon túlmutat a biocentrizmus, valamint az ökocentrizmus világképe, amelyek eltérő mélységben tágítják a belső értékkel rendelkező entitások csoportját. A biocentrizmus egy életközpontú etikai világkép, amely azt állítja, hogy minden jelen és jövőben élő szervezetnek, tehát a növényeknek és az *alacsonyabb* tudatosságú állatoknak is vannak érdekei és eredendő értéke (Attfield, 2011). Továbbá, az ökocentrizmust tekintik a legátfogóbb természeti világképnek, mivel eredendő értéket csatol nemcsak az élő entitásokhoz, hanem a nem előkhöz is, többek közt a *föld* mindent magába foglaló elképzeléséhez, az ún. *földetikán* (land ethic) keresztül (Washington és mtsai, 2017; Leopold, 1949). Az ökocentrizmus tehát kiterjeszti a morális közösségünket az embereken túl, így a gondoskodást, a tiszteletet és a kötelességeket az összes életre vonatkoztatja. Ezzel aláássa az emberi felsőbbrendűség logikáját és kinyitja az eurocentrikus vagy Nyugat-központú világnézetet a tradicionális ökológiai tudások felé, amelyet általában őslakos, illetve lokális csoportok hordoznak (Washington és mtsai, 2017). Mindezen tudások elfogadása és beemelése egyre elterjedtebb a nyugati tudományos világban is (Nakashima és mtsai, 2012; Roué és mtsai, 2022).

A biocentrizmus és az ökocentrizmus azonban nem mentesek a kihívásoktól. Kritikusaik szerint ezek az etikai álláspontok absztrakt módon fogalmaznak meg morális kötelezettségeket, amiket bonyolult alkalmazni konkrét politikai és jogi döntések szintjén (Guczalska, 2023). Továbbá, a biocentrikus világnézet által felmerülő egyik legalapvetőbb kihívás az emberi érdekek és a nem emberi érdekek konfliktusa, amely általában megoldásként az adott konfliktus egyedi és részletes vizsgálatát kívánja, ami igen forrásigényes és bonyolult lehet (Des Jardins, 2000). Az ökocentrizmus gyakori kritikája, hogy háttérbe szoríthatja az emberi érdekeket, különösen a társadalmi igazságosság kérdéskörét (Cannavo, 2008), viszont Washington és mtsai (2015) összefoglalták, hogy az ökocentrizmus támogatja az emberközi igazságosságot az ökológiai igazságossággal együtt, mivel a környezeti és társadalmi rendszerek az ökoszférában összekapcsolódva léteznek. Mindezekkel együtt a nem antropocentrikus irányzatok lehetőséget teremtenek a jóllét fogalmának tágítására, különösen olyan globális kihívások esetén, mint a biodiverzitás csökkenése és az éghajlatváltozás hatásai, amelyek az emberi életen túlmutató rendszerekre is hatnak.

Dekolonialista, őslakos és ökofeminista perspektívák a jóllétről és a fenntarthatóságról

A jóllét kulturális és episztemikus változása lehetőséget ad arra, hogy olyan tudásrendszerek és perspektívák is helyet kapjanak a jóllét és éghajlatváltozás diskurzusában, amelyek eddig ki voltak szorítva. Annak érdekében, hogy más módon képzelhessük el a jóllétet vagy akár a természetet, érdemes meghaladni az eurocentrikus episztemológiát vagyis azt az ismeretelméleti rendszert, amely meghatározza, mi tekinthető érvényes tudásnak. A dekoloniális, az őslakos, valamint az ökofeminista tudás nem a nyugati narratíva alternatíváiként értelmezendőek, hanem önálló világképek és tudásrendszerek, valamint saját ontológiával rendelkeznek, tehát önálló elméletük van arról, hogy mi és hogyan létezik. Ezeknek a tudásoknak mind kulcsszerepe van az éghajlatváltozás kezelésében, valamint az alkalmazkodásban és az ellenálló-képesség növelésében, ahogy azt az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) is hangsúlyozza (Hurlbert és mtsai, 2019).

Az emberi jóllét meghatározásában fontos történelmi mozzanatnak minősült a természet és az emberi civilizáció ontológiai szétválasztása vagy dichotómiája, amely gondolat a felvilágosodás korára nyúlik vissza, és alapvetően támogatta az ember felsőbbrendűségének kialakítását a természet többi részével szemben,

valamint legitimitást biztosított a gyarmatosítás számára (Kopnina, 2020). Az erre épülő emberközpontú logika és világnézet lehetővé tette annak a társadalmi-gazdasági rendszernek a kialakítását, amely a nem-emberi természet kizsákmányolásán alapszik, és következésképp az éghajlatot és a bioszférát megváltoztató termeléshez vezetett (Gebara, 2020). A dekolonialista elméletek, amelyek a gyarmatosításon alapuló modernitást, individualizmust, valamint hatalmi rendszereket és diskurzusokat elemzik és kritizálják, egyik központi kritikája erre a szétválasztásra vonatkozik. Kritika alá vetik azt is, hogy a természet kizárólag erőforrásként jelenik meg, megfosztva azt az eredendő morális értékétől (Dunford, 2017). Ontológiai álláspontjuk a kölcsönös összekapcsoltságot, vagyis a relacionalitást hangsúlyozza, amely összekapcsolja a szubjektív és objektív jóllétet – az anyagi jóllét akkor éri el hatását, ha az ember kapcsolódásain keresztül gondoskodásra és a javak megosztására használja azt (White és Jha, 2023). Mivel ez az ontológia helyileg és kulturálisan beágyazott, így magasabb intézményi szinteken és globálisan problémás lehet a használatuk, valamint gyakran nem adnak választ technológiai és infrastrukturális kihívásokra, amelyek hatnak mind a jóllétre és az éghajlatra.

A dekoloniális ontológia összekapcsolódik a különböző őslakos népek több évszázad vagy évezred alatt szerzett tapasztalataival, amelynek során értékes tudásrendszerek jöttek létre, amelyek hasonló módon a természetet és embert kölcsönösen összefüggő módon kezelik (Escobar, 2017). Az őslakos tudásokra jellemző a földdel való spirituális kapcsolat, a non-lineáris időszemlélet, valamint a közösségi jóllét középpontba helyezése. Ráadásul egy ilyen közösségbe nem csak az embereket emelik be, hanem *rokon* szerepet kapnak nem emberi entitások is, sőt sokszor a föld és az ökoszisztéma is (Whyte, 2020). Így az emberi jóllét egy kölcsönösségen és gondoskodáson alapuló nem csak emberi rendszerben van jelen. Ezek a világképek gyakran nem erőforrásként, hanem aktív, eredendő értékű szereplőként tekintenek a természetre, a biocentrikus vagy ökocentrikus etikák világképeivel összhangban (Yadeun-Antuñano, 2020). Az őslakos tudások ciklikus időszemlélettel rendelkeznek, és nem jellemző rájuk a nyugati ontológiában fellelhető fejlődés koncepciója, valamint a javak felhalmozásának gondolata (Kothari és mtsai, 2014). Habár nem közvetlenül őslakos tudásra épül a bhutáni Bruttó Nemzeti Boldogság (Gross National Happiness, GNH) index, ez számos területen átfedésben van az őslakos tudásokkal, például kifejezetten a spirituális világképükben, amelyben a szellemi és materiális világ és ezek jólléte nem választható külön (Masaki, 2024). Kihívást jelenthet ezen ontológiák használata nyugati intézmények számára. Például, a nemzetközi megállapodásokban gyakran előfordul az

őslakos tudás és szemléletmódok említése, amelyek elismerést kapnak, ám alkalmazásuk általában felszínes marad, és sokszor csak másodlagos viszonyítási pontként jelennek meg (Tennberg, 2025).

Végül, de nem utolsó sorban az ökofeminista perspektíva arra világít rá, hogy a természet kizsákmányolása összefügg a patriarchális rendszereken alapuló elnyomással. Az ökofeminizmus szerint a nők és a természet hasonló módon lettek tárgyiasítva, alárendelve és kizsákmányolva a kapitalista-patriarchális rendszerben (Salleh, 2017). Az erre épülő jóllét nem az anyagi javak termelését és fogyasztását helyezi középpontba, sőt az ökofeminizmus kifejezetten kiáll az éghajlatváltozás piacközpontú megoldásai ellen és a nemnövekedés mellett foglal állást (Figueroa, 2023). A kapcsolatiság és közös gondoskodás ezen szellemi áramlat alapvető etikai dimenzióit jelentik. Eszerint a fenntartható minőségi életmód kialakítása csak akkor lehet sikeres, ha az figyelembe veszi a társadalmi nemek közötti hatalmi viszonyokat, a gondoskodási munkát, és az ehhez kapcsolódó *láthatatlan* érzelmi és ökológiai munkát is (Salleh, 2017).

Annak érdekében, hogy a fent körbejárt elképzelések, világnézetek, episztemológiák és ontológiák a gyakorlatban is alkalmazhatók legyenek, a szakirodalom gyakran nyitottabb, együttműködésen alapuló tudományos és politikai hozzáállást tart kívánatosnak. Például, Beaumont és de Coning (2022) kiemelik, hogy az éghajlatváltozással kapcsolatos komplex társadalmi kihívások kezeléséhez szükség van az eltérő tudásformák (pl. nyugati tudomány, őslakos tudás, gyakorlati tapasztalat) együttes figyelembevételére és a politikai döntéshozatalban való integrálására. Az ilyen típusú megközelítések egyik lehetséges eszköze az episztemikus pluralitás, amely a különböző, akár egymással ellentmondásos tudásrendszerek egyidejű használata egy kérdés teljeskörű megválaszolásának érdekében (Miller és mtsai, 2008). A számottevő tudományos eredmények ellenére, amelyek bemutatják ennek a szemléletnek a gyakorlati hasznát (Beaumont és de Coning, 2022), a jóllét elképzelése és mérése globálisan még mindig az anyagi jólétre korlátozódik, néhány emberközpontú szemponttal kiegészítve. Ez a perspektíva kielégítőnek bizonyulhat a jelenleg élő emberek életminőségének mérésében, különösképp, ha a cél továbbra is a gazdasági növekedés fokozása. Alapvetően a jóllét éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodásának folyamata több fajta módon is megtörténhet, és mindegyik mellett és ellen is szólnak érvek. Ez a folyamat lehet inkrementális (folyamatos), apránként adagolt, reakcionista változás a jelenlegi társadalmi-gazdasági-kulturális szerkezet megtartásával. Egyéb esetben ez a folyamat lehet transzformatív, amely a jelenlegi szerkezet alapvető megváltozásával és a jelenleg kormányzó normák és folyamatok átgondolásával jár (O'Brien és

Sygna, 2013). Általánosságban a szakirodalom a transzformatív alkalmazkodást és átalakulást részesíti előnyben, viszont ennek praktikus kivitelezése vitatott (Pelling és mtsai, 2014; Ajulo és mtsai, 2020). Jelenleg egy lassabb és felszínesebb alkalmazkodási trend mutatkozik meg az egyes társadalmi rendszerekben a nemzetközi megegyezések és nemzeti stratégiák alapján. Feltehető tehát, hogy a jóllét domináns elképzelése is ennek a lassabb, reakcionista átalakulásnak lesz a része. Ennek ellenére, a dekoloniális és őslakos ontológiák képviselői és kutatói vitatják ezt, és kiállnak a transzformatív, holisztikus és igazságos átalakulás mellett (Whyte, 2018; Escobar, 2018). Az 1. táblázatban tekinthető meg a fent kifejtett jóllét-fogalmak összehasonlítása releváns szempontok alapján, mint magának a jóllétnek az értelmezése, etikai alapállása, természethez való viszonya, és tipikus mérőszámai.

Szempont	Növekedésalapú megközelítés	Kritikus megközelítések
Ontológia	Dualista: természet és ember szétválasztása; lineáris fejlődés	Relacionális: ember és természet összekapcsolása; ciklikus szemlélet
Fő cél / fókusz	Globális gazdasági növekedés, termelés, fogyasztás	Jóllét mint közösségi, ökológiai és etikai harmónia, igazságosság szolgáltatása, dekolonizáció
Jóllét értelmezése	Objektív és individualista szubjektív jóllét (GDP, HDI, szabadság)	Közösségi és relációs jóllét; spiritualitás és nem emberi jóllét is számít
Természethez való viszony	Instrumentális, erőforrásként kezeli, hierarchikus	A természetnek önmagában van értéke (biocentrikus, ökocentrikus); kölcsönösség
Etikai alapállás	Antropocentrizmus (emberközpontúság) és gyenge fenntarthatóság	Biocentrizmus, ökocentrizmus
Tudásrendszeri háttér	Eurocentrikus, modernista tudomány	Őslakos, dekolonialista, ökofeminista, spirituális tudásformák
Társadalmi szerveződés	Individualista	Közösségi
Fenntarthatóság értelmezése	„Zöld növekedés", a jelenlegi társadalmi-gazdasági rendszer megtartása	Nemnövekedés, az ökológiai határok betartása, igazságosság-alapú átmenet

Szempont	Növekedésalapú megközelítés	Kritikus megközelítések
Tipikus mérőszámok	GDP, HDI, PHDI	GNH (Bruttó Nemzeti Boldogság), HPI (Happy Planet Index), GPI
Kritikák	Fogyasztásalapú, kizárja a nem emberi világot és az ökológiai hatásokat	Bonyolult politikai alkalmazhatóság, gyakran utópisztikusnak tartott
A jóllét alanyai	Jelenleg élő, emberi egyének	Emberi és nem emberi lények, jövő generációk, ökoszisztémák
Gyakorlati alkalmazhatóság	Intézményesült, elterjedt, de fenntarthatósága az éghajlatváltozás miatt valószínűtlen és paradoxikus	Kihívásokkal teli megvalósítás, de nő az érdeklődés iránta és az elfogadottsága
Alkalmazkodás az éghajlatváltozáshoz	Folyamatos alkalmazkodás az éghajlatváltozás jelenlegi és közvetlen hatásaihoz	Transzformatív átalakulás, az éghajlatváltozás direkt hatásai mellett a mélystruktúrákkal is foglalkozik

1. táblázat. Jóllét-megközelítéseket összehasonlító táblázat
A táblázat a szerző saját kutatásának eredményeit összegzi

Esettanulmány – Buen Vivir

A *Buen Vivir* (kecsua nyelven *Sumak Kawsay*, ajmara nyelven *Sumak Qamaña*, spanyolul *Vivir Bien*) egy őslakos filozófiákra épülő jóllét-koncepció, amely nemcsak a gazdasági mutatókra épít, hanem figyelembe veszi az ember és természet közötti kölcsönös viszonyt, valamint a közösségi élet jelentőségét. A nyugati fejlődési és növekedési paradigmával és a modernitás gyarmatosítási logikájával szemben szándékozik alternatívát mutatni. Ezt az elméleti keretet vizsgáljuk meg a *Buen Vivir* esetén belül, hogy lássuk, hogyan valósulhat meg a gyakorlatban a plurális és ökológiailag fenntarthatóbb jóllét. Dél-Amerika számos őslakos közösségeiben léteznek olyan, nagy hagyománnyal bíró elképzelések és életmódok, amelyekből hiányzik a fejlődés koncepciója. Erre támaszkodva az ecuadori és a bolíviai kormány radikális lépésre szánta el magát 2008-ban, illetve 2009-ben, amikor a *Buen Vivir* fogalmát bevette az alkotmányba (Kothari és mtsai, 2014). A *Buen Vivir* egyfajta filozófiai ernyőfogalom, amely számos őslakos közösség elképzeléseit összesíti és fedi le. Így az egyes közösségek kultúrájában megjelenő filozófia és életmód nem reprodukálható egy az egyben máshol. Ez egy plurális elképzelés, amely az őslakos népektől ered, de nem tagadja a modern világ technológiai előnyeit vagy más kultúrák

hozzájárulásait (Gudynas, 2011; Kothari és mtsai, 2014).

A *Buen Vivir*, habár több filozófiai hagyományt és elképzelést fed le, mégis vannak olyan alapvető nézetei, amelyek összekötik az egyes gondolati rendszereket. Ez a nézetrendszer többek között elutasítja az élet gazdasági értékekre való leszűkítését és az élet és az élővilág kiárusítását, és kiemeli, hogy számos mód létezik arra, hogy értéket tulajdonítsunk valaminek (Villalba-Eguiluz, 2013). Ez összecseng a jóllét növekedés alapú kritikájával, amely szintén az értékek és a jó élet utilitáriánus értékektől való szétválasztása mellett érvel. Továbbá, a *Buen Vivir* elismeri a természet eredendő értékét, és elutasítja a társadalom-természet dichotómiát, így pedig az utóbbit bevonja a politikai és gondoskodási közösségbe. Ez összhangban van a nem emberközpontú etikai világképekkel. Mivel a *Buen Vivir* alapvetően az eurocentrikus tudás és gondolkodás alternatívájaként jött létre, így a dekolonizáció és az episztemikus pluralitás is fontos összetevői (Gudynas, 2011). Továbbá, mivel nem statikus álláspontot képvisel, hanem inkább folyamatosan konstruált gondolati rendszerként írható le, amely nyitott más kultúrákra és tudásokra is, így az ökofeminista perspektíva is összekapcsolódik vele, amelynek szerepe van a nők erejének és önállóságának elismerésében.

Az, hogy ezeket a filozófiai koncepciókat, mind Ecuador, mind Bolívia az alkotmányuk részévé tették, forradalmi politikai, jogi, és etikai állásfoglalásnak bizonyult, és hatással volt számos gazdasági és közpolitikai gyakorlatra is (Kothari és mtsai, 2014). Míg a bolíviai alkotmány a *Buen Vivir*t sokkal inkább etikai szabályként kezeli, addig az ecuadori egy erőteljesebb, jogi alapra helyezi. Így Ecuadorban létrehozták a *Buen Vivir* tervezési szekciót (Plan Nacional para el Buen Vivir), amely 12 nemzeti célkitűzést tartalmazott (Secretaría Nacional de Planificación y Desarrollo, 2013). A *Buen Vivir*t gyakran éri az a kritika, hogy nehezen ültethető át a gyakorlatba (Gudynas, 2011). Például, annak ellenére, hogy a *Buen Vivir* tiszteli a természet jogait, Ecuadorban is zajlottak olyan kitermelések, amelyek ezzel szembe mennek (Villalba-Eguiluz, 2013). Ennek ellenére ennek a koncepciónak a meghonosítása hozzájárult a jogi reformhoz, a környezeti finanszírozási mechanizmus kialakításához és az adópolitikai változtatásokhoz Dél-Amerikában (Gudynas, 2011). A hagyományos GDP helyetti alternatív jólléti mutatót, a *Buen Vivir* indexet (BVI) is tesztelték már, amelynek komponensei az egészség, hozzáférés az oktatáshoz, biztonság, társadalmi kapcsolatok és a környezeti tudatosság (Mero-Figueroa és mtsai, 2020). Mero-Figueroa és mtsai (2020) negatív korrelációt találtak Ecuador BVI és GDP értékei között, míg a HDI-vel pozitívan korrelált az alternatív index. Ebből következtethetünk, hogy a BVI teljesebb képet ad az

emberi és környezeti jóllétről, mint a csupán gazdasági alapon mért mutató. Ez a különbség továbbá rávilágít arra, hogy a gazdasági növekedés nem feltétlenül jár együtt társadalmi és környezeti jólléttel. Viszont az index mérése szubjektív és kvalitatív, ezáltal igen idő- és forrásigényes, így könnyen elképzelhető, hogy használata, értékes eredményei ellenére, elmarad a kvantitatív indexek mellett. Továbbá, a BVI konkrét dél-amerikai őslakos gyökerekkel rendelkezik, így mérésének reprodukciója és jelentésének átültetése problémás lehet más társadalmi kontextusokban. Mindezt figyelembe véve, a BVI és maga *Buen Vivir* filozófiai-világkép nem az individuumra fókuszál, hanem egy szélesebb közösségi és ökológiai jóllétre, mind gondolkodásában, mind mérési gyakorlatában. Ez olyan modellt kínál, amely bármilyen társadalmi és környezeti kontextusban iránymutatóként szolgálhat.

Következtetések és összefoglalás

A jóllét alapvető fogalom a filozófiában és etikában, illetve a társadalom- és viselkedéstudományokban, és meghatározó szerepet játszik abban, hogyan értékeljük az emberi élet minőségét. Kutatások rámutattak, hogy a jóllétet nem kizárólag a gazdasági növekedés vagy a fogyasztás mennyisége határozza meg, hanem a társadalmi kapcsolatok, a természethez való viszony, valamint a kulturális és környezeti feltételek összessége is (Deiner és mtsai, 2018; Adger és mtsai, 2022). Amennyiben a jóllét definícióját távolabb helyezzük a kapitalista termelés és a túlfogyasztás paradigmájától és elmozdulunk az ember és természet szétválasztottságának hagyományos kettősségétől, új lehetőségek nyílnak meg az éghajlatváltozás elleni hatékonyabb fellépés és a fenntartható életmód kialakítása előtt.

A tanulmány által körüljárt elméleti koncepciók és gyakorlati esetek alapján egyértelművé vált, hogy a jelenlegi eurocentrikus, domináns jóllét paradigma nem képes önmagában megfelelő alapot nyújtani a társadalmilag igazságos és környezetileg fenntartható átalakuláshoz az éghajlatváltozás hatásaival szemben. A jelenleg elterjedt jólléti indikátorok még mindig alapvetően növekedésalapúak és a társadalmi-környezeti célkitűzések, mint az SDG-k, alapvetően nem kívánják transzformálni a globális gazdasági növekedési és fogyasztási paradigmát, amely alapvető okozója az éghajlatváltozásnak. Bár a jelenlegi paradigmák nem tűnnek elegendőnek, átalakításuk és bővítésük által, például az alternatív tudásformák és értékrendek (pl. dekoloniális gondolkodás, *Buen Vivir*, ökofeminizmus) integrálása révén, potenciálisan alkalmassá válhatnak

transzformatív változások előmozdítására. Ehhez azonban nem csupán új indikátorokra, hanem mélyebb kulturális és etikai átalakulásra van szükség a jóllétről való gondolkodásban is. Erre szolgál például a *Buen Vivir* beépítése dél-amerikai jog- és államszerkezetekbe, amely, habár tökéletlen és néha ellentmondásos, az egyik élen járó példája az őslakos és dekoloniális ontológiák használatának. Emellett, az olyan alternatív és szubjektív jólléti indexek, mint a BVI és a GNH, újfajta utakat mutatnak az ember-természet jóllétének mérésében. A jövőben a transzformációs lehetőségek abban rejlenek, hogy képesek leszünk-e meghaladni a domináns, növekedésalapú paradigmát, és helyet adni a plurális tudásformák és értékrendek sokszínűségének a jóllétről való gondolkodásban.

Felhasznált irodalom

Adger, W.N., Barnett, J., Heath, S. és Jarillo, S. (2022). Climate change affects multiple dimensions of well-being through impacts, information and policy responses. *Nat Hum Behav* 6, 1465–1473. https://doi.org/10.1038/s41562-022-01467-8

Ajulo, O., Von-Meding, J. és Tang, P. (2020). Upending the status quo through transformative adaptation: A systematic literature review. *Progress in Disaster Science* 6, 100103. https://doi.org/10.1016/j.pdisas.2020.100103

Attfield, R. (2011). Climate change, environmental ethics and biocentrism. In V. Nanda (szerk.) *Climate change and environmental ethics*. 1. kiadás. Transaction Publishers.

Beaumont, P. és de Coning, C. (2022). Coping with Complexity: Toward Epistemological Pluralism in Climate–Conflict Scholarship. *International Studies Review* 24(4). https://doi.org/10.1093/isr/viac055

Cannavo, P. (2008). Defining Environmental Justice: Theories, Movements, and Nature - by David Schlosberg. *Ethics & International Affairs* 22. https://doi.org/10.1111/j.1747-7093.2008.00164.x

Carron, K. és Lioubimtseva, E. (2025). Ethics as a missing link between human happiness and environmental sustainability. *Sustainability* 17(4), 1732. https://doi.org/10.3390/su17041732

Christensen, T., Godskesen, M., Gram-Hanssen, K., Quitzau, M.-B. és Røpke, I. (2007). Greening the Danes? Experience with consumption and environment policies. *Journal of Consumer Policy*, 30, 91–116. https://doi.

org/10.1007/s10603-007-9029-2

Des Jardins, J. R. (2000). Biocentric ethics and the inherent value of life. In *Environmental ethics: An introduction to environmental philosophy*. 3. kiadás (128–149). Belmont, CA: Wadsworth Thomson Learning.

Diener, E., Oishi, S. és Tay, L. (2018). Advances in subjective well-being research. *Nature Human Behaviour* 2(4), 253–260. https://doi.org/10.1038/s41562-018-0307-6

Dunford, R. (2017). Toward a decolonial global ethics. *Journal of Global Ethics* 13, 1–18. https://doi.org/10.1080/17449626.2017.1373140

Escobar, A. (2011). *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. 2. kiadás. https://doi.org/10.2307/3034652

Escobar, A. (2017). Sustaining the pluriverse: the political ontology of territorial struggles in Latin America. In *The anthropology of sustainability* (237–256). Palgrave Macmillan, New York.

Figueroa, M. (2023). Can Ecofeminism Advance the Degrowth Political Project? *Political Science Undergraduate Review*, 8. https://doi.org/10.29173/psur317

Frajman Ivković, A. (2016). Limitations of the GDP as a Measure of Progress and Well-Being. *Ekonomski vjesnik/Econviews* 29(1), 257–272.

Gebara, M. F. (2020). Moving Beyond the Human-Nature Dichotomy. In *Frontiers of Development in the Amazon,* (233–258). Lexington Books.

Global Footprint Network (2023). *National Footprint and Biocapacity Accounts*.

Government of Denmark (2020). *Denmark: A green and sustainable world – Climate action strategy*. Dán Klíma-, Energia- és Közműügyi Minisztérium.

Guczalska, K. (2023). Ecocentrism: Hopes and concerns. Scientific Papers of Silesian University of Technology, *Organization and Management Series* 183, 132–142. https://doi.org/10.29119/1641-3466.2023.183.10

Gudynas, E. (2011). Buen Vivir: Today's Tomorrow. *Development* 54. https://doi.org/10.1057/dev.2011.86

Heinonen, J., Olson, S., Czepkiewicz, M., Árnadóttir, Á. és Ottelin, J. (2022). Too much consumption or too high emissions intensities? *Environmental Research Communications* 4(12), 125007. https://doi.org/10.1088/2515-7620/aca871

Hickel, J. (2019). The contradiction of the sustainable development goals: Growth versus ecology on a finite planet. *Sustainable Development* 27. 873–884. https://doi.org/10.1002/sd.1947

Hickel, J. és Kallis, G. (2019). Is Green Growth Possible? *New Political Economy* 25(4), 469–486. https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964

Hurlbert, M. és mtsai (2019). Risk Management and Decision making in Relation to Sustainable Development. In *IPCC Special Report on Climate*

Change and Land.
IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*. Cambridge University Press.
Kallis, G. és mtsai (2018). Research On Degrowth. *Annual Review of Environment and Resources*, 43. https://doi.org/10.1146/annurev-environ-102017-025941
Kerekes, S. és Mátay, M. (2022). Nem ergodikus és vad problémák a közpolitikában! *Szabad Piac: Gazdaság-, társadalom- és bölcsészettudományi folyóirat* 1, 17–35.
Klímapolitikai Intézet (é. n.). *Élelmiszertermelés szuverenitása*. https://klimapolitikaiintezet.hu/cikk/elelmiszertermeles-szuverenitasa (2025.04.12.)
Kopnina, H. (2020). Human/Environment Dichotomy. In *The International Encyclopedia of Anthropology*. https://doi.org/10.1002/9781118924396.wbiea2397
Kopnina, H., Washington, H., Taylor, B. és Piccolo, J. J. (2018). Anthropocentrism: More than Just a Misunderstood Problem. *J Agric Environ Ethics*, 31, 109–127. https://doi.org/10.1007/s10806-018-9711-1
Kothari, A., Demaria, F. és Acosta, A. (2014). Buen Vivir, Degrowth and Ecological Swaraj. *Development* 57, 362–375. https://doi.org/10.1057/dev.2015.24
Kubiszewski, I., Costanza R., Franco, C., Lawn, P., Talberth, J., Jackson, T. és Aylmer, C. (2013). Beyond GDP: Measuring and achieving global genuine progress. *Ecological Economics* 93. 57–68. ISSN 0921-8009. https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2013.04.019
Leopold, A. (1949). *A Sand County Almanac: And sketches here and there*. Oxford University Press.
Masaki, K. (2024). Reorienting the Sustainable Development Goals. *Journal of Developing Societies*, 40(2), 195–216. https://doi.org/10.1177/0169796X241241254
Mero-Figueroa, M. és mtsai (2020). Measuring Well-Being: A Buen Vivir (Living Well) Indicator for Ecuador. *Soc Indic Res*, 152, 265–287. https://doi.org/10.1007/s11205-020-02434-4
Millennium Ecosystem Assessment (2005). *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. Island Press.
Miller, T. R. és mtsai (2008). Epistemological Pluralism. *Ecology and Society*, 13(2). http://www.jstor.org/stable/26268006. Utolsó hozzáférés: 2025.04.08.
Nakashima, D. és mtsai (2012). *Weathering uncertainty: Traditional knowledge for climate change assessment and adaptation*. United Nations University.
Nussbaum, M. C. (2011). *Creating capabilities: The human development*

approach. Belknap Press.
O'Brien, K. és Sygna, L. (2013). *Responding to climate change: The three spheres of transformation*. Proceedings of the Conference Transformation in a Changing Climate. 16–23.
O'Neill, D. W., Fanning, A. L., Lamb, W. F. és Steinberger, J. K. (2018). A good life for all within planetary boundaries. *Nature Sustainability*, 1(2), 88–95. https://doi.org/10.1038/s41893-018-0021-4
OECD (é. n.). *Nominal gross domestic product (GDP)*. https://www.oecd.org/en/data/indicators/nominal-gross-domestic-product-gdp.html. Utolsó hozzáférés: 2025.04.05.
Osei-Owusu, K. A. és mtsai (2020). Tracking the carbon emissions of Denmark's five regions. *Ecological Economics*, 177, 106778. https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2020.106778
Pelling, M., O'Brien, K. és Matyas, D. (2014). Adaptation and transformation. *Climatic Change*, 133, 113–127. 10.1007/s10584-014-1303-0
Ritchie, H., Roser, M. és Rosado, P. (2023). *Per capita greenhouse gas emissions*. Our World in Data. https://ourworldindata.org/grapher/per-capita-ghg-emissions?tab=line. Utolsó hozzáférés: 2025.05.15.
Roué, M., Nakashima, D. és Krupnik, I. (2022). *Resilience through knowledge co-production*. UNESCO Publishing & Cambridge University Press.
Salleh, A. (2017). Ecofeminism. In Spash, C. (szerk.) *Ecological Economics: Nature and Society,* (48–57). Routledge.
Secretaría Nacional de Planificación y Desarrollo (2013). *Plan Nacional para el Buen Vivir 2013-2017*. ISBN: 978-9978-92-794-6
Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.
Singh, N. M. (2019). Environmental justice, degrowth and post-capitalist futures. *Ecological Economics*, 163, 138–142. https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.05.014
Stiglitz, J., Sen, A. és Fitoussi, J. (2009a). *The Measurement of Economic Performance and Social Progress Revisited*.
Stiglitz, J., Sen, A. és Fitoussi, J. (2009b). *Report of the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress* (CMEPSP).
Tennberg, M. (2025). Land, nature and culture in Finnish Lapland. In E. C. H. Keskitalo (szerk.) *Understanding Human-Nature Practices for Environmental Management: Examples from Northern Europe* (87–100). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003481041-5
UN (United Nations) (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development* (A/RES/70/1).
UNDP (1990). *Human Development Report 1990: Concept and Measurement*

of Human Development.
UNDP (2020). *Human Development Report 2020: The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene*.
UNDP (é. n.). *Planetary pressures–adjusted Human Development Index*. https://hdr.undp.org/planetary-pressures-adjusted-human-development-index. Utolsó hozzáférés: 2025.05.03.
Villalba-Eguiluz, U. (2013). Buen Vivir vs Development: A paradigm shift in the Andes? *Third World Quarterly*. 34. https://doi.org/10.1080/01436597.2013.831594
Washington, H. és mtsai (2017). Why Ecocentrism is the Key Pathway to Sustainability. *The Ecological Citizen*, 1, 35–41.
White, S. C. és Jha, S. (2023). Exploring the Relational in Relational Wellbeing. *Social Sciences*, 12(11), 600. https://doi.org/10.3390/socsci12110600
WHO (World Health Organization) (2021). *Health and Climate Change Survey Report 2021*. https://www.who.int/publications/i/item/9789240038509. Utolsó hozzáférés: 2025.04.11.
Whyte, K. (2020). Indigenous Environmental Justice. In: Coolsaet, B. (szerk.) *Environmental Justice: Key Issues,* (266–278). Taylor and Francis.
Wiedmann, T. és mtsai. (2020). Scientists' warning on affluence. *Nature Communications*, 11, 3107. https://doi.org/10.1038/s41467-020-16941-y
Yadeun-Antuñano, M. (2020). Indigenous Perspectives of Wellbeing. In: *Good Health and Well-Being,* (436–448). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-95681-7_60
Zhang, S. és Zhu, D. (2022). Planetary Boundaries–adjusted HDI. *Ecological Indicators*, 137, 108786. https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2022.108786

Abstract

Climate change is one of the most pressing challenges of the 21st century, fundamentally questioning the dominant, Eurocentric interpretations of human well-being. Current concepts, primarily GDP- and HDI-based approaches, focus on economic growth and consumption, and although they have been supplemented with social and environmental considerations, they still follow an anthropocentric, growth-oriented logic. The central questions of my research are whether the current well-being paradigm provides an adequate foundation for sustainable socio-ecological transformation and what alternative conceptions of well-being could offer a suitable framework to support such transformation. The study is based on a critical literature review. Within this framework, I explore the limitations of dominant models and then present biocentric and ecocentric ethical approaches, as well as decolonial, indigenous, and ecofeminist knowledge systems that emphasize the intrinsic value of nature, reciprocity, and community connections. The South American Buen Vivir worldview serves as a case study, offering an institutionalized alternative to growth-centered development narratives. The study's ultimate conclusion, grounded in theoretical insights, literature review, and the case study, is that well-being models based on plural knowledge systems and the recognition of nature's intrinsic value are indispensable for promoting socially just and ecologically sustainable transformation.

Keywords: well-being, climate change, sustainability, environmental ethics, degrowth, decolonial perspectives, Indigenous knowledge systems, ecofeminism

Horváth Ágoston[1]

A magyar felsőoktatás értelmezési lehetőségei a társadalmi felelősség nézőpontjából

Absztrakt

A dolgozat a felsőoktatás kontextusát kialakító elvárásrendszerek közül a társadalmi felelősség nézőpontjára fókuszál. Bár ez a terület később jelent meg és kevésbé kap szerepet a klasszikus akadémiai értékek, illetve a praktikus, piaci, gazdasági szempontok érvényesítése mellett, mégis számottevő figyelem övezi és következményei, társadalmi hatásai is széleskörűek. A dolgozatban felsőoktatáskutatási elméleti megközelítésekre és magyarországi empirikus eredményekre támaszkodva olyan nézőpont kialakítására törekszem, amely a felsőoktatási részvételhez, illetve a képzés tartalmához elsősorban az intézményekre vonatkoztatható társadalmi felelősség szempontjából viszonyul. Bár a felsőoktatás értelmezési keretei közül jelenleg a képzések minél közvetlenebb munkaerőpiaci hasznosulására építő megközelítések a legelterjedtebbek és a szociális nézőpont háttérbe szorul az intézmények működése során, a felsőoktatást körülvevő többdimenziós tér tengelyei nem választhatók el egymástól, az egyes dimenziók prioritásai ellentmondásaik ellenére mégis szervesen összetartoznak. A dolgozat nézőpontjából a hozzáférés minél szélesebb körűvé tétele és a képzési sikeresség támogatása a méltányosság alapvető normájával is indokolható.

Kulcsszavak: felsőoktatás, harmadik misszió, társadalmi felelősség, hátránykompenzáció, Magyarország

[1] Horváth Ágoston az ELTE-TáTK Szociológia Doktori Iskola doktorjelöltje, Budapesten él, a KSH Népességtudományi Kutatóintézet tudományos segédmunkatársaként dolgozik. Korábban az ELTE-TáTK-n szociológia szakon BA oklevelet, ugyanott a survey statisztika képzésen MSc diplomát szerzett. Fő kutatási területe a felsőoktatás és a munkaerőpiac kapcsolata. E-mail: horvagos@gmail.com. MTMT: https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10069993

Bevezetés

A huszadik század második felében kibontakozó felsőoktatási expanzió, illetve a tudásalapú társadalom kontextusában a felsőoktatás legalább három nagy elvárásrendszer fókuszában áll: ezek a hagyományos akadémiai értékek, a praktikus, piaci, gazdasági szempontok, illetve a társadalmi felelősség nézőpontja. A felsőoktatás misszióinak bővülésével párhuzamosan egyre újabb eredményességi megközelítések merülhetnek fel a felsőoktatás értelmezése, elemzése kapcsán. Az eredményesség megragadását célzó elméleti megközelítések szoros kölcsönhatásban vannak a felsőoktatást körülvevő társadalmi, politikai környezettel, amelyben az egyetem és a tudomány korábbi elszigeteltsége jelentősen csökkent. Napjainkban elsősorban markánsan megjelenő munkaerőpiaci szempontok és az ezekből következő mérési logika határozzák meg a felsőoktatás működésének értékelését, az eredményesség megítélését.

A felsőoktatás értékeinek és ezzel párhuzamosan misszióinak bővülése a kutatásban a horizontális megközelítések térnyerését hozta a hierarchikus felfogással szemben, azaz az intézmények különböző funkciói és szerepei is helyet kaptak az értékelésük szempontjai között, így az eredményesség fogalma sokdimenzióssá vált. A folyamatos differenciálódás kontextusában az intézmények, illetve a képzések profiljainak párhuzamosságára, különböző igényeket kiszolgáló, egymást kiegészítő jellegére került a hangsúly (Hrubos, 2011).

Értelemszerűen nem csupán maga a felsőoktatás működése, hanem annak vizsgálata is rendkívül komplexszé válik a környezetét jelentő sokdimenziós elvárásrendszerben. Ennek megfelelően az elemzés szintje (egyéni/intézményi), érdeklődési területe (pedagógia, szociológia, gazdaság, szakpolitika) a képzés időhorizontja (belépés, kilépés, illetve a végpontok közötti hallgatói részvétel) jelentősen meghatározza már a megfogalmazható kutatási kérdések körét is, majd az ezek megválaszolása alapján keletkező eredményeket. A következőkben olyan nézőpont kialakítására és bemutatására törekszem, amely a felsőoktatási részvételhez, illetve a képzés tartalmához elsősorban az intézményekre vonatkoztatható társadalmi felelősség szempontjából viszonyul. A tanulmány során a hallgatói életút teljes horizontját figyelembe véve olyan szempontokat, fogalmi csomópontokat és empirikus kutatási eredményeket mutatok be a felsőoktatási fókuszú kutatási mezőből, amelyek az egyetemek társadalmi felelősségének dimenziójához kapcsolódnak.

Az áttekintett elméleti megközelítések elsősorban Európára, a kontinens felsőoktatási hagyományaira támaszkodnak, amelyek napjainkban is meghatározó viszonyítási pontot jelentenek. Ez nem pusztán elméletben, hanem gyakorlati,

koncepcionális szinten is megnyilvánul, többek között a Bologna-folyamat által meghatározott Európai Felsőoktatási Térség alapdokumentumaiban. A korábbi kutatásokra hivatkozó empirikus példák pedig a hazai felsőoktatáskutatás elmúlt évtizedekben keletkezett eredményeire támaszkodnak.

Társadalmi felelősség a felsőoktatásban?

Az elmúlt évtizedek általános felsőoktatáskutatási tapasztalata, hogy a szférával szembeni elvárások, az ezekhez kapcsolt értékek számos ponton ellentmondásosak, ugyanakkor látható, hogy az elvek szintjén napjainkban egyre hangsúlyosabban jelentkezik a felsőoktatás szociális dimenziója.

A felsőoktatás hozzáférhetőségének, illetve hozzáadott értékének kérdése a társadalmi felelősség kontextusában többféleképpen is felmerülhet. Egyrészt vizsgálható a felsőfokú képzés egyéni munkaerőpiaci sikerességére, illetve áttételesen az életminőség különböző dimenzióira gyakorolt hatása (pl. egészségi állapot, szubjektív jóllét) (OECD, 2013). Ezek a gazdasági megalapozottságú kérdések makroszinten már társadalompolitikai relevanciával is rendelkeznek, és több ponton összekapcsolódnak a jóléti állam szociális rendszerével. Másfelől felmerül egy etikai, eszmei szempont is, amely a felsőoktatás értékközvetítő szerepéhez kapcsolódik, ezzel alapozva meg a minél szélesebb körű hozzáférés, azaz a felsőfokú képzés demokratizálásának igényét. A társadalmi felelősségvállalásra épülő felsőoktatással szembeni elvárások az elitizmus, illetve a meritokratikus – az egyenlőtlenségek újratermelődését elfedő – megközelítések elvetését, és a kulturális, társadalmi, valamint erkölcsi javakhoz és értékekhez való egyenlő hozzáférést hangsúlyozzák, a felsőoktatás feladatait morális és szociális dimenziókra is kiterjesztve (Veroszta, 2010a). Ez a nézőpont a felelős és aktív állampolgárok nevelését is a felsőoktatás feladataként tartja számon (Veroszta, 2010b). Az elkötelezett és felelős egyetem definiálása, illetve morális szempontú értékelése kurrens téma a felsőoktatáskutatás tendenciáit tekintve is: az Európai Egyetemi Szövetség a témának szentelve tartotta a 2018-as konferenciáját. A konferencia konklúziója az egyetemek előtt álló legfontosabb kihívásokra vonatkozóan – a felsőoktatással szembeni elvárásokat megjelenítő – ellentétpárokban foglalható össze (Hrubos, 2018). Ezek között a nyitottság és a társadalom iránti elkötelezettség egyaránt megjelenik, szembeállítva a verseny és a hatékonyság elvével, illetve a minőség ideájával.

Szocioökonómiai nézőpontból a felsőfokú képzések az oktatási rendszer további szintjeihez hasonlóan értelmezhetők a társadalmi mobilitás (Berlinger

és Megyeri, 2015; DG Regio, 2010) csatornájaként, ezáltal bizonyos értelemben az esélyegyenlőséget növelő tényezőként a társadalomban (Barr, 2010). A probléma ezen a ponton válik beágyazhatóvá a szolidaritás makroszintű, jóléti állami, valamint igazságos megosztásra vonatkozó értelmezési keretébe, amely a felsőoktatáskutatás nemzetközi gyakorlatában főként a méltányosság fogalmi mezőjében nyilvánul meg (Takács, 2018; Veroszta, 2010b).

A felsőoktatást, illetve a felsőfokú képzésekhez való hozzáférést elsősorban a közoktatás által biztosított képzés teljesítménye, minősége, esélykiegyenlítő hatása határozza meg (Barr, 2012; Berlinger és Megyeri, 2015). A felsőoktatás ebben a tekintetben felfogható egyfajta speciális értelemben vett jóléti állami funkcióként, amely a későmodern berendezkedés viszonyai között olyan tőkefajtákat, hasznosítható készségeket és ismereteket biztosít, amelyek tág értelemben, áttételesen az erőforrások beszerzésének leghatékonyabb módját teszik lehetővé a munkaerőpiaci beváláshoz. Ezáltal a modernitás korszakához képest jelentősen átalakult formában (Sik, 2018), de döntően jelenleg is bérmunkára épülő társadalomban a javakból és erőforrásokból való részesedés hátterében számottevő szerepet kap továbbra is a felsőfokú képzettség, ami jellemzően a diplomás munkakörök bérelőnyében is kifejeződik. Elméleti szempontból ez a gazdasági jellegű összefüggés áll a felsőoktatás praktikus, piaci megközelítése és az erre épülő eredményesség-koncepció mögött is, amelynek első elméleti megalapozását – máig tartó hatással – a képzést egyéni és társadalmi szinten egyaránt értelmezhető befektetésként tekintő humántőke-elmélet jelentette (Becker, 1975). A felsőfokú végzettség szocioökonómiai státuszra, életszínvonalra gyakorolt pozitív hatását pedig – a humántőke elmélet koncepciója alapján, vagy akár attól függetlenül – számos empirikus vizsgálat igazolta Magyarországon és külföldön egyaránt (Kertesi és Köllő, 2006; Róbert, 2010; Eppich és Köllő, 2014; Hajdu és mtsai, 2015).

Széleskörű hozzáférés és egyenlőtlenségek, társadalmi felelősség

A hozzáférési egyenlőtlenségek témája a felsőoktatással szemben támasztott elvárásrendszerek akadémiai, illetve piaci pillére mellett a társadalom felsőfokú képzési rendszerrel kapcsolatos általános igényeire épül. Ebben az értelemben a felsőoktatásnak etikai, értékadó szerepe van a társadalmi közegben, amelynek betöltéséhez felelősségvállalás szükséges (World Declaration On Higher Education for the Twenty-first Century, 1998; Hrubos, 2000). A hagyományosan elitista, tudásalapú, kizárólag akadémiai értékeket hordozó

egyetem-képpel szemben az UNESCO-nyilatkozat hivatalosan is állást foglalt a demokratizálódás és a társadalmi nyitás 20. század második felében elindult folyamatai mellett (Veroszta, 2010a). A dokumentumban lefektetett elvek és szándékok az Európai Felsőoktatási Térség kialakítását célzó Bologna-folyamat munkájába is beépültek, elsősorban a méltányos hozzáférés hallgatói szervezetek által különösen hangsúlyozott tematikája által (Veroszta, 2010b).

A demokratizálódási tendenciákkal is összekapcsolódó felsőoktatási expanzió, ezáltal a felsőoktatáshoz való növekvő mértékű hozzáférés a társadalmi mobilitás egyik meghatározó csatornájává, azaz a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolásának eszközévé vált, legalábbis az oktatás meritokratikus értelmezési keretében (Koucky és mtsai, 2009; Veroszta, 2010a). Az oktatás, ezen belül a felsőoktatás társadalomtudományi, kritikai megközelítésében azonban az expanzióval párhuzamosan továbbra is jelentős téma maradt a hozzáférési egyenlőtlenségek vizsgálata, a szociodemográfiai vagy szocioökonómiai háttérrel összefüggő szelektivitás, ezáltal az újratermelődő, generációkon átívelő társadalmi egyenlőtlenségek feltárása. Ezt a kutatási irányzatot Bourdieu (1978) tőkeelmélete alapozta meg, amely máig viszonyítási pontot jelent az oktatáskutatás számára. Bourdieu elmélete alapjaiban kérdőjelezte meg az oktatás teljesítményalapú, meritokratikus megközelítését, ezzel szemben azt állította, hogy az inkább a meglévő társadalmi viszonyokat reprodukálja azáltal, hogy szimbolikus tőketípusokkal való ellátottság, azaz társadalmi pozíció alapján rögzíti a tanulók helyét a társadalomban, lényegében ellehetetlenítve a társadalmi mobilitást. Goldthorpe (2003) meritokráciára vonatkozó tézisében szintén visszaköszön Bourdieu elmélete: ennek alapján a meritokrácia kifejezetten az oktatás valódi – az egyenlőtlenségek újratermelődésére irányuló – szerepét elfedő mítosz.

Az európai, és így a magyar felsőoktatás elmúlt két évtizedének átalakulási folyamatait döntően meghatározó Bologna-folyamat, illetve az Európai Felsőoktatási Térség kialakítása során a felsőoktatási esélyegyenlőtlenségek új színterei is megjelentek. Ezek többek között a képzési szintek eltérő tartalmú képzéseiben, ezzel összefüggően különböző hallgatói összetételében, a nemzetközi hallgatói mobilitási részvételben és az egyszerre horizontális (misszió szerinti), valamint hierarchikus (presztízs-alapú) intézményi, és képzési típusok szerinti differenciálódásban – vagyis többféle dimenzióban és egyre összetettebb módokon – nyilvánulnak meg. A hozzáférés bővülésével az egyenlőtlenségek a felsőoktatási rendszeren belülre kerültek, és többek között a munkaerőpiaci kilépés eredményességében is szerepet kapnak. Emellett a vertikális bekerülési egyenlőtlenségek magasabb képzési szinten történő

újratermelődése is jellemző a lineáris képzési modell keretei között (Bander, 2014; Goastellec, 2010; Hrubos, 2009, 2012; Schranz, 2015).

Mindezek alapján arra következtethetünk, hogy a felsőoktatási expanzió és az ezzel párhuzamosan a demokratizálódás irányába tett erőfeszítések nem értek célt, legfeljebb részben teljesültek. A felsőoktatás a méltányosság alapú, széleskörű társadalmi hozzáférés igényét megfogalmazó elvárásoknak elméletileg is kritizálható módon továbbra sem felel meg: ebből a nézőpontból kifejezetten a társadalmi status quo fenntartásához járul hozzá, lezárva a mobilitás csatornáit.

Hazai, 2000-es évekbeli felsőoktatási értékvizsgálatok eredménye alapján az is látható volt, hogy a felsőoktatás társadalmi felelősségével kapcsolatos hallgatói attitűdök, értékmintázatok összefüggést mutattak képzési és társadalmi-demográfiai ismérvekkel. A társadalmi felelősséggel kapcsolatos értékorientáció gyakrabban fordult elő az alacsonyabb presztízsű képzéseken tanuló, általában hátrányosabb szociodemográfiai hátterű hallgatók körében. Veroszta 2000-es évek második felében végzett vizsgálatai azt mutatták, hogy a felsőoktatás szociális felelősségét fontosnak tartó, társadalmi érzékenységet mutató hallgatók felülreprezentáltak voltak a főiskolai képzésekben, a munkaerőpiaci kimenetet, különösen a bérkülönbségeket hosszú távon megközelítőleg leképező presztízs skálák szempontjából alacsonyabb értékeléssel rendelkező (például pedagógus) szakokon. Mindeközben ugyanezek a hallgatók alulreprezentáltak voltak a klasszikus tudományegyetemi karokon, valamint az egyetemi alapképzéseken, azaz a képzési (presztízs)hierarchia alacsonyabb szegmenseiben csoportosultak (Veroszta, 2010a; 2010b). A kutatás általánosan is arra a következtetésre jutott, hogy a magyar hallgatók körében a társadalmi felelősség szempontjai a felsőoktatási érték-változók közül a legalacsonyabb presztízzsel bírtak. Ahogy a vizsgálat konklúziója kiemelte, ez amiatt is mutatkozott érdekes tendenciának, mivel a terület a vizsgált időszak folyamán jelentős nemzetközi prioritással bírt, hallgatói szervezetek is jelentős aktivitást fejtettek ki ezen a területen Európa-szerte, közreműködésük nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Bologna-folyamatban a szociális dimenzió szempontként megjelent és szerepet kapott. Vagyis az eredmények inkoherens képet mutattak, vagy arra utaltak, hogy a magyar és az európai hallgatói sokaság értékkészletében ellentétes tendenciák lehettek meghatározók.

Reziliencia – a méltányosság speciális területe

Az esélyegyenlőség, illetve a felsőoktatás társadalmi felelősségének gyakorlati, méltányossági kérdései kapcsán rendszeresen felmerülő speciális vizsgálati fókuszt jelent a reziliencia jelensége. A reziliencia összefoglalóan az alábbi jelenségre utal: „*Akkor tekintünk valakit reziliensnek, amikor sikeres iskolai pályafutást tudhat magáénak annak ellenére, hogy társadalmi jellemzői alapján ezt nem valószínűsíthetnénk. A hátrányaik ellenére sikeres iskolai eredményekkel rendelkező hallgatókat nevezzük tehát rezilienseknek.*" (Ceglédi, 2018, 15) Ceglédi 2010-es években végzett elemzése ezt a csoportot állította érdeklődési területe középpontjába, survey módszerrel részletesen vizsgálva a „reziliens-ígéretek" (alacsony szocioökonómiai státuszú, de sikeres középiskolai tanulmányi eredményeket mutató, felsőoktatásba belépő hallgatók) felsőoktatási életútját három észak-alföldi régióban működő felsőoktatási intézményben. A reziliencia vizsgálatának legfontosabb elméleti indoka, hogy a családi hátteret, illetve egyéb szociodemográfiai adottságokat (pl. nem), valamint az iskolarendszer változásaiból adódó strukturális hatásokat kontrol alatt tartva szétválasztható az egyéni és az intézményi „teljesítmény", azaz láthatóvá válik, hogy az iskolarendszer adott szintje támogató vagy gátló hatású a reziliens életút szempontjából. Maga a reziliens életút pedig azért kulcsfontosságú, mivel leginkább ezen a módon nyilvánulhat meg a gyakorlatban az oktatási rendszer szociális szerepe, esélyegyenlőséget biztosító, felzárkózást lehetővé tevő hatása (Ceglédi, 2018).

Ceglédi (2018) részletesen számba veszi a reziliens életút potenciálisan felmerülő, elméleti akadályozó tényezőit is, amelyek a speciális csoportra vonatkozóan magyarázhatják a felsőoktatás egyenlőtlenségeket reprodukáló működését a jelenlegi képzési, munkaerőpiaci kontextusban. Ezen elméleti magyarázatok jórészt szintén a Bourdieu-féle iskolakutatásokban feltárt mechanizmusokra építenek. Elsősorban arra hívják fel a figyelmet, hogy a felsőoktatás manifeszt elvárásrendszerének való megfelelés közel sem szükségszerű előfeltétele a sikeres munkaerőpiaci életútnak, számos egyéb tényező szerepet játszik ebben. A képzésben megszerezhető szakismeretekkel szemben a soft skillek (pl. nyitottság a fejlődésre, rugalmasság, elkötelezettség, önállóság, kooperációs készség) számos területen egyre nagyobb jelentőséggel bírnak, amelyek a szervezett oktatás keretei között, így a felsőoktatásban is korlátozottan szerezhetők meg, illetve a képzés tudatos felhasználása, intenzív személyes bevonódás, aktivitás szükséges hozzá. Azaz a későbbi karrier szempontjából sikeres hallgatói stratégiák nem elsősorban a deklarált akadémiai, kurrikuláris

követelményeknek való megfelelésre helyezik a hangsúlyt, hanem a nehezebben megragadható képességek és tudástőkék megszerzésére. A felsőoktatás ilyen típusú felhasználása azonban olyan tényező, amely tovább növeli a családi tapasztalatok, egyfajta kulturális beágyazottság szerepét, amely a hátrányosabb helyzetű hallgatók számára ritkábban áll rendelkezésre (Ceglédi, 2018). E hatás mögött természetesen strukturális dimenziók is szerepet játszanak, a rosszabb anyagi háttérrel rendelkező hallgatók számára egzisztenciális kényszer is lehet az egyetem manifeszt képzési elvárásainak való jobb megfelelés. Hasonló jelenség figyelhető meg a hallgatói munkavállalás mögött álló tényezők mintázataiban is, az elsősorban strukturális, anyagi okokra visszavezethető „kényszer" munkavállalás, illetve az elsősorban tapasztalatszerzésre irányuló, a képzés szakterületéhez horizontálisan illeszkedő tanulmányokkal párhuzamos munkaerőpiaci jelenlét elkülönülésében (Hámori és mtsai, 2018). Ezek a hatások összességében mind abba az irányba mutató lehetséges magyarázatok, hogy a felsőoktatás miként gátolja látens módon a hátrányos helyzetű hallgatói csoportok felfelé irányuló társadalmi mobilitásának az esélyét, még ha középfokú tanulmányaik alapján jó lehetőségekkel is kerülnek be a felsőoktatásba.

Az empirikus eredményeket tekintve Ceglédi a teljes felsőoktatási életutat a reziliencia nézőpontjából végig követő vizsgálata arra a következtetésre jut, hogy a „*belépéskor tapasztalt reziliencia csak ígéret marad, mert a reziliens ígéretek a kurrikuláris megfelelésbe szűkülve használják a felsőoktatást, s a nyertesekhez képest plafonálódnak a hallgatóévek tartalmas kiaknázását jelentő tevékenységekben. A társadalmi egyenlőtlenségek így e láthatatlan csatornákon keresztül kúsznak a felsőoktatásba s azon túl.*" (Ceglédi, 2018, 243).

Méltányosság a gyakorlatban – hazai hozzáférési kérdések a felsőoktatásban

Látható, hogy mind kutatási, mind az erre támaszkodó szakpolitikai szempontból széleskörben elterjedt a (felső)oktatás társadalmi esélykiegyenlítő hatására épülő értelmezés. A felsőoktatáskutatás fontos tapasztalata azonban az is, hogy az esélyegyenlőséget hangsúlyozó, de egyben gyakran meritokratikus megközelítéssel (a „tehetségek" számára szükséges mobilitási lehetőségeket fókuszba állítva) érvelő elméletek figyelmen kívül hagyják, illetve elfedik az egyenlőtlenségek strukturális, rendszerszintű problémáit. Ennek alapján fontos hangsúlyozni, hogy ez a vizsgálati téma különösen érzékeny a mikro-, illetve makroszintű megközelítések különbségeire, azaz az elemzési egységre. Ez

az eltérés már a feltehető kutatási kérdések körét, valamint megválaszolásuk módját is behatárolja, ezáltal nagymértékben különböző következtetésekre vezetheti a vizsgálatokat.

Megállapítható, hogy az elméleti, szakpolitikai szinten gyakran megjelenő szociális szempontok ellenére az empirikus vizsgálati eredmények inkább azt támasztják alá, hogy a felsőoktatás a szelektív hozzáférés mellett rendszerszinten a képzés során is – Magyarországon különösen – inkább a társadalmi különbségek megerősítésének, újratermelésének irányába hat, még a belépéskor legnagyobb mobilitási eséllyel jellemezhető reziliens csoport esetében is. Ez utóbbi hatás főként a tantervi elvárások jelentőségének csökkenésére és ezzel párhuzamosan a soft skillek munkaerőpiaci felértékelődésére vezethető vissza.

Az elmúlt évtizedekben a hazai felsőoktatáskutatás visszatérő eredménye, hogy az expanziós folyamat ellenére a klasszikus szelekciós mechanizmusok továbbra is számottevőek, és számos dimenzióban érvényesülnek. Már a felsőoktatásba való bekerülés is erősen szelektív tendenciákat mutat (Róbert, 2000), emellett pedig a Bologna-folyamat során a korábbi duális képzési rendszert felváltó lineáris struktúra számos elemében a felsőoktatáson belül örökíti tovább a hallgatók szociodemográfiai, valamint családi háttere mentén tapasztalható különbségeket. Ennek megnyilvánulási formája például a presztízs szempontjából eltérő képzések, illetve intézmények hallgatói célcsoportjainak különbözősége. Kiss (2013) az alacsony státuszú (legalacsonyabb felvételi átlagpontszámú) szakok vizsgálata alapján világít rá, hogy ezen képzések „*társadalmi mobilitásban betöltött szerepe korlátozott mértékű, döntően szakmunkás vagy középfokú végzettségű szülők közepesen (elő)képzett gyermekeit juttatják a diplomás munkaerőpiac alsó, a középfokú végzettségű munkaerőpiac kvalifikáltabb pozícióival részben összeolvadó szegmensébe*" (Kiss, 2013, 90). Gáti (2010) eredményei alapján kirajzolódik, hogy a társadalmi háttér mind a szakválasztásra, mind a frissdiplomások elhelyezkedési esélyeire önálló hatást gyakorol, ami szintén a belépéskor már meglévő különbségek rendszeren belüli konzerválódását igazolja. A felsőoktatás szociális dimenzióját feltérképezni kívánó EUROSTUDENT nemzetközi felmérés 2010-es és 2020-as évek során felvett V–VIII. hullámának eredményei alapján szintén megállapítható, hogy a szülők iskolai végzettsége, illetve a családi anyagi háttér továbbra is számottevő hatással van a felsőoktatásban való részvételre, illetve annak tartalmára (Hámori, 2021; Hámori és Horváth, 2018; Kiss, 2014; Szemerszki, 2023). Az elméleti, szakpolitikai szinten gyakran megjelenő szociális szempontok ellenére az empirikus vizsgálati eredmények inkább azt támasztják alá, hogy a felsőoktatás a szelektív hozzáférés mellett rendszerszinten a képzés során is

– Magyarországon különösen[2] – inkább a társadalmi különbségek megerősítésének, reprodukálásának irányába hat, még a belépéskor legnagyobb mobilitási eséllyel jellemezhető reziliens csoport esetében is. Ez utóbbi hatás főként a kurrikuláris tantervek jelentőségének csökkenésére és ezzel párhuzamosan a soft skillek munkaerőpiaci felértékelődésére vezethető vissza.

A felsőfokú képzési részvétel és a végzettségi arányok szempontjából Magyarország a 2000-es években követte az európai és világszintű expanziós tendenciákat, a 2010-es évek folyamán azonban eltérő pályára került az Európai Unióhoz viszonyítva. Az EU-27 átlagában a 25–34 éves korosztályban 2014–2023 között 36-ról 43%-ra nőtt a diplomások aránya, 2020-ra elérve az előzetesen meghatározott 40%-os célértéket. „*Magyarországon, ezzel szemben 2015 után a diplomás fiatalok aránya az induló 32%-ról 30% körülire értékre csökkent, és ezen a szinten maradt 2021-ig. 2021-ben nagyobb növekedést látunk (33%), majd 2022-ben, bár ismét csökkenni kezdett a diplomások aránya (32%), a korábbi éveknél magasabb szinten maradt. Végül, 2023-ra ismét csökkeni kezdett az arány, ekkor viszont már 30% alá került, vagyis a 2030-ra kitűzött 45%-os uniós célértéktől 16%-kal maradt el.*" (Varga, 2024, 169).

Következtetések

A tanulmány a felsőoktatás társadalmi felelősségének elméleti hátterét, illetve az ebből következő eredményességi szempontokat tekintette át. A felsőoktatás társadalmi felelősségéhez kapcsolódó szakirodalom alapján megállapítható, hogy az esélyek kiegyenlítéséhez messze nem elegendő pusztán a belépési szelekció vizsgálata, illetve erre vonatkozó, döntően pozitív diszkriminációra építő – vitatott hatékonyságú (Berlinger és Megyeri, 2015) – szakpolitikai megoldások alkalmazása. A kérdés megalapozott vizsgálata nem hagyhatja figyelmen kívül a felsőoktatás egyre inkább differenciált és olykor vitatható formában sokféle missziót felvállaló, bonyolult szerkezeti jellemzőit, az ezekkel összefüggésben kialakuló új egyenlőtlenségi színtereket, illetve ezek hallgatói életutakra, munkaerőpiaci beválásra gyakorolt hatását a teljes képzési horizonton.

A társadalmi felelősség vizsgálata kapcsán érdemes figyelembe venni azt is, hogy a felsőoktatás működését meghatározó értékek egy többdimenziós térben helyezkednek el, amelyben a szociális szempontok mellett jóval hangsúlyosabb szerepet kapnak a klasszikus akadémiai értékek, különösen pedig

[2] Lásd például az OECD évről évre kiadott *Education at a Glance* című kiadványainak eredményeit.

a gazdasági hatékonyság szempontjai. Ennek megfelelően a felsőoktatás eredményességének számos, akár egymással ellentmondásban álló mércéje alakult ki. Összességében azonban ezek közül jelenleg a képzések minél közvetlenebb munkaerőpiaci hasznosulására építő megközelítések a legelterjedtebbek. Ennek kettős hatása van a felsőoktatás kontextusában. Egyfelől tapasztalható, hogy eleve háttérbe szorul a szociális nézőpont az intézmények működése során, illetve az ezt szabályozó szakpolitikai környezetben. Másrészt az is látható, hogy az esélyegyenlőség, a demokratizálódás és a társadalmi mobilitás szempontjára hivatkozó szakpolitikai, illetve intézményi kommunikáció gyakran névleg használja ezt az érvet, gazdasági és munkaerőpiaci fókuszú igények elfedésére. Ugyanakkor a felsőoktatást körülvevő többdimenziós tér tengelyei nem választhatók el egymástól, az egyes dimenziók prioritásai ellentmondásaik ellenére mégis szervesen összetartoznak. A felsőoktatás társadalmi felelősségének kérdése és szociális dimenziója szükségszerűen összekapcsolódik társadalompolitikai és gazdasági, illetve morális, etikai szempontokkal is. Ezek az elméleti kapcsolódási pontok a kérdést fókuszba állító empirikus vizsgálatok érvényessége érdekében indokolják az eredményességet minél komplexebben megragadó, a felsőoktatással szembeni elvárásokat holisztikusan figyelembe vevő, összetett elméleti keretek alkalmazását. Ennek az igénynek igyekszik megfelelni a felsőoktatáskutatás hagyományosan interdiszciplináris megközelítésmódja, szintetizáló jellege (Teichler, 2003).

Az ismertetett megközelítések, illetve az általuk összegzett empirikus tapasztalatok nem csupán társadalmi-, felsőoktatási rendszer-, vagy intézményi szintű értelmezési keretek, a hallgatók egyéni szintjén is meghatározó gyakorlati következményekkel járnak. A szolidaritás mint társadalmi integrációs keret általános szerepe mellett kiemelt jelentőségű a teljes oktatási rendszer arculatában, így ezen belül a felsőoktatás vonatkozásában is. Következményei egyéni horizonton is érvényesülnek, a képzési rendszerbe való belépéssel és az előrehaladással kapcsolatban meghozott hallgatói döntéseket rendre meghatározva. A szolidaritás és a méltányosság gyakorlati érvényesülésének mértéke és formái tehát a hallgatói viselkedés mintázatainak szintjén is megnyilvánulnak, egyrészt a képzési részvétellel kapcsolatos aktív döntések cselekvési tereként, másrészt strukturális kényszerek közvetítő kontextusaként.

A felsőoktatási részvétel minősége a gazdasági megtérülés keretein túl jóval szélesebb hatást fejt ki: olyan szocializációs színtérnek tekinthető, ami a részvételiség, aktív állampolgárság, kritikai gondolkodás eszméit is közvetíti. A sokféleség és a változások ellenére az egyetem fogalmát megragadni igyekvő definíciók közös alapja az értelem szolgálata, a széles értelemben vett

racionalitás hatásának és a megújulás készségének társadalmi maximalizálása maradt (Lay, 2004; Hrubos, 2021). Ez rávilágít arra, hogy a hozzáférés következményei a megszerezhető és munkaerőpiaci megtérülésben kifejezhető szaktudáson túlmutatnak, a felsőoktatás értékközvetítő szerepet is kap, azaz társadalmi szinten a jóléti rendszer speciális elemeként is értelmezhető. A hozzáférés minél szélesebb körűvé tétele és a részvétel, a képzési sikeresség támogatása ebből a nézőpontból a méltányosság alapvető normájával is indokolható.

Felhasznált irodalom

Bander, K. (2014). A bekerüléstől a munkaerő-piaci beválásig. Átalakuló egyenlőtlenségek a felsőoktatásban. In Fehérvári, A. és Tomasz, G. (szerk.) *Gondolatébresztők a felsőoktatás nemzetközi irodalmából. Recenziók* (65–74). Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. http://mek.niif.hu/13500/13533/13533.pdf Utolsó hozzáférés: 2025.09.15.

Barr, N. (2010). *Economics of the Welfare State.* Oxford University Press.

Barr, N. (2012). The higher education white paper: the good, the bad, the unspeakable – and the next White Paper. *Social Policy and Administration, 46*(5), 483–508. https://doi.org/10.1111/j.1467-9515.2012.00852.x

Becker, G. (1975). *Human Capital.* The University of Chicago Press.

Berlinger, E. és Megyeri, K. (2015). Mélyszegénységből a felsőoktatásba. *Közgazdasági Szemle, 62*(6), 674–699.

Bourdieu, P. (1978). *A társadalmi egyenlőtlenségek* újratermelődése. Gondolat.

Ceglédi, T. (2018). *Ugródeszkán. Reziliencia és társadalmi egyenlőtlenségek a felsőoktatásban.* CHERD. http://mek.oszk.hu/18900/18942/18942.pdf Utolsó hozzáférés: 2025.09.15.

DG Regio (2010). *Social mobility and intra-regional income distribution across EU member states.* No 2008CE160AT 054/2008CE16CAT 017. Final Report.

Eppich, Gy. és Köllő, J. (2014). Foglalkoztatás a válság előtt, közben és után. In Kolosi, T. és Tóth, I. Gy. (szerk.), *Társadalmi Riport 2014* (157–178). TÁRKI.

Gáti, A. (2010). Társadalmi háttér és mobilitás. In Garai, O., Horváth, T., Kiss, L., Szép, L. és Veroszta, Zs. (szerk.), *Frissdiplomások 2010* (155–176). Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft.

Goastellec, G. (szerk.) (2010). *Understanding Inequalities in, through and by Higher Education.* Sense Publishers.

Goldthorpe, J. (2003). Problems of 'meritocracy'. In Halsey, A. H., Lauder, H., Brown, P. és Wells, A.S. (szerk.) *Education Culture, Economy and Society.*

Oxford University Press.

Hajdu, M., Nyírő, Zs., Türei, G., Tóth, I. J. és Varga, A. (2015). *Adatok a felsőoktatásról és a diplomások foglalkoztatásáról. Tények és összefüggések.* MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet.

Hámori, Á. (2021). *A felsőoktatási hallgatók jellemzői Magyarországon. EUROSTUDENT VII gyorsjelentés*. Oktatási Hivatal. https://www.felvi.hu/pub_bin/dload/felsooktatasimuhely/eurostudent/eurostudent_VII_gyorsjelentes.pdf Utolsó hozzáférés: 2025.05.04.

Hámori, Á. és Horváth, Á. (2018). *A felsőoktatás szociális dimenziója Magyarországon. EUROSTUDENT VI gyorsjelentés.* Oktatási Hivatal.

Hámori, Á., Horváth, Á. és Veroszta, Zs. (2018). A tanulmányok melletti munkavállalás háttere és hatása a továbbtanulási tervekre. In Hámori, Á. (szerk.), *Erőforrások, eredmények és élmények a felsőoktatásban. Az EUROSTUDENT VI nemzetközi hallgatói kutatás magyarországi eredményei* (101–115). Oktatási Hivatal. https://www.felvi.hu/pub_bin/dload/felsooktatasimuhely/eurostudent/EUROSTUDENT_VI_tanulmanykotet_2018.pdf

Hrubos, I. (2000). Új paradigma keresése az ezredfordulón. *Educatio, 9*(1), 13–26. http://epa.oszk.hu/01500/01551/00088/pdf/EPA01551_educatio_2000_1_013-026.pdf Utolsó hozzáférés: 2025.05.04.

Hrubos, I. (2009). Európai felsőoktatási reform Magyarországon. *Új Pedagógiai Szemle, 59*(12), 43–56. http://epa.oszk.hu/00000/00035/00138/pdf/EPA00035_upsz_200912_043-056.pdf Utolsó hozzáférés: 2025.05.04.

Hrubos, I. (2011). Intézményi sokféleség a felsőoktatásban. In Hrubos, I. (szerk.) *Elefántcsonttoronyból világítótorony. A felsőoktatási intézmények misszióinak bővülése, átalakulása* (11–24). Budapesti Corvinus Egyetem. http://mek.oszk.hu/11300/11397/11397.pdf Utolsó hozzáférés: 2025.05.04.

Hrubos, I. (2012). A társadalmi esélyegyenlőtlenségek új színterei a felsőoktatásban. *Iskolakultúra*, *22*(1), 57–62. https://core.ac.uk/download/pdf/85131203.pdf Utolsó hozzáférés: 2025.05.04.

Hrubos, I. (2018). Új megfontolások az egyetem társadalmi szerepvállalásának értelmezéséhez. In Tóth, D. A. (szerk.) *Az oktatás gazdagsága. Tanulmányok Polónyi István tiszteletére* (pp. 49–60). CHERD. http://www.elib.hu/18700/18743/18743.pdf Utolsó hozzáférés: 2025.05.04.

Hrubos, I. (2021). A 21. század egyeteme. Egy új társadalmi szerződés felé. In Hrubos, I. *A bolognai tornyok üzenete* (103–122). Gondolat.

Kertesi, G. és Köllő, J. (2006). Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség" és a diplomák piaci értéke. *Közgazdasági Szemle, 53*(3), 201–225.

Kiss, L. (2013). „Alacsony státuszú" szakok az alapképzésben. A legalacsonyabb felvételi átlagpontszámú alapszakok hallgatóinak szociodemográfiai és tanulmányi körülményei, valamint munkaerőpiaci helyzetük főbb jellemzői. In Garai, O. és Veroszta, Zs. (szerk.) *Frissdiplomások 2011* (67–91). Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft.

Kiss, L. (szerk.) (2014). *A felsőoktatás szociális dimenziója. A EUROSTUDENT V magyarországi eredményei.* Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft.

Koucky, J., Bartusek, A. és Kovarovic, J. (2009). *Who is more Equal? Access to Tertiary Education in Europe.* Charles University in Prague, Faculty of Education, Education Policy Centre.

Lay, S. (2004). *The Interpretation of the Magna Charta Universitatum and its Principles.* Observatory Magna Charta Universitatum. Bononia University Press.

OECD (2013). *Education at a Glance 2013: OECD Indicators*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/eag-2013-en

Róbert, P. (2000). Bővülő felsőoktatás: ki jut be? *Educatio, 9*(1), 79–94.

Róbert, P. (2010). Öt évvel végzés után: diplomás pályakezdés nemzetközi összehasonlításban. In Kolosi, T. és Tóth, I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2010* (472–487). TÁRKI.

Schranz, E. (2015). Bourdieu tőkeelmélete és a bolognai folyamat. *Metszetek, 4*(1), 105–117. http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek%202015_1_schranz.pdf Utolsó hozzáférés: 2025.05.04.

Sik, D. (2018). Szolidaritás a késő modernitásban. *Szociológiai Szemle, 28*(1), 4–32.

Szemerszki, M. (2023). *A hallgatók tanulmányi jellemzői és életkörülményei Magyarországon.* EUROSTUDENT VIII gyorsjelentés. Oktatási Hivatal. https://www.felvi.hu/pub_bin/dload/felsooktatasimuhely/eurostudent/eurostudent_8_gyorsjelentes.pdf Utolsó hozzáférés: 2025. 05. 04.

Takács, E. (2018). *A szolidaritás alakváltozásai. Az együttműködés lehetőségei és gátjai a mai Magyarországon.* Napvilág.

Teichler, U. (2003). Az európai felsőoktatási reformok főbb kérdései. *Educatio, 12*(1), 3–18. http://epa.oszk.hu/01500/01551/00023/pdf/1045.pdf Utolsó hozzáférés: 2025.05.04.

Varga, J. (2024). A fiatalok iskolai végzettségének változása Magyarországon és az Európai Unióban. In Tóth, I. Gy., Gábos, A. és Medgyesi, M. (szerk.) *Társadalmi Riport 2024* (157–174). TÁRKI. http://topap.hu/cms/uploads/157_174_TRIP_2024_Varga_b0d9d43078.pdf Utolsó hozzáférés:

2025.05.04.
Veroszta, Zs. (2010a). *Felsőoktatási értékek – hallgatói szemmel. A felsőoktatás küldetésére vonatkozó hallgatói értékstruktúrák feltárása.* Ph.D. értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/506/1/veroszta_zsuzsanna.pdf Utolsó hozzáférés: 2025.05.04.
Veroszta, Zs. (2010b). A felsőoktatás társadalmi felelőssége a hallgatói értékkészletekben. *Educatio, 19*(2), 230–240.
World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: Vision and Action (1998). World Conference on Higher Education. Paris, UNESCO

Abstract

This paper focuses on social responsibility among the systems of expectations that shape the context of higher education. Although this area emerged later than classical academic values and practical, market-based economic considerations and plays a lesser role, it nevertheless attracts considerable attention and has wide-ranging consequences and social impacts. Drawing on theoretical approaches to higher education research and empirical findings from Hungary, this paper seeks to develop a perspective relating to participation in higher education and the content of training, primarily from the point of view of social responsibility as it applies to institutions. While approaches based on the direct utilisation of training in the labour market are currently the most widespread interpretive framework for higher education, pushing the social perspective into the background in institutional operations, the axes of the multidimensional space surrounding higher education are inextricably linked, and despite their contradictions, the priorities of each dimension are organically intertwined. From this thesis's perspective, ensuring widespread access and supporting educational success can also be justified by the fundamental norm of fairness.

Keywords: higher education, third mission, social responsibility, disadvantage compensation, Hungary